

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: «ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ, ΔΙΚΑΙΟ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ & ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: «ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2018 – 2019

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του Φωτίου Π. Παπαδόπουλου

A.M.: 7340012318006

«Η Αγγλική επιρροή στον Ινδικό νομικό πολιτισμό»

Επιβλέποντες:

- α) Καθηγήτρια Ελίνα Μουσταΐρα
- β) Αναπληρωτής Καθηγητής Φίλιππος Βασιλόγιαννης
- γ) Επίκουρος Καθηγητής Ανδρέας Χέλμης

Αθήνα 2019

Copyright © [*Φώτιος Π. Παπαδόπουλος, 2019*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

*«Δεν είναι τόσο τα βρετανικά τουφέκια που είναι υπεύθυνα για την υποδούλωση της Ινδίας,
όσο η εκούσια συνεργασία μας»*

*Μαχάτμα Γκάντι
Ινδός πνευματικός & πολιτικός ηγέτης*

Στην Ελένη και τη Μαρία.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	1
Εισαγωγικά Σχόλια	3

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: «Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΝΔΙΑΣ»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ»

A. Ο εννοιολογικός προσδιορισμός του πολιτισμού	7
B. Η έννοια των «νομικών πολιτισμών»	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

«ΤΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΟΥΝ ΤΟΝ ΙΝΔΙΚΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ»

A. Ο πολιτισμός της Ινδίας.....	11
B. Ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού ποταμού.....	12
Γ. Οι γεωγραφικές - κλιματολογικές συνθήκες της Ινδίας – Ο χώρος που γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ο ινδικός πολιτισμός.....	14
Δ. Η γλώσσα των Ινδών.....	16

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

«Ο ΙΝΔΟΥΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΙΝΔΟΥΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ»

A. Η Ινδουιστική θρησκευτική παράδοση: ένας καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση της αντίληψης περί του «δέοντος γενέσθαι» στην Ινδία.....	20
B. Ιστορικές περιόδους ανάπτυξης του Ινδουισμού.....	22

Γ. «Σανσκριτοποίηση» και «Δραβιδοποίηση».....	23
Δ. Η διδασκαλία και οι δοξασίες του Ινδουισμού.....	23
Ε. Οι πηγές του Ινδουισμού.....	24
ΣΤ. Αντιλήψεις περί του θείου.....	26
Ζ. Το «άτμαν» και το «κάρμα».....	28
Η. Η διάκριση των ανθρώπων σε «κάστες».....	30
Θ. Λατρευτικές πτυχές του Ινδουισμού.....	33
Ι. Εξάπλωση – Σύγχρονη δυναμική του Ινδουισμού.....	35
ΙΑ. Ειδικότερες επισημάνσεις αναφορικά με τη σχέση δικαίου και Ινδουισμού.....	36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

«ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΠΥΛΩΝΕΣ ΤΟΥ ΙΝΔΙΚΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ»

Α. Η αρχαία ινδουιστική γραμματεία.....	39
Β. Το «ντάρμα» και τα βασικά του χαρακτηριστικά.....	40
Γ. Οι λοιπές πηγές του «ντάρμα».....	43
Δ. Το εθιμικό δίκαιο.....	45
Ε. Τα βασιλικά διατάγματα.....	46

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: «Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΣΤΟΝ ΙΝΔΙΚΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΕΙΣΔΥΣΗ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ»

Α. Οι πρώτες επαφές των Ευρωπαίων με την Ινδία.....	48
Β. Οι Βενετοί και οι Πορτογάλοι.....	49

Γ. Η εμπλοκή και άλλων Ευρωπαίων.....	50
---------------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΙΝΔΙΑΣ»

A. Η επικράτηση της βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών.....	52
B. Η βρετανική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών, εν τοις πράγμασι κυβερνήτης της Ινδίας.....	53
Γ. Η πολιτική των Βρετανών στην Ινδία - Η «έμμεση διακυβέρνηση» (<i>«indirect rule»</i>).....	55
Δ. Η εξέγερση του 1857 και η μεταβολή της βρετανικής «αυτοκρατορικής πολιτικής».....	58

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

«Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΙΝΔΙΑΣ»

A. Βρετανική επιρροή στο ινδικό δίκαιο και στο δικαστικό σύστημα της Ινδίας.....	62
B. Η κωδικοποίηση του ισχύοντος ινδουιστικού και εθιμικού δικαίου εκ μέρους των Βρετανών.....	63
Γ. Η σταδιακή εισαγωγή του <i>common law</i> στην Ινδία – Η πολιτική των Βρετανών αναφορικά με το ινδικό δίκαιο της προσωπικής κατάστασης.....	65
Δ. Υιοθέτηση κωδίκων και ειδικών νόμων.....	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

«ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΙΝΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΚΑΙΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΙΝΔΩΝ»

A. Το ζήτημα της κωδικοποίησης του δικαίου.....	70
B. Η «σπορά» του πνεύματος αντιδικίας και διεκδίκησης.....	73
Γ. Η εισαγωγή πρωτόγωνρων «νομικών ηθών και πρακτικών» στην Ινδία.....	75
Δ. Ινδικό δίκαιο και έθιμο.....	80

Ε. Ερμηνεύοντας την ινδική αντίδραση..... 81

ΣΤ. Η θεωρία του «*ωφελιμισμού*» - κινητήριοις δύναμη της βρετανικής πολιτικής και θεμελιώδης παράγοντας μεταβολής του ινδικού δικαίου..... 82

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

«ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΒΡΕΤΑΝΩΝ»

Α. Η κεκτημένη δικαιική «*ροπή*» της Δημοκρατίας της Ινδίας προς τη Δύση
..... 85

Β. Οι πρώτες εκδηλωθείσες τάσεις στην ινδική έννομη τάξη 86

Γ. Η θεσμική οργάνωση του νεοσύστατου ινδικού κράτους - Το Σύνταγμα του
1950..... 91

Επίμετρο 96

Βιβλιογραφία..... 98

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η σύγκριση δικαίων συνιστά αναμφιλέκτως μια ιδιαίτερος μοχθηρή αλλά και συνάμα άκρως γοητευτική ερευνητική διαδρομή, διά της οποίας δύνανται να αναδειχθούν εκ μέρους του συγκρίνοντος ερευνητή, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες πτυχές των ποικίλων νομικών συστημάτων.

Η σύγκριση, όπως εισαγωγικά διδασκόμαστε κατά τις παραδόσεις του *Συγκριτικού Δικαίου*, αποσκοπεί αρχικά, στο να αναδειχθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές των συγκρινόμενων νομικών συστημάτων. Ωστόσο, αυτή η σύγκριση, θα έχανε το βαθύτερο νόημά της- ίσως και την μακροπρόθεσμη επιστημονική της αξία- εάν έμενε απλώς στη αντιπαραβολή «γυμνών» νομικών κανόνων και δεν αναζητείτο δι' αυτής, η ανάδειξη εκείνων των πτυχών των συγκρινόμενων δικαίων, που θα μας αποκάλυπταν ορισμένες «κρυφές αλήθειες» σχετικά με τα εν λόγω δίκαια.

Η σύγκριση δικαίων θα πρέπει να βαίνει πέρα από το «τι» συγκροτεί τα συγκρινόμενα δίκαια και να ανέρχεται στο «γιατί» δομούνται αυτά, με τον τάδε ή με το δείνα τρόπο. Με αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύονται *εσωτερικευμένες δικαιοτικές πληροφορίες*, οι οποίες δε μπορούν να οραθούν κατά την επιφανειακή εξέταση των νομικών ρυθμίσεων. Οι πληροφορίες αυτές φέρουν τα ειδικότερα πολιτισμικά, κοινωνικά και ιστορικά γενετικά στοιχεία, εκάστου δικαίου.

Εντούτοις, η εν λόγω διανοητική εργασία απαιτεί αναμφισβήτητα πολύ κόπο και αδιάκοπη έρευνα, δεδομένου ότι η αναζήτηση του κοινωνικοπολιτικού πυρήνα μιας νομικής ρύθμισης, αποκαλύπτεται σταδιακά, κατά την εξέλιξη της ερευνητικής διαδικασίας. Για να επιτευχθεί αυτό, θα πρέπει ο ερευνητής να επιδιώκει την διαρκή «*αποκωδικοποίηση*» των ερευνώμενων δικαίων, εξετάζοντας τις κατάλληλες πτυχές αυτών.

Παράλληλα, κατά τη συγκριτική αντιπαράθεση των δικαίων, θα πρέπει να εξετάζονται λεπτομερώς και οι ποικίλες δικαιοτικές επιρροές που, κατά το διάβα των ετών έχουν υποστεί τα ερευνώμενα νομικά συστήματα, επιρροές οι οποίες δύνανται να πηγάζουν από πληθώρα κοινωνικοιστορικών παραγόντων, οι οποίοι επέδρασαν με τον Α ή με το Β τρόπο, επί ενός δικαίου. Εν προκειμένω, ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα *μελέτη περίπτωσης* συνιστά το φαινόμενο της αποικιοκρατίας, το οποίο συνέβαλε, διά της επαφής των ποικίλων δικαίων, στην ανάπτυξη ιδιαίτερων νομικών μορφωμάτων, ως απόρροια των εκατέρωθεν επιρροών.

Ένα ανάλογο άκρως ενδιαφέρον παράδειγμα - φαινόμενο δικαικής επιρροής, αποτελεί και η περίπτωση της παρουσίας των Βρετανών στην Ινδία, κυρίως κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα. Ξεκινώντας από την εμπορική δραστηριότητα της *βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών*, η εν λόγω βρετανική παρουσία, έμελλε να ασκήσει ιδιαίτερος αξιόλογη επίδραση στο δίκαιο της Ινδίας, αλλά και εν γένει στον ινδικό νομικό πολιτισμό.

Στο σταυροδρόμι εκείνο της ιστορίας, το ινδικό δίκαιο, του οποίου η διαμόρφωση είχε δεχθεί σε μεγάλο βαθμό την επιρροή της θρησκείας και συγκεκριμένα του *Ινδουισμού*, συνάντησε τον αγγλικό νομικό πολιτισμό, ο οποίος, διαπνεόμενος από τις ιδέες του οικονομικού φιλελευθερισμού, είχε (και έχει) ως κεντρικό του πυλώνα το *common law*. Από τη συνάντηση αυτή, προέκυψαν ιδιαίτερος ενδιαφέρουσες δικαικές πραγματικότητες, οι οποίες σημάδεψαν την ιστορία και των δύο λαών και τις οποίες η παρούσα διπλωματική εργασία ευελπιστεί να παρουσιάσει και να αναλύσει, με την κατά το δυνατό μεγαλύτερη αρτιότητα και εγκυρότητα.

Ειρήσθω εν παρόδω, θερμές ευχαριστίες οφείλονται πρωτίστως στην επιβλέπουσα Καθηγήτρια κ. *Ελίνα Μουσταΐρα*, της οποίας η διδασκαλία και η εν γένει επιστημονική - ακαδημαϊκή της παρουσία, αποτέλεσε για μένα πηγή έμπνευσης και ενθουσιασμού, αναφορικά με τα ζητήματα του Συγκριτικού Δικαίου. Παρομοίως, πολλές ευχαριστίες οφείλονται και στον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. *Φίλιππο Βασιλόγιαννη*, καθώς και στον Επίκουρο Καθηγητή κ. *Ανδρέα Χέλμη*, τα διδακτικά αντικείμενα και η διδασκαλία των οποίων διεύρυναν το διανοητικό και επιστημονικό μου ορίζοντα και με εμπότισαν με ένα διαφορετικό – πιο ουσιαστικό τρόπο του *οράν* τις νομικές πραγματικότητες. Τέλος, πολλά καρδιακά ευχαριστώ οφείλω στη σύζυγό μου *Ελένη* και την κόρη μου *Μαρία*, για την άνεση και αγόγγυστη υποστήριξή τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Οι επαφές μεταξύ των διαφόρων ανθρωπίνων κοινωνιών και των ποικίλων νομικών πολιτισμών, είτε είναι ειρηνικές, είτε εχθρικές – πολεμικές, έχουν ως αναπόδραστο αποτέλεσμα την επέλευση εκατέρωθεν μεταβολών στους εκάστοτε νομικούς πολιτισμούς, άλλοτε μικρές και αδιόρατες και άλλοτε έντονες και ιδιαίτερα προφανείς¹. Οι εν λόγω μεταβολές οφείλονται στην εκούσια ή ακούσια πρόσληψη ξένων νομικών ρυθμίσεων, είτε μεμονωμένων, είτε ως σύνολο, λ.χ. κωδίκων. Σε αυτές τις δικαικές μετακινήσεις έχουν αποδοθεί διάφοροι όροι, όπως: «μετάθεση» («*transposition*»), «μεταφύτευση» («*transplant*»), «επιβολή» («*imposition*»), «υποδοχή» («*reception*»), «δανεισμός» («*borrowing*»), «μετανάστευση» («*migration*»)².

Από τον 15ο αι. μ.Χ. οι Ευρωπαίοι, επεκτείνοντας εν γένει την επιρροή τους σε άλλες περιοχές του κόσμου, άρχισαν ταυτόχρονα να μεταφέρουν εκεί και το δίκαιό τους. Η εν λόγω διαδικασία της δικαικής μεταβολής, διά της εξάπλωσης των ευρωπαϊκών δικαίων, πρωτευόντως παρουσιάζεται ως μία μονομερής διαδικασία «επιβολής» αυτών των δικαίων σε νομικούς πολιτισμούς, οι οποίοι ήταν απολύτως ξένοι με τις επιβληθείσες νομικές αντιλήψεις και τα εγκαθιδρυθέντα νομικά συστήματα³. Επιπρόσθετα, συχνά παρουσιάζεται και η παθητική- ίσως και μετ' ευχαριστιών- πρόσληψη των δυτικών νομικών συστημάτων εκ μέρους αυτών των διαφορετικών νομικών πολιτισμών, υπό το πρίσμα της υιοθέτησης μιας έννομης τάξης, η οποία υποθετικά τουλάχιστον, θα επιφέρει τη νομική βελτίωση και τον εκσυγχρονισμό. Εξ αυτής της αντίληψης, γεννήθηκε και η ιδέα εκ μέρους ορισμένων, περί μιας «θεωρίας εκσυγχρονισμού⁴» του δικαίου.

Ωστόσο, το φαινόμενο των δικαικών μεταβολών και επιρροών είναι ιδιαίτερα σύνθετο και πολύπλοκο και δε μπορεί να εξηγηθεί με απλούς συλλογισμούς ή απλώς επί τη βάση υλοποίησης εκσυγχρονιστικών πολιτικών, με την έννοια ότι οι μεταβολές και οι επιδράσεις επί των ποικίλων νομικών πολιτισμών, οι οποίες λαμβάνουν χώρα διά της επαφής των διαφόρων λαών, δυσχερώς έχουν μονόδρομο χαρακτήρα, αλλά σχεδόν πάντα λειτουργούν αμφίδρομα. Έτσι, οι δικαικές αυτές συναλλαγές, οδηγούν εν τέλει στην

¹ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Δικαικές επιρροές στο πλαίσιο του Συγκριτικού Δικαίου*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2013, σ. 43.

² Ελίνα Ν. Μουσταΐρα *όπ. π.*, σ. 44.

³ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα *όπ. π.*, σ. 69.

⁴ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα *όπ. π.*, σ. 70.

αλληλοεπιρροή των διαφορετικών νομικών συστημάτων, με την ανταλλαγή ποικίλων στοιχείων και χαρακτηριστικών. Επίσης, εν πολλοίς τονίζεται πως οι κοινωνίες των αποικιοκρατών, καθώς και οι κοινωνίες των αποίκων, φέρουν σύνθετα πολιτικά και πολιτισμικά στοιχεία και ως εκ τούτου αποτελούν συνάμα φορείς σύνθετων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων⁵. Τα στοιχεία αυτά αναπόδραστα συμφύρονται μεταξύ τους και οδηγούν στην ανάπτυξη υβριδικών νομικών πραγματικοτήτων.

Ωστόσο, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες οι δικαικές μεταβολές, γεννούν μία αντίθεση μεταξύ του «μεταφυτευθέντος⁶» δικαίου και της κοινωνίας. Αυτό το αντιθετικό δίπολο υποστηρίζεται πως μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη δύο αντιθετικών μεταξύ τους κινήσεων· από τη μία να συνεχίζεται αδιάκοπα η διαδικασία της μεταφοράς - υποδοχής ανεπεξέργαστων ξένων δικαϊκών ρυθμίσεων, χωρίς καθόλου να λαμβάνεται υπόψη ο εκάστοτε τοπικός νομικός πολιτισμός και τα ιδιαίτερα κοινωνιολογικά δεδομένα της υποδεχόμενης περιοχής και από την άλλη να αναπτύσσεται διαρκώς μία στάση αδιαφορίας της τοπικής κοινωνίας για το επίσημο δίκαιο, ενώ παράλληλα να προσδίδεται μεγαλύτερο ενδιαφέρον στις τοπικές ανεπίσημες ρυθμίσεις και παραδόσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις, σχεδόν αναπόδραστα, η ερμηνεία και η εφαρμογή του επίσημου δικαίου «εγκαταλείπεται» σε μία ελίτ νομικών και εν γένει νομομαθών και ως εκ τούτου απομονώνεται από τον κοινωνικό ιστό⁷.

Θα πρέπει να σημειωθεί εν προκειμένω, πως αυτό το φαινόμενο της «νομικής υβριδικότητας» («*legal hybridity*») αναδεικνύει την ανάγκη ενδελεχούς έρευνας και μελέτης των εν λόγω νομικών συστημάτων. Τα «υβριδικά νομικά συστήματα» αποτελούν έννοια πιο ευρεία από εκείνη που έχει καθιερωθεί για τον χαρακτηρισμό των νομικών συστημάτων με στοιχεία *common law* και *civil law*, ήτοι τα «μικτά νομικά συστήματα» («*mixed legal systems*»)⁸.

Τα εν λόγω «υβριδικά νομικά συστήματα» συνιστούν εν πολλοίς το αποτέλεσμα του Δυτικού επεκτατισμού και της συνεπαχθείσης διάδοσης και μεταφοράς των κατ' ιδίαν δικαϊκών τους συστημάτων, στις περιοχές όπου έλαβε χώρα η Δυτική επέκταση⁹. Έτσι, τα Δυτικά δίκαια, μέσω κυρίως της αποικιοκρατίας, ήλθαν σε επαφή με ποικίλες νομικές

⁵ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα όπ. π., σ. 70.

⁶ Βασικός εκφραστής της θεωρίας περί των μεταφυτεύσεων του δικαίου υπήρξε ο *Alan Watson*.

⁷ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, όπ. π., σ. 71.

⁸ Seán Patrick Donlan., «Comparative Law and Hybrid Legal Traditions - an Introduction», in: *Comparative and hybrid legal traditions*, Swiss Institute of Comparative Law, Vol. 67, 2010, σ. 10-11.

⁹ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, όπ. π., σ. 72.

παραδόσεις και πολυσχιδείς πολιτισμούς, καθώς και με πληθώρα τοπικών κανονιστικών στοιχείων και δεδομένων, όπως για παράδειγμα ινδουιστικών, ισλαμικών και πολλών άλλων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία σύνθετων - υβριδικών νομικών μορφωμάτων.

Η διαμόρφωση της εν λόγω πραγματικότητας καθιστά ιδιαίτερα απλοϊκή και ενδεχομένως άδικη, αλλά και «ευρωκεντρική», την υιοθέτηση των απλών ταξινομήσεων των δικαίων, που εν πολλοίς έχουν υιοθετηθεί στη θεωρία. Ως εκ τούτου, θα ήταν άδικο και ενδεχομένως ανεδαφικό, να θεωρήσουμε λ.χ. ότι η Ινδία ανήκει στα αγγλοαμερικανικά νομικά συστήματα ή ότι η Κίνα θα μπορούσε να καταταχθεί στα ηπειρωτικά ευρωπαϊκά νομικά συστήματα. Κατά τον *Palmer* η «*νομική υβριδικότητα*» συνιστά ένα «*παγκόσμιο γεγονός*» («*universal fact*»)¹⁰. Σύμφωνα μάλιστα με ορισμένους συγκριτολόγους όλα τα δίκαια του κόσμου, είναι μικτά, είτε φανερά, είτε κεκαλυμμένα. Κατά την εν λόγω άποψη, το σύνολο των δικαίων των κρατών, αποτελεί το παράδειγμα αυτού του φαινομένου που οι κοινωνιολόγοι αποκαλούν «*κρατικό ή αδύναμο νομικό πλουραλισμό*» («*state or weak legal pluralism*»).

Συχνώς απαντώμενη μορφή νομικής υβριδικότητας και πλουραλισμού, είναι αυτή η οποία περιλαμβάνει κανόνες και θεσμούς οι οποίοι περιγράφουν έθιμα και παραδόσεις, θρησκευτικούς κανόνες, διαδικαστικούς κανόνες ατύπων τοπικών δικαστηρίων κ.α. Πρωτευόντως, πηγή έξαρσης και ανάπτυξης των εν λόγω μορφών νομικού πλουραλισμού αποτέλεσε η αποικιοκρατία του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα. Οι αποικιοκράτες επέβαλαν μια μορφή μεταφύτευσης δικαιοκάνονων και νομικών ρυθμίσεων, που αφορούσαν κυρίως στη διοικητική λειτουργία και στη διακυβέρνηση της αποικίας, με απώτερο σκοπό την επιβολή του «*αποικιακού κανόνα*» («*colonial rule*»). Έτσι, οι εν λόγω νομοθετικές μεταβολές, δεδομένου ότι άπτονταν ένα ευρύ φάσμα της κοινωνικής ζωής των αποικιών, οδήγησαν στην ανάπτυξη φαινομένων νομικής υβριδικότητας και στη διαμόρφωση μιας «*ποικιλόχρωμης μείξης νομικών συστημάτων*»¹¹.

Μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση νομικής υβριδικότητας και δικαιοκού πλουραλισμού, συνιστά και η Ινδία, όπου κυρίως από το 18^ο αιώνα, η παρουσία των Βρετανών στην περιοχή, είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη πολυσχιδών νομικών φαινομένων και σχημάτων, δεδομένου ότι η βρετανική πολιτική αξιοποίησε κατά κόρον το

¹⁰ V.V. Palmer, «Mixed systems...and the myth of pure laws», in: *67 La.L.Rev.*, 2007, σ. 1210.

¹¹ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *όπ.π.*, σ. 77.

δίκαιο και τη διαδικασία της επιβολής νομικών ρυθμίσεων, προκειμένου να διατηρήσει και να επεκτείνει εκεί την κυριαρχία της.

Εν πολλοίς, όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, η αγγλική νομική παράδοση, επιβλήθηκε στην ινδική χερσόνησο, χωρίς να λαμβάνεται σε μεγάλο βαθμό υπόψη η τοπική νομική παράδοση, καθώς και οι κατά τόπους κοινωνικές συνθήκες. Ταυτόχρονα, οι Βρετανοί αποικιοκράτες, στελεχώνοντας όλα τα ανώτερα δικαστήρια με δικούς τους δικαστές, άρχισαν σταδιακά να εφαρμόζουν το *common law*, αποδομώντας διά της παραγωγής δικαστικών προηγούμενων, το τοπικό δίκαιο.

Αναμφισβήτητα, το «ταξίδι» σε αυτήν την πολυετή διαδρομή της βρετανικής παρουσίας στην Ινδία, αναδεικνύει ενδιαφέροντα ζητήματα, που εκθέτουν με ανάγλυφο τρόπο το αποτέλεσμα της διαπολιτισμικής αυτής επαφής και τα οποία εξετάζονται στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, ειδικά σε νομικό – κανονιστικό επίπεδο, αλλά και εν γένει σε επίπεδο νομικών πολιτισμών και δικαϊκών επιρροών.

Η παρούσα εργασία δομείται σε δύο διακριτά μέρη: στο πρώτο μέρος της, παρουσιάζεται εν γένει ο πλούσιος και πολυσχιδής πολιτισμός της Ινδίας και εκτίθενται τα βασικά τμήματα και οι θεμελιώδεις δομές της ινδικής σκέψης, που συγκροτούν τον ινδικό νομικό πολιτισμό. Εν συνεχεία, στο δεύτερο μέρος, εισερχόμαστε στο ζήτημα της βρετανικής επιρροής επί του ινδικού νομικού πολιτισμού, όπου παρατίθενται τα αντίστοιχα ιστορικά, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα, τα οποία ερμηνευόμενα σε δικαϊκό πεδίο, χαρακτήρισαν τη βρετανική παρουσία στην ινδική χερσόνησο από κανονιστικής απόψεως και συνέβαλλαν στη μεταβολή των πραγμάτων σε επίπεδο πολιτισμικό - δικαϊκό.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

«Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΝΔΙΑΣ»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ»

A. Ο εννοιολογικός προσδιορισμός του πολιτισμού.

Η έννοια του πολιτισμού και ο εννοιολογικός της προσδιορισμός έχουν εν πολλοίς καταστεί «σημείο αντιλεγόμενο», δεδομένου ότι η εν λόγω έννοια και η πληθώρα ορισμών που της έχουν αποδοθεί, έχουν σε πολλές περιπτώσεις αξιοποιηθεί για την εξυπηρέτηση «ιδιοτελών» σκοπών, καθώς και ως όχημα για την τεχνητή υποβάθμιση ορισμένων κοινωνιών, από τις οποίες αποσκοπείτο απλώς η άντληση ποικίλων οφελών. Έτσι, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η επιδίωξη υλοποίησης «εκπολιτιστικών πολιτικών» εκ μέρους κυρίως Δυτικών κρατών, αποτέλεσε το πρόσχημα για την έναρξη εκ μέρους τους, διαφόρων επεκτατικών κινήσεων.

Θα μπορούσαμε αρχικά να περιγράψουμε τον πολιτισμό ως «το συνολικό δείγμα ανθρώπινων συμπεριφορών και των εκδηλώσεών τους στη σκέψη, στην ομιλία, στις ενέργειες και στα τεχνουργήματα, που μπορεί να περάσει στις επόμενες γενεές με τη βοήθεια συγκεκριμένων εργαλείων, της γλώσσας, καθώς και μέσω αφηρημένων σκέψεων / εννοιών¹²». Επιπρόσθετα, κατά μία άλλη έννοια, ο πολιτισμός έχει διττό χαρακτήρα. Από τη μία συνεπάγεται όλες εκείνες τις πρακτικές, όπως είναι για παράδειγμα οι τέχνες της επικοινωνίας και της αναπαράστασης, οι οποίες είναι κατά έναν τρόπο ανεξάρτητες από έτερα πεδία, όπως το οικονομικό, το κοινωνικό και το πολιτικό. Έτσι, με αυτήν την έννοια, σε αυτές τις πρακτικές ευχερώς θα μπορούσαν να συγκαταλεχθούν οι γνώσεις τις οποίες εισφέρουν επιστήμες όπως η *Εθνογραφία*, η *Ιστοριογραφία*, η *Φιλολογία*, η *Κοινωνιολογία* και η *Ιστορία της Λογοτεχνίας*. Από την άλλη, υποστηρίζεται ότι ο πολιτισμός αποτελεί μία έννοια η οποία περιλαμβάνει εκλεπτυσμένα και υψηλόφρονα δεδομένα, ήτοι το «απόθεμα

¹² Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο & πολιτισμικά αγαθά*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 25.

που κάθε κοινωνία έχει σχηματίσει από άριστες σκέψεις και γνώσεις¹³». Η εν λόγω έννοια του πολιτισμού, η οποία έχει σαφώς Δυτική προέλευση¹⁴, επικεντρώνεται στις τέχνες, όπως είναι η λογοτεχνία, η ζωγραφική, η γλυπτική κ.α.

Εντούτοις, η ανάπτυξη της επιστήμης της *Ανθρωπολογίας* και η διαρκώς αυξανόμενη αίγλη της, σε συνδυασμό με την βαθμιαία αμφισβήτηση της πρωτοκαθεδρίας των Δυτικών ιδεών, οδήγησαν εν πολλοίς στην ανατροπή των ανωτέρω απόψεων περί πολιτισμού. Έτσι, κατά την ανθρωπολογική ώσμωση του όρου, ο πολιτισμός άρχισε να υποδηλώνει ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής, τον οποίο εν γένει ακολουθεί μία κοινωνία. Έτσι, η εν λόγω έννοια άρχισε να απαλλάσσεται από ηθικές - αξιολογικές κρίσεις, οι οποίες προγενέστερα χρησιμοποιούνταν για να κατατάσσονται οι διάφοροι πολιτισμοί, σε ανώτερους και κατώτερους¹⁵. Ως εκ τούτου, δυνάμει της νέας αυτής πραγματικότητας, σχεδόν όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες αντιμετωπίζονται πλέον ως πολιτισμικές. Έτσι, σύμφωνα με τις εν λόγω αναδυθείσες απόψεις, οι εικαστικές τέχνες, η λογοτεχνία, η μουσική δε συνιστούν προνομιακά παραδείγματα πολιτισμού, αλλά αποτελούν απλώς ένα τμήμα των πολιτισμικών δραστηριοτήτων μιας κοινωνίας, μεταξύ της πληθώρας των λοιπών πολιτισμικών της εκφράσεων¹⁶. Με αυτήν την έννοια ο πολιτισμός συνιστά ένα θεμελιώδες στοιχείο της ταυτότητας των ανθρώπων.

Βασικό χαρακτηριστικό του πολιτισμού είναι ότι προσδίδει στους ανθρώπους αυτοσυνειδησία, καθώς απαντά σε ερωτήματα του τύπου: *ποιοι είναι, που ανήκουν, ποια πρέπει να είναι η συμπεριφορά τους και τι πρέπει κάθε φορά να πράττουν*. Ας σημειωθεί πως οι διάφορες ανθρώπινες κοινότητες οφείλουν τη διατήρηση της σύστασής τους στις «*αφηγήσεις*» σχετικά με την προέλευσή τους. Όσο πιο βαθιές είναι οι ρίζες τους, τόσο πιο πολύ τροφοδοτείται με νόημα η ζωή τους. Εν προκειμένω, το δίκαιο αποτελεί έναν ευρύ χώρο ιστορικοκοινωνικών «*αφηγήσεων*», καθώς και μια αστείρευτη πηγή πολιτισμικού υλικού. Επίσης, ο πολιτισμός εσωκλείει πολύτιμες αξίες, όπως είναι η κοινωνική συνεκτικότητα, η αυτονομία κοινοτήτων, η πολιτική αναγνώρισή τους κ.α¹⁷.

¹³ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο & πολιτισμικά αγαθά*, σ. 25.

¹⁴ Thomas R. Trautmann, *Ινδία – Σύντομη ιστορία ενός μεγάλου πολιτισμού*, (μτφρ.) Μ. Παπαηλιάδη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (2019), σ. 20.

¹⁵ Thomas R. Trautmann *όπ. π.*, σ. 21.

¹⁶ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο & πολιτισμικά αγαθά*, σ. 25-26.

¹⁷ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο & πολιτισμικά αγαθά*, σ. 26.

B. Η έννοια των «νομικών πολιτισμών».

Ο όρος «νομικός πολιτισμός» απαντάται πλέον όλο και συχνότερα στην επιστημονική κοινότητα, καθώς χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο εκ μέρους νομικών συγγραφέων. Προκειμένου να προσδιορισθεί η έννοια του νομικού πολιτισμού, έχουν κατά καιρούς προταθεί διάφορες περιγραφές αυτής. Έχει λοιπόν καταγραφεί πως ο νομικός πολιτισμός αποτελεί ένα σύνολο εθίμων, συνδεδεμένων άρρηκτα με τον πολιτισμό ως σύνολο. Ως νομικός πολιτισμός επιπρόσθετα, έχουν περιγραφεί οι ιδέες, στάσεις, αξίες, πεποιθήσεις και απόψεις περί δικαίου, τις οποίες έχουν οι άνθρωποι μιας ορισμένης κοινωνίας. Επιπρόσθετα, έχει διατυπωθεί η άποψη σύμφωνα με την οποία η δημιουργία ταυτότητας συνιστά συνήθως ένα προϊόν αρνήσεως, ως εκ τούτου και «ο νομικός πολιτισμός είναι εν μέρει η ιδέα ενός κράτους περί του πώς είναι διαφορετικό από τα άλλα¹⁸».

Υποστηρίζεται η άποψη σύμφωνα με την οποία το δίκαιο δε μπορεί να γίνει αντιληπτό στην ολότητά του, παρά μόνο εάν εξετασθεί εντός ενός συνολικού ιστορικού, κοινωνικοοικονομικού, ψυχολογικού και ιδεολογικού πλαισίου¹⁹. Δεδομένου ότι ο νόμος συνιστά, όπως έχει αποκληθεί, μία «ενσώματη πολιτισμική μορφή» και μια «συμπαγής συσσώρευση πολιτισμικών στοιχείων²⁰», αποτελεί χρέος κάθε νομομαθούς και δη των συγκριτολόγων, να αντιληφθούν το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται ο νόμος, καθώς και εν γένει τα ποικίλα στοιχεία κανονιστικής φύσης.

Κατά τα ανωτέρω, η μελέτη του δικαίου θα πρέπει λοιπόν, να λαμβάνει εκείνη τη διάσταση σύμφωνα με την οποία, θα επιτυγχάνεται μία ενιαία ανάλυση που θα εμπεριέχει τόσο τα άτομα, όσο και τον κοινωνικό - πολιτισμικό τους περίγυρο, μη αρκούμενη στην τεχνική απλώς εξέταση του κειμένου δικαίου. Με αυτόν τον τρόπο, θα μπορεί το δίκαιο να μελετάται εις βάθος, δεδομένου ότι δε θα αναλύονται απλώς γραμματικά οι ποικίλοι κανόνες δικαίου, αλλά επιπρόσθετα, θα διερευνάται και η σημασία και ο κοινωνικοπολιτικός ρόλος που αυτοί διαδραματίζουν εντός της κοινωνίας, στην οποία αναπτύσσονται και λειτουργούν.

Κάθε διάταξη ή νόμος ή κανονισμός ενός δικαίου, δύναται να θεωρείται ως έκφραση «νομικής παραδόσεως» («*legal tradition*») μιας κοινωνίας, ήτοι «μιας σειράς βαθιά ριζωμένων και ιστορικά προσδιορισμένων απόψεων περί της φύσεως του δικαίου, περί του ρόλου του δικαίου στην κοινωνία και στην πολιτεία, περί της οργανώσεως και λειτουργίας ενός

¹⁸ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Σταθμοί στην πορεία του Συγκριτικού Δικαίου*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, σ. 135.

¹⁹ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Σταθμοί*, σ. 137.

²⁰ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Σταθμοί*, σ. 144.

νομικού συστήματος, καθώς και περί του τρόπου σύμφωνα με τον οποίο το δίκαιο θα πρέπει να θεσπίζεται, εφαρμόζεται, μελετάται, τελειοποιείται και διδάσκεται²¹». Εξάλλου, το κάθε δίκαιο αντλεί το νόημά του, από τον ερμηνευτικό του συσχετισμό με τις πρακτικές και τις συνήθειες της εκάστοτε κοινωνίας, στην οποία αυτό λειτουργεί και αναπτύσσεται. Προς τούτο, αληθής κατανόηση του δικαίου σημαίνει κατανόηση της σχέσης των νομικών κανόνων με την ανθρώπινη δράση, εντός μιας ορισμένης κοινωνίας²².

²¹ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Σταθμοί*, σ. 146.

²² Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο & πολιτισμικά αγαθά*, σ. 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

«ΤΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΟΥΝ ΤΟΝ ΙΝΔΙΚΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ»

A. Ο πολιτισμός της Ινδίας.

Προκειμένου να επιτευχθεί η κατά το δυνατόν πληρέστερη παρουσίαση του θέματος της παρούσας εργασίας, προτού προβούμε στην ανάλυση των στοιχείων που συγκροτούν το νομικό πολιτισμό της ινδικής κοινωνίας, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε αρχικά στα βασικά στοιχεία που συγκροτούν εν γένει τον ινδικό πολιτισμό. Στο πλαίσιο αυτό θα γίνει λόγος αναφορικά με το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο της γέννησης του ινδικού πολιτισμού, τις απαρχές του, καθώς και το χώρο και το χρόνο ανάπτυξής του. Η εν λόγω αναφορά έχει ως σκοπό να σκιαγραφηθεί σε γενικές γραμμές το σύνθετο αυτό πολιτισμικό και ιστορικό οικοδόμημα.

Ας σημειωθεί εν προκειμένω, πως η ιστορία του ινδικού πολιτισμού καλύπτει μία περίοδο περίπου πέντε χιλιάδων ετών και αφορά ένα ιδιαίτερα αξιόλογο τμήμα της κατοικήσιμης επιφάνειας της γης, ασκώντας ιδιαίτερη επιρροή στο λοιπό κόσμο και δι στις περιοχές με τις οποίες αυτός γειτνιάζε.

Αποτελεί πραγματικότητα το γεγονός πως η σύγχρονη Ινδία συνιστά μία διαρκώς ανερχόμενη δύναμη, τόσο σε οικονομικό όσο και σε στρατιωτικό - γεωπολιτικό επίπεδο, δύναμη η οποία διαπερνά πλέον τα γεωγραφικά όρια της νότιας Ασίας. Ταυτόχρονα όμως, η Ινδία φέρει στον πολιτισμικό της γενετικό πυρήνα έναν πανάρχαιο και πολυσχιδή πολιτισμό. Ο εν λόγω πολιτισμός εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε στο *Μοχέντζο-ντάρο* και στη *Χαράππα*, κατά την 3^η χιλιετία π.Χ. Στη συνέχεια ακολούθησε, κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ., ο βεδικός ινδοάριος πολιτισμός και βαθμιαίως δημιουργήθηκαν πολύπλευρα πολιτισμικά σχήματα, τα οποία μετέπειτα συγκρότησαν τον ινδικό πολιτισμό και την ιστορία του.

Η «*Δύση*» συνδιαλλάγεται με διαφόρους τρόπους με τον ινδικό πολιτισμό από την αρχαιότητα, όπως καταδεικνύει η παρουσία των *ελληνοϊνδικών Βασιλείων* του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των επιγόνων του, στη βόρεια Ινδία και στο Αφγανιστάν. Επιπρόσθετα, το δικό τους ανεξίτηλο αποτύπωμα άφησαν μετέπειτα και η εμφάνιση του Ισλάμ στην Ινδία, η έλευση των Ευρωπαίων αποικιοκρατών και κατά τον 20^ο αιώνα η αποαποικιοποίηση και η

δημιουργία του ινδικού εθνικού κράτους. Ο ινδικός πολιτισμός αποτέλεσε το τεράστιο πεδίο όπου συναντήθηκαν ποικίλες πληθυσμιακές ομάδες, θρησκείες και πολιτισμοί και η καθεμία επηρέασε με τον δικό της μοναδικό τρόπο την παγκόσμια κοινωνική, πνευματική, επιστημονική και τεχνολογική σφαίρα.

Η ονομασία «*Ινδία*» έλκει την προέλευσή της από τη σανσκριτική λέξη «*σιντού*» («*sindhu*») που σημαίνει ποταμός, ονομασία η οποία είχε αποδοθεί αρχικά στον Ινδό ποταμό, ο οποίος διατρέχει το σημερινό Πακιστάν. Στην αρχαία περσική γλώσσα το αρχικό «*s*» μετατρέπεται σε «*h*», οπότε οι Πέρσες καλούσαν τον εν λόγω ποταμό και τη χώρα την οποία διέτρεχε «*Χίντους*» («*Hindush*»), ενώ οι αρχαίοι Έλληνες αποβάλλοντας το αρχικό «*h*», την ονόμασαν «*Ινδία*» και τους κατοίκους της «*Ινδούς*»²³.

B. Ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού ποταμού και η έλευση των φυλών των Αρίων.

Ο ξακουστός πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού ποταμού, ήταν πολύφημος για τις δύο αξιόλογες πολιτείες του, οι οποίες είχαν ιδρυθεί στη *Χαράππα* και στο *Μοχέντζο-ντάρο*. Ο εν λόγω πολιτισμός χρονολογείται τουλάχιστον από το 3.000 π.Χ., ενώ πολλές πτυχές για την ιστορική του ανάπτυξη μας είναι ακόμη άγνωστες. Αξίζει να αναφερθεί ότι ορισμένες πτυχές θρησκευτικότητας οι οποίες είχαν αναπτυχθεί στο πλαίσιο του ανωτέρω πολιτισμού, υιοθετήθηκαν και μετέπειτα από το διάδοχο ινδικό θρησκευτικό σχήμα, τον Ινδουισμό, στον οποίο και άσκησαν ιδιαίτερη επίδραση²⁴.

Περί το έτος 1600 π.Χ. εισήλθαν στη βόρεια Ινδία, φυλές των Αρίων, προερχόμενες από το Ιράν και το Αφγανιστάν. Οι ρίζες μιας πλούσιας αρχαίας ινδουιστικής πηγής, οι Βέδες, εντοπίζονται ακριβώς στις εν λόγω φυλές των Αρίων. Οι Άριοι είχαν περίπλοκες θρησκευτικές δοξασίες και πλούσια ποίηση²⁵, «*με εντυπωσιακές εικόνες και δραματική*

²³ Thomas R. Trautmann, *οπ. π.*, σ. 32.

²⁴ Stephen Cross, *Ινδουισμός – Βασικές Αρχές*, Εκδ. Ι. Φλώρος, 1998, σ. 26-27.

²⁵ Παρατίθεται εν προκειμένω ένα απόσπασμα από τη «*Ριγκ Βέδα*», στο οποίο περιγράφεται ένα ουράνιο πολεμικό άλογο των Αρίων:

*«Ο λαός κραυγάζει δυνατά πίσω του στις μάχες,
Σαν να είναι ένας κλέφτης που άρπαξε ένα ένδυμα.
Καλπάζει προς τη δόξα ή, πίσω από ένα κοπάδι βοδιών
Σαν ένα πεινασμένο γεράκι που ορμάει προς τα κάτω.
Αυτό το δυνατό Άλογο, πιστό και νικηφόρο,
Υπάκουο με όλο του το σώμα στη μάχη,
Ορμάει κατ'ευθείαν ανάμεσα στα πλήθη που επιτίθενται με ταχύτητα
Και ρίχνει πίσω από το μέτωπό του τη σκόνη που σηκώνεται ψηλά.*

*δύναμη έκφρασης*²⁶». Για τέσσερις ή πέντε αιώνες, οι Άριοι είχαν διασκορπιστεί σε όλη τη βόρεια Ινδία, προχωρώντας βαθμιαίως ανατολικά, κατά μήκος των Ιμαλαΐων και δυτικά προς τη κοιλάδα του Γάγγη. Το δυτικό μισό τμήμα της κοιλάδας του Γάγγη και η περιοχή η οποία βρισκόταν μεταξύ των ποταμών Γάγγη και Γιαμούνα, κατέστη η αγαπημένη τους πατρίδα, η οποία καλείτο «*Αριαβάρτα*» («*Aryavarta*»), ήτοι «*η γη των Αρίων*²⁷».

Παράλληλα, ας σημειωθεί πως ο ινδικός πολιτισμός στη μακρόχρονη ιστορία του, δέχθηκε εν γένει πληθώρα επιρροών λόγω των επαφών του με άλλους λαούς συνεπεία του εμπορίου, των πολέμων και των θρησκευτικών ωσμώσεων που έλαβαν χώρα στην περιοχή. Οι επαφές αυτές των πολιτισμών είχαν ως αναπόδραστο αποτέλεσμα την εκατέρωθεν πρόσληψη στοιχείων. Εξάλλου, από τον ινδικό πολιτισμό πήγασαν δύο παγκοσμίου βεληνεκούς θρησκείες, ήτοι ο *Ινδουισμός*, ο οποίος διαδόθηκε σε τμήματα της νοτιοανατολικής Ασίας, καθώς και ο *Βουδισμός*, ο οποίος διαδόθηκε σταδιακά στην ανατολική, την κεντρική και τη νοτιοανατολική Ασία.

Επιπλέον, ταυτόχρονα με τις εν λόγω θρησκείες, διαδόθηκαν και επιπρόσθετα πολιτισμικά στοιχεία του ινδικού πολιτισμού, όπως τα συστήματα γραφής, η γραμματική, η αστρονομία, η αστρολογία, τα μαθηματικά, οι ιατρικές πρακτικές, η μυθολογία, η λογοτεχνία, η γλυπτική και ο χορός. Στο ινδικό *πολιτισμικό γίγνεσθαι*, επέδρασε καταλυτικά και το γεγονός ότι η Ινδία βρέθηκε στη διαδρομή δύο μεγάλων επεκτατικών κινήσεων, από τη μία του Ισλάμ και των χωρών που δημιουργήθηκαν με την επέκτασή του και από την άλλη της χριστιανικής Ευρώπης. Αναμφίβολα, τα δύο εν λόγω ρεύματα άσκησαν βαθύτατη επιρροή στην Ινδία²⁸.

Προκειμένου να ταξινομηθεί χρονολογικά το πλούσιο ιστορικό υλικό που αφορά το πολύπλοκο ινδικό πολιτισμικό οικοδόμημα, η ιστορία του ινδικού πολιτισμού, δύναται να διακριθεί στις κάτωθι χρονολογικές περιόδους²⁹:

- α) ***Απαρχές του ινδικού πολιτισμού***, περίπου από το 2.500 έως το 1.400 π.Χ.
- β) ***Βεδική περίοδος***, από το 1.400 έως το 500 π.Χ.

Και στο βροντερό του χλιμίντρισμα, σαν μονοκρητό του ουρανού,

Οι επιτιθέμενοι φοβούνται και τρέμουν». Ριγκ Βέδα 4.38, στίχοι 5-8. Βλ. Stephen Cross, όπ. π. σ. 23.

²⁶ Stephen Cross, όπ. π., σ. 22-23.

²⁷ Stephen Cross, όπ. π., σ. 23.

²⁸ Thomas R. Trautmann, όπ. π., σ. 31.

²⁹ Thomas R. Trautmann, όπ. π., σ. 31.

- γ) *Περίοδος νέων θρησκειών και αυτοκρατοριών*, περίπου από το 500 π.Χ. έως το 320 μ.Χ.
- δ) *Κλασική περίοδος*, από το 320 έως το 1200 μ.Χ..
- ε) *Περίοδος εμφάνισης των Οθωμανών και των Μογγόλων*, από το 1200 έως το 1760 μ.Χ..
- στ) *Περίοδος Βρετανικής κυριαρχίας*, από το 1760 έως το 1947 μ.Χ..
- ζ) *Περίοδος κατά την οποία λαμβάνει χώρα ο σχηματισμός εθνικών κρατών*, από το 1947 μ.Χ. και μετέπειτα.

Γ. Οι γεωγραφικές - κλιματολογικές συνθήκες της Ινδίας – Ο χώρος που γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ο ινδικός πολιτισμός.

Αποτελεί αδήριτη πραγματικότητα το γεγονός πως οι φυσικοί και κυρίως οι γεωγραφικοί παράγοντες, καθώς και οι κλιματολογικές ιδιαιτερότητες που διέπουν μία περιοχή, αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία τα οποία διαδραματίζουν σημαίνοντα ρόλο, κατά τη διαμόρφωση των κατά τόπους δικαίων. Επίσης, οι εν λόγω παράγοντες συνιστούν συνάμα στοιχεία διαφοροποίησης ή ομοιομορφίας των διαφόρων νομικών συστημάτων³⁰. Όπως έχει καταγραφεί εκ μέρους του *Montesquieu*, ο οποίος θεωρείται ως ο πατέρας του σύγχρονου Συγκριτικού Δικαίου, οι συνθήκες του φυσικού περιβάλλοντος σε κάθε περιοχή, «επιβάλλουν» ορισμένες δραστηριότητες, τόσο σε κοινωνικό, όσο και σε οικονομικό επίπεδο.

Συγκεκριμένα, στο *Κεφάλαιο III* του πρώτου βιβλίου του «*Πνεύματος των Νόμων*», ο *Montesquieu* καταγράφει πως «(Οι νόμοι) θα πρέπει να είναι τόσο ειδικοί για τους ανθρώπους για τους οποίους έγιναν, ώστε να αποτελεί τρομερή σύμπτωση αν αυτοί ενός έθνους, μπορούν να ταιριάζουν σε άλλο. Θα πρέπει να ταιριάζουν στις φυσικές συνθήκες της χώρας: στο παγωμένο, καυτό ή εύκρατο κλίμα της· στην ποιότητα, θέση και μέγεθος της επικράτειας· στον τρόπο ζωής των ανθρώπων, αγροτών, κυνηγών ή ποιμένων· θα πρέπει να είναι ανάλογο του βαθμού ελευθερίας που το Σύνταγμα μπορεί να δεχθεί, της θρησκείας των κατοίκων, των τάσεών τους, του πλούτου τους, του αριθμού τους, του εμπορίου τους, των ηθών τους, της συμπεριφοράς τους...³¹». Γίνεται λοιπόν ευχερώς αντιληπτό πως, προκειμένου να

³⁰ Σπυρίδων Βλ. Βρέλλης, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1988, σ. 15.

³¹ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Σταθμοί*, σ. 10.

εξασφαλισθεί η εύρυθμη υλοποίηση των βιοτικών δραστηριοτήτων μιας δεδομένης κοινωνίας, θα πρέπει να υλοποιείται και η κατάλληλη νομοπαραγωγική διαδικασία³².

Κρίνεται λοιπόν ενδιαφέρον να εξεταστεί εν προκειμένω, ο τρόπος που λειτουργεί αυτή η σύνδεση μεταξύ των γεωγραφικών δεδομένων και των δικαυκών - πολιτισμικών στοιχείων, εθίμων και παραδόσεων, στην περιοχή της Ινδίας, όπου η αχανής έκτασή της και η πολυσχιδής γεωγραφική – κλιματολογική της σύσταση, συνέβαλαν ομολογουμένως σημαντικά, στη διαμόρφωση του νομικού της πολιτισμού, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα.

Ο χώρος στον οποίο γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ο ινδικός πολιτισμός τοποθετείται γεωγραφικά στην νότια Ασία και δύναται εν γένει να διακριθεί σε τρία μέρη, ήτοι α) το οροπέδιο που ονομάζεται *Ντέκκαν*, β) την οροσειρά των *Ιμαλαΐων* και γ) την πεδιάδα μεταξύ των ποταμών *Ινδού* και *Γάγγη*³³. Το οροπέδιο του *Ντέκκαν* δεσπόζει στο μεγαλύτερο μέρος του κεντρικού και περισσότερο του νοτίου τμήματος της Ινδίας και συνιστά μία αρχαία γρανιτική μάζα. Οι ειδικευμένοι στον τομέα των τεκτονικών πλακών, υποστηρίζουν πως η εν λόγω μάζα ήταν κάποτε ένα πολύ μεγάλο νησί, το οποίο μετατοπιζόταν για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα προς το βορρά και μετέπειτα συγκρούστηκε με την ηπειρωτική μάζα της Ευρασίας, με αποτέλεσμα να σχηματισθούν τα *Ιμαλάια* και να ανυψωθούν³⁴.

Το *Ντέκκαν*, όπως ευχερώς μπορεί κανείς να διαπιστώσει, μελετώντας τη γεωγραφική σύσταση της περιοχής, αποτελεί ένα οροπέδιο με κλίση προς τα νοτιοανατολικά και με οροσειρές οι οποίες βαίνουν παράλληλα προς τις ακτές. Οι παράκτιες περιοχές δέχονται μεγάλες ποσότητες νερού λόγω των βροχών των μουσώνων, ενώ αντίθετα η ηπειρωτική περιοχή είναι άνυδρη και συνήθως τα ποτάμια της κατά τους θερινούς μήνες ξηραίνονται³⁵. Ως εκ τούτου, οι άνθρωποι τείνουν να συγκεντρώνονται προς τις ακτές της περιοχής, δεδομένου ότι εκεί δύνανται να ασκούν περισσότερο αποδοτικά τις γεωργικές τους δραστηριότητες³⁶.

Τα *Ιμαλάια*, η ονομασία των οποίων προέρχεται από την σανσκριτική λέξη «*Χιμαλάγια*», η οποία σημαίνει το «*σπίτι του χιονιού*», αποτελεί την υψηλότερη οροσειρά παγκοσμίως, με την πλέον υψηλή κορυφή της, ήτοι το όρος *Έβερεστ*, να ανέρχεται στα 8.848

³² Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο - Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004, σ. 8.

³³ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 32.

³⁴ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 33.

³⁵ Nagaratna Biradar, P. Sharma, Sadhana Pandey, Satyapriya Maharaj Singh, S. Radotra, «Livelihood analysis of livestock farmers in arid region of Deccan Plateau», *in: Range Mgmt. & Agroforestry*, 34, 2013, σ. 131.

³⁶ Paul R. Baumann, *The dry monsoon of the Deccan Plateau - India*, State University of New York, 2008, σ. 7.

μέτρα άνωθεν της στάθμης της θαλάσσης. Τα *Ιμαλάια* ουσιαστικά συνιστούν το φυσικό όριο μεταξύ της Ινδίας και του Θιβέτ. Εντούτοις, υφίστανται διαβάσεις οι οποίες αξιοποιούνται προκειμένου να διεξάγεται απρόσκοπτα το εμπόριο στην περιοχή, ενώ παράλληλα δι' αυτών διαδίδεται ο ινδικός Βουδισμός στο Θιβέτ³⁷. Εξάλλου, η ομιλία γλωσσών που ανήκουν στη σινοθιβετιανή οικογένεια από κατοίκους της ινδικής πλευράς των *Ιμαλαίων*, στο *Μπουτάν*, στο *Νεπάλ* και αλλού, καταδεικνύει το γεγονός ότι το εν λόγω γεωγραφικό όριο κάθε άλλο παρά αδιάβατο είναι.

Η πεδιάδα *Ινδού – Γάγγη*, αποτελείται από τις λεκάνες των δύο μεγάλων ποταμών του βορρά, ήτοι του *Ινδού* και του *Γάγγη*, στους οποίους θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τον τρίτο μεγάλο βόρειο ποταμό, ήτοι τον *Βραχμαπούτρα*³⁸. Η κοιλάδα του *Ινδού* καλύπτει ολόκληρο το *Πακιστάν* και ένα μέρος της σημερινής *Δημοκρατίας της Ινδίας*³⁹. Το ανώτερο τμήμα του *Ινδού* και οι παραπόταμοί του ονομάζονται *Παντζάμπ*, που σημαίνει «Πενταποταμία»: «οι πέντε» («παντς») «ποταμοί» («αμπ»), ενώ η περιοχή του κάτω *Ινδού* καλείται με την αρχαία ονομασία *Σιντ*⁴⁰.

Τα νερά του *Ινδού* αποτελούν τον πλέον βασικό φυσικό πόρο για την οικονομία του *Πακιστάν*, ιδίως λόγω του «σιτοβολώνα» της επαρχίας *Παντζάμπ*, που παράγει την πλειονότητα των γεωργικών προϊόντων της χώρας και την επαρχία *Σιντ*. Συνιστά επίσης την κυριότερη πηγή τροφοδοσίας πόσιμου νερού για τη χώρα. Από την άλλη, ο ρόλος του *Γάγγη* στη ζωή των *Ινδών* είναι εξίσου σημαντικός, αφού τα νερά του καθιστούν ιδιαίτερη εύφορη την πεδιάδα στη βόρεια *Ινδία*, όπου ζουν εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι.

Δ. Η γλώσσα των *Ινδών*.

Αποτελεί αδήριτη πραγματικότητα το γεγονός πως η γλώσσα ενός λαού συνιστά, θεμελιώδες στοιχείο του πολιτισμού του, το οποίο συνδέεται άρρηκτα με την ταυτότητα και τα μοναδικά ιστορικοκοινωνικά του χαρακτηριστικά. Επιπρόσθετα, το κάθε δίκαιο

³⁷ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 34.

³⁸ Ο ποταμός *Βραχμαπούτρα*, αφού διασχίσει το Θιβέτ και την *Ινδία*, ενώνεται με τον *Γάγγη* στο *Μπανγκλαντές*. Στα γόνιμα εδάφη που σχηματίζονται στο δέλτα των δύο ποταμών (*Βραχμαπούτρα* και *Γάγγη*) ζουν εκατομμύρια άνθρωποι. Την εποχή των μουσώνων τα νερά ανεβαίνουν και πλημμυρίζουν τις καλλιεργημένες εκτάσεις, προκαλώντας καταστροφές. Παρ' όλα αυτά οι άνθρωποι επιδιώκουν να ζουν στις όχθες του, επειδή καθιστά τα καλλιεργούμενα εδάφη τους ιδιαίτερος γόνιμα.

³⁹ Γι' αυτό το λόγο, εν πολλοίς, η διαχείριση και η αξιοποίηση των υδάτων του *Ινδού* αποτελεί σημείο τριβών και έντασης μεταξύ *Ινδίας* και *Πακιστάν*.

⁴⁰ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 35.

εκφράζεται διά της γλώσσας, γραπτά ή προφορικά και ως εκ τούτου, τα ειδικά χαρακτηριστικά της κάθε γλώσσας επιδρούν άμεσα ή έμμεσα, στο νομικό πολιτισμό τον οποίο εκφράζουν. Έτσι, εν συνεχεία επιχειρείται μια ακροθιγής περιγραφή της ιστορικής διαδρομής της γλώσσας στον ινδικό πολιτισμό και προσδιορίζονται τα βασικά «γενετικά» της χαρακτηριστικά.

Στην Ινδία υφίστανται τρεις διακριτές μείζονες οικογένειες γλωσσών, ήτοι α) η *ινδοάρια* οικογένεια, β) η *δραβιδική* οικογένεια και γ) η οικογένεια γλωσσών *μούνδα*. Στην *ινδοάρια* οικογένεια ανήκουν μεταξύ άλλων αρκετές ινδικές γλώσσες. Για παράδειγμα στην εν λόγω οικογένεια ανήκουν η *χίντι* και η *ούρντου*, οι οποίες ομιλούνται στην άνω λεκάνη του Γάγγη. Κατ' ουσίαν η *χίντι* και η *ούρντου* συνιστούν διαλέκτους της ίδιας γλώσσας, μολονότι η γραφή και το λεξιλόγιό τους διαφέρουν⁴¹. Σε γενικές γραμμές, η γλώσσα *χίντι* ομιλείται κυρίως από τους Ινδουιστές, ενώ η *ούρντου*, κυρίως εκ μέρους των Μουσουλμάνων Ινδών⁴².

Ακόμη, έτερες γλώσσες οι οποίες ανήκουν στην *ινδοάρια* οικογένεια, λαμβάνουν την ονομασία τους από τον τόπο όπου ομιλούνται. Έτσι για παράδειγμα η γλώσσα *μαράτι* ομιλείται στην περιοχή Μαχαράστρα, η γλώσσα *γκουτζαράτι* στην περιοχή Γκουτζαράτ, η *σίντι* στην περιοχή Σιντ, η *παντζάμπι* στην περιοχή Παντζάμπ, η *νεπάλι* στη Νεπάλ, η *μπενγκάλι* στη Βεγγάλη και στο Μπαγκλαντές, ενώ η γλώσσα *οντίγια* ή *ορίγια* στην περιοχή Οντίσα ή Ορίσσα. Ακόμη, η *σιναλέζικη* γλώσσα της Σρι Λάνκα αποτελεί «νότιο παρακλάδι» της αυτής γλωσσικής οικογένειας⁴³. Όλες οι εν λόγω γλώσσες έλκουν την προέλευσή τους από τη *σανσκριτική* γλώσσα, στην οποία έχουν γραφεί τα ιερά κείμενα του Ινδουισμού. Τη *σανσκριτική* γλώσσα έφεραν στην Ινδία οι Άριοι, με την έλευσή τους περίπου το 1600 π.Χ. Η *σανσκριτική* γλώσσα ανήκει σε μια πιο ευρεία οικογένεια γλωσσών, την *ινδοευρωπαϊκή*.

Αναφορικά με τη *σανσκριτική* γλώσσα και το ρόλο της, έχουν γλαφυρώς καταγραφεί τα εξής: «(Τα *σανσκριτικά*) μετεβλήθησαν σε μία προνομιακή γλώσσα, σχεδόν μυστική, την οποία οι Βραχμάνοι χρησιμοποιούσαν για να εκφράσουν και να διατηρήσουν τη δική τους ιδιαίτερη γνώση. Πολύ αργότερα, οι Ευρωπαίοι που θέλησαν να προσεγγίσουν τα *σανσκριτικά* συνάντησαν σοβαρές δυσκολίες. Όταν στο τέλος του 18^{ου} αιώνα το κατόρθωσαν, έκαναν μια

⁴¹ Η γραφή της *χίντι* καλείται *ντεβανάγκαρι* και προέρχεται από την αρχαία ινδική γραφή *μπράχμι*, ενώ η γραφή της *ούρντου* συνιστά παραλλαγή της αραβοπερσικής γραφής. Παράλληλα, η *ούρντου* περιλαμβάνει πληθώρα δάνειων λέξεων από την περσική και την αραβική γλώσσα.

⁴² Thomas R. Trautmann, όπ. π., σ. 24.

⁴³ Thomas R. Trautmann, όπ. π., σ. 25.

εκπληκτική ανακάλυψη: υπήρχαν, πέραν κάθε αμφιβολίας, αλάνθαστα σημάδια μιας συγγένειας ανάμεσα στα Σανσκριτικά και στις Ευρωπαϊκές γλώσσες⁴⁴».

Οι γλώσσες της δραβιδικής οικογένειας και της μούνδα είχαν εδραιωθεί στην Ινδία, πριν ακόμη φτάσουν εκεί, οι ομιλητές της *σανσκριτικής*, ήτοι οι Άριοι. Οι πλέον σημαντικές γλώσσες της *δραβιδικής* οικογένειας τη σημερινή εποχή, είναι εκείνες που ομιλούνται στη νότια Ινδία: η *ταμίλ* (πολιτεία Ταμίλ Ναντού), η *τέλουγκου* (κρατίδιο Άντρα Πραντές), η *κανάντα* (πολιτεία Καρνάτακα) και η *μαλαγιάλαμ* (πολιτεία Κεράλα). Συνολικά υφίστανται 20 γλώσσες της δραβιδικής οικογένειας, ορισμένες από τις οποίες ομιλούνται εκ μέρους φυλετικών ομάδων στην κεντρική Ασία, όπως είναι για παράδειγμα η *γκόντι*, την οποία ομιλούν περισσότεροι από 5.000.000 άνθρωποι. Θα πρέπει εν προκειμένω, να σημειωθεί πως ένας αριθμός ομιλητών δραβιδικών γλωσσών, ζει στην Κοιλιάδα του Γάγγη (*μάλτο*), καθώς και στην Κοιλιάδα του Ινδού (*μπαχού*)⁴⁵.

Όπως σημειώθηκε, οι γλώσσες οι ανήκουσες στη δραβιδική οικογένεια γλωσσών, ομιλούνταν στην Ινδία πριν από την έλευση της σανσκριτικής γλώσσας, ωστόσο σε ορισμένες περιοχές, κυρίως στη Βόρεια Ινδία, οι δραβιδικές γλώσσες σταδιακά αντικαταστάθηκαν από τις ινδοάριες γλώσσες. Η επαφή των ινδοαρίων και δραβιδικών γλωσσών οδήγησε εν τοις πράγμασι, σε εκατέρωθεν λεξιλογικά δάνεια. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί πως, αναφορικά με την προέλευση της δραβιδικής γλωσσικής οικογένειας, υφίσταται εν γένει διάσταση απόψεων. Έτσι, από τη μία πλευρά υποστηρίζεται πως η δραβιδική οικογένεια σχετίζεται με τη φιννοουγγρική γλωσσική οικογένεια, ενώ άλλοι θεωρούν ότι συνδέεται με την ελαμιτική οικογένεια, η οποία αποτελεί αρχαία γλώσσα της νοτιοδυτικής Περσίας⁴⁶.

Αναφορικά με τη μούνδα, θα πρέπει να καταγραφεί πως πρόκειται για μια γλωσσική οικογένεια η οποία σχετίζεται με τις αυστροασιατικές γλώσσες του *Ασσάμ* και της *Ινδοκίνας*⁴⁷ και εισήχθη στην περιοχή της Ινδίας εξ ανατολών, πριν από την εδραίωση της σανσκριτικής. Οι γλώσσες της οικογένειας μούνδα ομιλούνται εκ μέρους φυλετικών ομάδων που βρίσκονται στην κεντρική και την κεντροανατολική Ινδία⁴⁸.

⁴⁴ Stephen Cross, *όπ. π.*, σ. 24.

⁴⁵ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 25.

⁴⁶ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 25-26.

⁴⁷ Σε αυτές ανήκει και η γλώσσα *μον-χμερ* της Καμπότζης.

⁴⁸ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 26.

Στο διάβα των ετών, οι λαοί της Ινδίας και οι γλώσσες τους αναμείχθηκαν και το αμάλγαμα το οποίο προέκυψε δόμησε και εξακολουθεί να δομεί ένα θεμελιώδες τμήμα του ινδικού πολιτισμού. Ας σημειωθεί πως μεταξύ των ανωτέρω γλωσσών εξακολουθούν να υφίστανται ορισμένες αισθητές διαφορές, οι οποίες ωστόσο, καταδεικνύουν τα ποικίλα και πολυσχιδή πολιτιστικά στοιχεία, τα οποία συνθέτουν τον εν λόγω πολιτισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

«Ο ΙΝΔΟΥΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΙΝΔΟΥΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ»

A. Η Ινδουιστική θρησκευτική παράδοση: ένας καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση της αντίληψης περί του «δέοντος γενέσθαι» στην Ινδία.

Αποτελεί αδήριτη πραγματικότητα πως η θρησκεία συνιστά θεμελιώδη παράγοντα διαμόρφωσης των διαφόρων δικαίων, ακόμα και στις περιπτώσεις κατά τις οποίες, δεν είναι προφανές κάτι τέτοιο ή ακόμα και στο δικαιοκώ χώρο κρατών «λαϊκών». Η βασική αιτία της εν λόγω επίδρασης της θρησκείας στο δίκαιο εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των ανθρώπων (ή και η έλλειψή τους), διαμορφώνουν κατά τρόπο είτε εμφανή, είτε ανεπαίσθητο, τη στάση τους, τις απόψεις τους περί του δέοντος γενέσθαι, άρα και το νομικό τους πολιτισμό⁴⁹.

Οι νομικοί των Δυτικών νομικών συστημάτων εν πολλοίς απέφευγαν να αναφέρονται στην εν λόγω «επιρροή» της θρησκείας στο δίκαιο. Ωστόσο, στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, αιώνας ο οποίος σύμφωνα με τις προβλέψεις πολλών νομικών θα είναι «χρυσός» για το Συγκριτικό Δίκαιο, η κατάσταση αυτή φαίνεται να μεταβάλλεται και βαθμιαίως οι συγκριτολόγοι δικαίων και θρησκειών, εντοπίζουν και μελετούν τις υφιστάμενες αμοιβαίες σχέσεις δικαίου - θρησκείας⁵⁰.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της επιρροής που άσκησε και ασκεί η θρησκεία επί του δικαίου, αποτελεί η περίπτωση του Ινδουισμού και οι εξ αυτού απορρέοντες νομικοί κανόνες, οι οποίοι ως σώμα καλούνται Ινδουιστικό Δίκαιο. Το Ινδουιστικό Δίκαιο σήμερα εφαρμόζεται και επηρεάζει συνολικά, περίπου ένα δισεκατομμύριο Ινδουιστές. Η πλειοψηφία αυτών των ανθρώπων, περίπου το 90%, ζει στην Ινδία. Οι λοιποί κατανέμονται κυρίως στο Πακιστάν, στη Βιρμανία, στη Σιγκαπούρη, στη Μαλαισία, σε χώρες της ανατολικής ακτής της Αφρικής και κυρίως στην Τανζανία, στην Ουγκάντα και στην Κένυα, αλλά και σε χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής.

⁴⁹ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, «Θρησκεία και Δίκαιο – Ισλαμικό Δίκαιο», στον *Τιμητικό Τόμο Σπ.Ν. Τρωιάνου*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2013, σ. 1017-1024.

⁵⁰ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, «Θρησκεία και Δίκαιο», σ. 1017.

Καθίσταται έτσι, άμεσα αντιληπτό το γεγονός ότι η υιοθέτηση του Ινδουισμού και η πίστη στις ινδουιστικές δοξασίες εκ μέρους ενός ατόμου, δε συναρτάται αποκλειστικά με την κατοχή εκ μέρους του μίας ορισμένης εθνικότητας ή τη διαμονή του σε μία ορισμένη χώρα, αλλά κρίσιμη εν προκειμένω είναι η εκούσια αποδοχή εκ μέρους του, των πολυσχιδών θρησκευτικών, φιλοσοφικών και κοινωνικών ινδουιστικών ιδεών⁵¹.

Ο Ινδουισμός αποτελεί την πολυσχιδή εκείνη θρησκευτική παράδοση, η οποία διέπεται από έναν ιδιαίτερα πλουραλιστικό χαρακτήρα, περικλείοντας σε μικρογραφία την πλειονότητα εν γένει των τύπων θρησκευτικής εμπειρίας⁵². Ο όρος Ινδουισμός εισήχθη και χρησιμοποιήθηκε κατά τη νεότερη εποχή εκ μέρους ευρωπαϊών μελετητών, προκειμένου να περιλάβει την πλούσια ποικιλία θρησκευτικών μορφωμάτων, τα οποία είχαν αναπτυχθεί και αναπτύσσονταν στη διαδρομή των αιώνων, κυρίως στην ινδική χερσόνησο. Ας σημειωθεί πως οι Ινδοί ονομάζουν τη θρησκεία τους «σανάτανα νάρμα» («*sanatana dharma*»), που ερμηνεύεται ως ο αιώνιος νόμος ή αιώνια θρησκευτική διδασκαλία⁵³.

Σε αριθμητικά δεδομένα, ο Ινδουισμός είναι η τρίτη πιο πολυπληθής θρησκεία παγκοσμίως, μετά τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ⁵⁴, ενώ θεωρείται ιστορικά η αρχαιότερη θρησκεία, μετρώντας μία ζωή 3.500 ετών⁵⁵. Παλαιότερα, ορισμένοι συγγραφείς εξέταζαν ως ιδιαίτερα θρησκευόμενα το Βεδισμό, το Βραχμανισμό και τον Ινδουισμό, ωστόσο οι σύγχρονοι ερευνητές, προτιμούν την αντιμετώπιση των πρώτων, ως των αρχικών στρωμάτων του οικοδομήματος του Ινδουισμού.

Ας σημειωθεί πως στην ινδουιστική θρησκευτικότητα υπάρχει μια αδιάκοπη αναζήτηση και μια διηνεκής ανέλιξη, ενώ οι Ινδουιστές θεωρούν τη θρησκεία τους αιώνια και πιστεύουν ότι οι απαρχές της τοποθετούνται στην αρχή του κόσμου. Ο Ινδουισμός είναι το αποτέλεσμα διεργασιών οι οποίες διήρκεσαν χιλιάδες χρόνια και ως εκ τούτου συγκροτείται από αλληπάλληλα θρησκευτικά και πνευματικά στρώματα, τα οποία δομούν το θρησκευτικό αυτό οικοδόμημα.

⁵¹ K. Zweigert, H. Kötz, *An Introduction to Comparative Law*, Oxford University Press, 1998, σ. 313.

⁵² Απόστολος Μιχαηλίδης, *Η Θέση της Γυναίκας στον Ινδουισμό*, Εκδ. Καρδαμίτσα, 2006, *passim*.

⁵³ Stephen Cross, *όπ. π.*, σ. 7.

⁵⁴ Αναστάσιος Γιαννουλάτος (Αρχιεπίσκοπος Τυράνων & Πάσης Αλβανίας), *Τχνη από την Αναζήτηση του Υπερβατικού*, Εκδ. Ακρίτας 2006, σ. 145.

⁵⁵ Ο Ινδουισμός γεννήθηκε περίπου το 1550 π.Χ.

B. Ιστορικές περιόδους ανάπτυξης του Ινδουισμού.

Στο χώρο της επιστήμης δεν υπάρχει απόλυτη ομοφωνία, αναφορικά με τον καθορισμό των επιμέρους περιόδων αναπτύξεως του Ινδουισμού, καθώς παρατηρούνται σημαντικές παραλλαγές αναφορικά με τον προσδιορισμό τους και τη θέση των χρονικών ορίων τους. Η επικρατέστερη εντούτοις, εκδοχή των περιόδων ανάπτυξης και εξέλιξης του Ινδουισμού είναι η ακόλουθη⁵⁶:

α. **Προβεδική περίοδος** (4^η χιλιετία έως τα μέσα 2^{ης} χιλιετίας π.Χ.), η οποία καλείται είτε προϊστορική περίοδος του Ινδουισμού, είτε «πρωτοϊστορικός» Ινδουισμός. Σε αυτήν την περίοδο κυριαρχεί το θρησκευτικό μόρφωμα των λαών της κοιλάδας του Ινδού ποταμού.

β. **Βεδική περίοδος** (περίπου από τα μέσα της 2^{ης} χιλιετίας έως τον 7^ο αιώνα π.Χ.), κατά την οποία λαμβάνει χώρα η σύνθεση και η συλλογή των βεδικών λατρευτικών ύμνων.

γ. **Περίοδος ζυμώσεων και αντιδράσεων** (από τον 7^ο αιώνα έως τον 2^ο αιώνα π.Χ.), κατά την οποία η αρχική βεδική θρησκεία εξελίσσεται προς μονοθεϊστικές κατευθύνσεις, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσονται οι θεμελιώδεις αντιλήψεις της ινδουιστικής θρησκευτικής σκέψης και πνευματικότητας. Κατά την εν λόγω περίοδο αναδύονται ο Τζαϊνισμός και ο Βουδισμός.

δ. **Περίοδος παγιώσεως του κλασικού Ινδουισμού** (από το 2^ο αιώνα π.Χ. έως τον 8^ο αιώνα μ.Χ.), κατά την οποία οι ινδουιστικές ιδέες εμφανίζονται στα Έπη και ενισχύουν έναν τύπο θρησκευτικότητας προσανατολισμένης σε προσωπικούς θεούς. Επιπλέον, στο θεωρητικό πεδίο διαμορφώνονται τα βασικά θεολογικο-φιλοσοφικά συστήματα.

ε. **Περίοδος ακμής της «μπάκτι» («bhakti») θρησκευτικότητας** (από τον 8^ο αιώνα έως και το 19^ο αιώνα μ.Χ.), κατά την οποία αναπτύσσονται ενθουσιώδεις λατρείες με επίκεντρο την αφοσίωση σε ορισμένη θεότητα. Παράλληλα, κατά την εν λόγω περίοδο λαμβάνει χώρα η συνάντηση Ινδουισμού και Ισλάμ, από την οποία προκύπτει κατά το 15^ο αιώνα μ.Χ. μια νέα θρησκεία, ο Σικκισμός.

⁵⁶ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, όπ. π., σ. 146.

στ. **Σύγχρονη περίοδος** (από το 19^ο αιώνα μ.Χ. έως και σήμερα), κατά την οποία ο Ινδουισμός δέχεται την επιρροή του δυτικοευρωπαϊκού Χριστιανισμού και πολιτισμού. Η ανακύπτουσα αντίδραση στις ξένες επιδράσεις, συμβάλλει στην ανάδυση της τάσης για επιστροφή στις παλαιές αξίες του ινδουιστικού πολιτισμού και στην ανασύνταξη της ινδουιστικής θρησκείας.

Γ. «Σανσκριτοποίηση» και «Δραβιδοποίηση».

Κατά τη μακράιωνη ιστορία ανάπτυξης το Ινδουισμού, έλαβαν χώρα δύο θεμελιώδεις διεργασίες, οι οποίες έδρασαν καταλυτικά στην εν γένει διαμόρφωση της εν λόγω θρησκείας. Η πρώτη διεργασία ονομάζεται «σανσκριτοποίηση» και αναφέρεται στην αναδυθείσα τάση να ενσωματωθούν τοπικές λατρείες και αντιλήψεις της ινδικής υπαίθρου στον κλασικό βραχμανικό πολιτιστικό και θρησκευτικό τύπο. Για παράδειγμα, αποδόθηκαν σανσκριτικά ονόματα σε θεότητες διαφόρων ινδικών χωριών.

Η δεύτερη διεργασία καλείται «δραβιδοποίηση» και συνέβαλε στη σταδιακή απορρόφηση εκ μέρους των Ινδο-ευρωπαίων Αρίων ορισμένων στοιχείων της θρησκείας και πολιτισμού της Ινδίας. Οι Δραβίδες⁵⁷ ήταν οι γηγενείς μελανοϊνδικοί λαοί, οι οποίοι ομιλούν σήμερα τις γλώσσες *ταμύλ*, *τελέγκου*, *καναρέσε*, *μαλαγιαλάμ* και *τούλου*. Οι λαοί αυτοί στα νεότερα χρόνια έχουν έντονα αντιδράσει στις θρησκευτικές και κοινωνικές απαιτήσεις των βραχμάνων, ήτοι των Ινδουιστών ιερέων και στην επιβολή της γλώσσας *χίντι*, απογόνου της αρχαίας σανσκριτικής, στο νότιο τμήμα της Ινδίας⁵⁸.

Δ. Η διδασκαλία και οι δοξασίες του Ινδουισμού.

Ο Ινδουισμός δεν έχει ένα κοινό πιστεύω και διέπεται εν γένει από ένα πνεύμα ελαστικότητας και δεκτικότητας. Σε αντίθεση με άλλες θρησκείες, ο Ινδουισμός δεν απαιτεί από τους πιστούς του να υιοθετούν συγκεκριμένα θρησκευτικά δόγματα και αντιλήψεις

⁵⁷ Ο όρος «Δραβίδες» προέρχεται από τη σανσκριτική λέξη «*Dravida*» και μολονότι είναι αρκετά παλαιός (τον επινόησε ο Ροβέρτος Κάλντγουελ στο σύγγραμμά του *Werk Comparative Grammar of the Dravidian or South Indian Family of Languages* το 1856), συνεχίζει να είναι σε χρήση μόνο για ιστορικούς, πολιτιστικούς και γλωσσικούς λόγους. Οι «Δραβίδες», που αποτελούν ινδική εθνική ενότητα με επιμέρους εννέα φυλές, υπολογίζεται σήμερα ότι αριθμούν 220 εκατομμύρια.

⁵⁸ Το Σύνταγμα της Ινδίας καθιερώνει 22 επίσημες γλώσσες, ωστόσο ανεπίσημα στην Ινδία ομιλούνται συνολικά 880 γλώσσες και πάνω από 2.000 διάλεκτοι.

σχετικά με τον θεό, την ψυχή ή τη δημιουργία⁵⁹. Ως εκ τούτου, βάση της διδασκαλίας του Ινδουισμού αποτελούν οι ιδέες της επιείκειας και της ανεκτικότητας⁶⁰. Χωρίς κάποια δυσκολία, στο πλαίσιο του Ινδουισμού, υιοθετούνται και αφομοιώνονται νέες αντιλήψεις. Έτσι, ένας Ινδουιστής μπορεί να λατρεύει έναν θεό ή πολλούς, να λατρεύει έναν άνθρωπο σαν θεό ή και να μην τιμά κανένα θεό. Οι θρησκευτικές δοξασίες και αντιλήψεις των Ινδουιστών είναι εξαιρετικά δαιδαλώδεις και οι διάφορες προσπάθειες λογικών ταξινομήσεων και αναλύσεων τείνουν να καταστούν ατελείς και άνευ ουσίας.

Εντούτοις, ορισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά που εμφανίζουν μια καθολικότητα στις διάφορες ινδουιστικές θρησκευτικές ομάδες, είναι α) η πίστη στην μετενσάρκωση, β) η κοινή πεποίθηση για τον καθοριστικό ρόλο του «κάρμα» («*kharma*»), γ) η αναγνώριση των Βεδών ως αυθεντική αποκαλύψη, δ) η πίστη πως η πνευματικότητα του ανθρώπου θα πρέπει να εκφράζεται με έναν εν γένει ανιδιοτελή βίο εκ μέρους του, ε) ότι πολλοί δρόμοι οδηγούν στην «Υπέρτατη Πραγματικότητα», καθώς και στ) ότι η βασική διαδρομή σωτηρίας είναι η επίτευξη εκ μέρους του ανθρώπου μιας εσωτερικής γαλήνης, η οποία θα πηγάζει από ένα αίσθημα καρτερίας⁶¹.

Ε. Οι πηγές του Ινδουισμού.

Τα ιερά κείμενα της ινδουιστικής θρησκείας συνιστούν μια πλούσια και πολύτιμη φιλολογική παραγωγή, η οποία κυρίως διαμορφώθηκε σε διάστημα περίπου δύο χιλιάδων ετών. Η ιερή αυτή γραμματεία δεν είναι σαφώς και αυστηρώς περιχαρακωμένη, ώστε να λαμβάνει τη φύση αυστηρών κανόνων με δεσμευτικές διατάξεις και αρχές. Η φιλολογική αυτή παραγωγή διακρίνεται στη «Σρούτι» («*Sruti*»), που σημαίνει αυτό που έχει ακουσθεί και τη «Σμρίτι» («*Smriti*»), που δηλώνει εν γένει την παράδοση⁶². Μεγαλύτερο κύρος έχει η κατηγορία «Σρούτι», στην οποία ανήκουν:

α. Οι «**Βέδες**» («*Veda*»), που συνιστούν την αρχαιότερη και πλέον σημαντική ιερή συλλογή και περιλαμβάνουν στα σανσκριτικά, ύμνους, μύθους και λατρευτικές διατάξεις. Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα έργα στην ιστορία της ανθρωπότητας, το οποίο περιέχει κυρίως ιστορίες και μύθους συνήθως σε ποιητική μορφή. Οι Βέδες άρχισαν να

⁵⁹ K. Zweigert, H. Kötz, όπ. π., σ. 314.

⁶⁰ Χριστίνα Δεληγιάννη – Δημητράκου, *Εισαγωγή στο Συγκριτικό Δίκαιο*, Εκδ. Σάκκουλα 1997, σ. 91.

⁶¹ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, όπ. π., σ. 149.

⁶² Αναστάσιος Γιαννουλάτος, όπ. π., σ. 149.

καταγράφονται περίπου το 1.500 π.Χ. και για σχεδόν 500 έτη. Οι *Βέδες* είναι μια μορφή αρχαίας μυθολογίας και εξιστορούν ιστορίες ανθρώπων και θεών με μυθολογικό περιεχόμενο. Ας σημειωθεί σχετικά πως την εν λόγω αρχαία μυθολογία οι Ινδοί δεν την έχουν εγκαταλείψει μέχρι και σήμερα, δεδομένου ότι οι *Βέδες* εξακολουθούν να συνιστούν ιερά βιβλία του Ινδουισμού⁶³.

β. Οι «*Μπραχμάνας*» («*Brahmanas*»), που συνιστούν ογκώδη βιβλία σε πεζό λόγο, τα οποία αποτελούν ερμηνευτικά υπομνήματα, κυρίως επί τελετουργικών ινδουιστικών θεμάτων.

γ. Οι «*Ουπανισάντ*» ή «*Ουπανισάδες*» («*Upanisad*»), που επιχειρούν τη φιλοσοφική εμπέδωση της ως άνω κατηγορίας των *Βεδών* και διακρίνονται για τη διανοητική και ποιητική τους έξαρση. Αποτελούνται από πραγματείες, ομιλίες αφορισμούς, ύμνους, γνωμικά και αποφθέγματα παλαιών Ινδών ασκητών και σοφών, που εκφράζουν εμπειρίες για το απόλυτο Εν⁶⁴.

Από την άλλη πλευρά, στην κατηγορία *Σμρίτι* εντάσσονται:

α. Τα έπη «*Ιτιχάσας*» («*Itihasas*»), που περιλαμβάνουν τα ποιήματα *Μαχαμπάρατα* («*Mahabharata*») και *Ραμάγιανα* («*Ramayana*») και είναι για τους Ινδούς ό,τι η *Ιλιάδα* και η *Οδύσσεια* για τους Έλληνες. Αποτελούν το πρότυπο της ινδικής και ευρύτερα της ασιατικής ποιήσεως. Το τελευταίο τμήμα της «*Μαχαμπάρατα*» μάλιστα, θεωρούμενο ως το άνθος της ινδικής θρησκευτικής εμπνεύσεως, αποσπάται συνήθως από το υπόλοιπο έπος και συνιστά το κατεξοχήν βιβλίο της θρησκευτικής - πνευματικής οικοδομής των Ινδών, τη «*Μπαγκαβάτ-γκίτά*» («*Bhagavad-gita*»), δηλαδή «*Το άσμα του Κυρίου*».

β. Οι «*Σούτρα*» («*Sutra*») και οι «*Σάστρα*» («*Sastra*») ή «*Ντάρμα-σούτρα*» («*Dharma-sutra*») και «*Ντάρμα-σάστρα*» («*Dharma-sastra*»), που αφορούν έργα φιλοσοφικο-θρησκευτικά, στα οποία συγκεντρώνονται παραδόσεις και έθιμα τελετουργικά και νομικά, που σχετίζονται με πρακτικές πτυχές της ινδικής θρησκευτικότητας.

γ. Οι «*Πουράνα*» («*Purana*»), που αποτελούν συλλογές της μετακλασικής θρησκευτικής φιλολογίας, η οποία άνθισε κατά τη διάρκεια της πάλης του Ινδουισμού με το Βουδισμό και ιδιαίτερος μετά από αυτήν. Ενσωματώνουν παλαιές παραδόσεις και

⁶³ Stephen Cross, όπ. π., σ. 22.

⁶⁴ Stephen Cross, όπ. π., σ. 44.

συνδράμουν στη γνώση και κατανόηση των θρησκευτικών ζυμώσεων που συντελέστηκαν στον ινδικό κόσμο.

δ. Οι «*Άγκαμα*» («*Agama*») και οι «*Τάντρα*» («*Tantra*»). Πρόκειται για εγχειρίδια μαγείας και μυθολογίας, που περιγράφουν ιδιότυπες τελετουργίες, παρέχοντας οδηγίες για την απόκτηση υπερφυσικών δυνάμεων.

Πλην των ανωτέρω κυρίων πηγών, θα πρέπει να επισημανθεί πως υπάρχει επιπλέον, ένας μεγάλος αριθμός βιβλίων φιλοσοφικού, θεολογικού και υμνολογικού χαρακτήρα, τα οποία επίσης επηρεάζουν και διαμορφώνουν τη θρησκευτική διάσταση του βίου των Ινδουιστών. Τα ιερά κείμενα του Ινδουισμού συνιστούν μια πολύτομη και δαιδαλώδη φιλολογία, στην οποία απαντώνται μάλιστα, οι πιο αντίθετες και εν πολλοίς αντιφατικές απόψεις και τάσεις.

ΣΤ. Αντιλήψεις περί του θείου.

Η κλασική ινδουιστική φιλοσοφία και θρησκευτικότητα παραθεωρεί την επιφάνεια της ζωής και προσανατολίζεται κυρίως στα προβλήματα που σχετίζονται με το άπειρο και το υπερβατικό. Αναζητεί την πρώτη αιτία των πάντων, ενδιαφέρεται για εκείνο που υπάρχει πέρα από την ανθρώπινη σκέψη και επιδιώκει τη διηνεκή αναζήτηση και εμπέδωση του αμετάβλητου της παγκόσμιας αρμονίας, της αιώνιας ουσίας που διαπερνά το σύμπαν⁶⁵.

Το πιο αρχαϊκό στρώμα του Ινδουισμού, όπως αυτό παρουσιάζεται στις Βέδες, χαρακτηρίζεται από έναν ανθρωπομορφικό πολυθεϊσμό. Το βεδικό πάνθεο περιλαμβάνει πολλούς θεούς, όπως: τον «*Βαρούνα*» («*Varuna*») – άρχοντα και εξουσιαστή του ουρανού χώρου, τον «*Άγκνι*» («*Agni*») – θεό της φωτιάς, τον «*Ιντρα*» («*Indra*») – θεό της βροχής, τον «*Ρούντρα*» («*Rudra*»), θεό των βουνών και της χιονοθύελλας. Ταυτόχρονα ωστόσο, από τις Βέδες αναδύεται ένας συνθετότερος πνευματικός στοχασμός γύρω από τους θεούς και αναπτύσσονται τα πρώτα σπέρματα ενός μονιστικού πανθεϊσμού⁶⁶.

Κατά βάση, ο Ινδουισμός δε δέχεται την ύπαρξη ενός προσωπικού θεού, δημιουργού και κυβερνήτη του κόσμου. Από την άλλη, ο «*Μπράχμαν*» («*Brahman*») αναφέρεται στις πηγές ως η ύψιστη, απρόσωπη αρχή, η οποία βρίσκεται πάνω από όλα και μέσα σε όλα,

⁶⁵ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 151.

⁶⁶ Stephen Cross, *όπ. π.*, σ. 52.

περικλείοντας και επηρεάζοντας τα πάντα. Σύμφωνα με τις *Ουπανισάδες*, *Μπράχμαν* είναι ο αιθέρας, η ζωή, το κενό, περιλαμβάνοντας ό,τι υπάρχει και δεν υπάρχει, βρίσκεται πέρα από κάθε ορισμό.

Στον κλασικό Ινδουισμό διαπιστώνεται η συνύπαρξη εναλλακτικών τύπων λατρείας του «*Βίσνου*» («*Visnu*») και του «*Σίβα*» («*Siva*»), που θα μπορούσαν να θεωρηθούν δύο μορφές του υπέρτατου θεού. Στον κύκλο των «*Βαϊσνάβα*» («*Vaisnava*», ήτοι των πιστών του *Βίσνου*), αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η διδασκαλία περί «*αβάταρα*» («*avatara*»), η πίστη στις διαδοχικές ενσαρκώσεις του *Βίσνου*. Η εν λόγω διδασκαλία εκφράζεται ιδιαίτερα και στη *Μπαγκαβάτ-γκίτα*, προβαλλόμενη ως αντίδραση στο μονισμό και τον πολύτροπο πολυθεϊσμό. Έτσι, ενώ στις *Ουπανισάδες* το υπέρτατο όν παρουσιάζεται συνήθως απρόσωπο και χωρίς να προσδιορίζονται οι ιδιότητές του, στις μορφές του Κρίσνα και του Ράμα, το απόλυτο όν γνωρίζεται, αποκαλύπτονται τα χαρακτηριστικά του και γίνεται προσφιλές⁶⁷.

Κατά το δόγμα αυτό, όταν ο κόσμος βρίσκεται σε φοβερή κρίση, έχοντας την ανάγκη βοήθειας, ο προνοητής θεός *Βίσνου*, κατέρχεται για να δώσει λύσεις στο αδιέξοδο και στα ποικίλα προβλήματα, λαμβάνοντας μια συγκεκριμένη μορφή. Μέχρι σήμερα, κατά τις ινδουιστικές δοξασίες, έχουν πραγματοποιηθεί οχτώ ενσαρκώσεις του *Βίσνου*, κατά τις οποίες κατήλθε στον κόσμο ως Ιχθύς («*Matsya*»), Χελώνα («*Kurma*»), Κάπρος («*Varaha*»), Λεοντάνθρωπος («*Narasimha*»), Νάνος («*Vamana*»), πελεκυφόρος *Ράμα* («*Parasurama*»), *Κρίσνα* («*Krsna*») και *Ράμα* («*Rama*»). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με την εν λόγω θεολογική αντίληψη, εκτός από τους *αβιτάρα* υπάρχουν και άλλες λαοφιλείς θεότητες, όπως ο *Σρι Γκανέσα* («*Sri Ganesa*»), ο οποίος εμφανίζεται με τη μορφή «*καλοκάγαθου ελέφαντα*» και πιστεύεται ότι είναι γιος του *Βίσνου*.

Στις *Πουράνα* και τις *Άγκαμα*, επανέρχονται πλέον παλιά θεολογικά ζητήματα με νέες ερμηνείες και εκφάνσεις και η θεολογία τους αντανακλά μια θρησκευτικότητα, η οποία στρέφεται κυρίως σε προσωπικούς θεούς. Έτσι, η απρόσωπη αρχή του σύμπαντος, το *Μπράχμαν* των *Ουπανισάδων*, λαμβάνει στη θρησκευτική ζωή του λαού τριπρόσωπη μορφή. Ως εκ τούτου, η προσοχή συγκεντρώνεται πλέον στο *τριμούρτι* («*trimurti*»), ήτοι στην τριάδα των θεών: *Μπράχμαν* – τον δημιουργό, *Βίσνου* – τον συντηρητή και *Σίβα* – τον καταστροφέα.

⁶⁷ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 152.

Δίπλα στον *Μπράχμαν* στέκεται ως σύζυγος η *Σαρασβάτη* («*Sarasvati*»), στον *Βίσνου* η *Λάξμη* («*Laksmi*») και στον *Σίβα* η *Παρβάτη* («*Parvati*»)⁶⁸.

Οι διάφορες ινδουιστικές θρησκευτικές ομάδες βλέπουν τον δικό τους θεό σαν πηγή προέλευσης των άλλων δύο. Η αφοσίωση στις θεότητες αυτές, κατέλαβε το μεγαλύτερο μέρος της Ινδίας, εκτοπίζοντας τη λατρεία παλαιών βεδικών θεών. Στον Ινδουισμό σήμερα συναντούμε κυρίως αυτόν τον τύπο θρησκευτικότητας. Ας σημειωθεί επίσης, ότι οι Ινδουιστές δεν ενοχλούνται από τη λατρεία πολλών θεοτήτων. Λέγεται ότι στο ινδουιστικό σύμπαν πιστεύονται 330 εκατομμύρια θεοί, οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως εκφράσεις και εκδηλώσεις της μίας θεϊκής πραγματικότητας και υποστηρίζουν ότι οι θεότητες αυτές είναι όψεις και αντανάκλαση του ενός θεού⁶⁹. Επιπρόσθετα, ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στους ιερούς ανθρώπους, οι οποίοι αποκαλούνται «*γκουρού*». Αυτοί οι άνθρωποι έχουν καλλιεργήσει την ψυχή τους σε τέτοιο βάθος, που είναι σε θέση και μόνο με την παρουσία τους να καθοδηγούν τους ανθρώπους⁷⁰.

Για την ινδουιστική σκέψη, ο κόσμος δε δημιουργήθηκε από τον θεό εκ του μηδενός, αλλά η δημιουργία βασίζεται σε απρόσωπους φυσικούς νόμους. Ό,τι αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας είναι παραισθήσεις, καθώς ο πολύμορφος κόσμος αποτελεί φανταστική εικόνα, οφθαλμαπάτη και όχι πραγματικότητα. Το σύμπαν περιοδικά καταστρέφεται και επαναδημιουργείται, ενώ οι κόσμοι ανακυκλούνται. Αφού διανυθεί ορισμένη χρονική περίοδος ζωής, η οποία ονομάζεται «*κάλπα*» («*kalpa*»), το σύμπαν καταστρέφεται. Μεσολαβεί μια περίοδος αδράνειας, ανυπαρξίας και ακολουθεί νέα φάση διαμορφώσεως νέου κόσμου. Η μία *κάλπα* υπολογίζεται σε 4.320 εκατομμύρια έτη⁷¹.

Z. Το «*άτμαν*» και το «*κάρμα*».

Για την ινδουιστική σκέψη υπάρχει διαβάθμιση των όντων, η οποία αρχίζει από τα φυτά, τα ζώα και φτάνει στους υπέρτατους θεούς. Ο άνθρωπος βρίσκεται σε ενδιάμεση βαθμίδα και μετά το θάνατό του ξαναγεννιέται, όπως και τα άλλα όντα, λαμβάνοντας διάφορες μορφές της ύπαρξης. Το δόγμα της μετενσαρκώσεως, ήτοι της ανακυκλώσεως των μεταβιώσεων, συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο του Ινδουισμού και των φιλοσοφικών

⁶⁸ Stephen Cross, *όπ. π.*, σ. 52.

⁶⁹ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 154.

⁷⁰ Stephen Cross, *όπ. π.*, σ. 158.

⁷¹ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 155.

συστημάτων, τα οποία αναπτύχθηκαν εντός της ινδουιστικής σφαίρας. Το πιο ουσιαστικό στοιχείο του ανθρώπου είναι το «*άτμαν*» («*atman*»). Η πρώτη σημασία της λέξεως ήταν «αναπνοή», ζωή, εν τέλει ωστόσο έφθασε να σημαίνει την ψυχή, το εγώ, τη συνείδηση, το όχημα του νου και του χαρακτήρα, τη βαθύτερη ουσία του όντος⁷².

Με το θάνατο του ανθρώπου, το *άτμαν* αναχωρεί από το σώμα, για να κατοικήσει σε ένα καινούριο ον. Το αν στη συνέχεια ενσωματωθεί σε κατώτερη ή ανώτερη μορφή υπάρξεως, αυτό εξαρτάται από το «*κάρμα*» («*karma*»), όρος ο οποίος σημαίνει πράξη, έργο. Ωστόσο, στην ινδουιστική ορολογία ο όρος αυτός φανερώνει το ποσόν ενέργειας, θετικής ή αρνητικής, το οποίο συσσωρεύει μια ύπαρξη καθώς ζει και δρα κατά τον επίγειό της βίο. Αυτή η αλυσίδα των γεννήσεων, θανάτων και αναγεννήσεων, στην οποία είναι καταδικασμένο το *άτμαν*, ονομάζεται «*μπάβα – τσάκρα*» («*bhava – sakra*»), που ερμηνεύεται ως ο τροχός της ζωής ή άλλως «*σαμσάρα*» («*samsara*»), ήτοι ανακύκλωση των μεταβιώσεων⁷³.

Βασικό θέμα της ινδουιστικής θρησκευτικής αναζητήσεως αποτελεί ο προσδιορισμός της οδού την οποία εάν ακολουθήσει ο πιστός, θα οδηγηθεί προς τη λύτρωση. Το ζήτημα της λύτρωσης συνυφάνθηκε στην πορεία των χρόνων, με πολλά άλλα προβλήματα, για τα οποία οι συζητήσεις και οι απαντήσεις ήταν πολυσύνθετες. Οι τρεις δρόμοι που οδηγούν στη λύτρωση, κατά την ινδουιστική σκέψη, είναι⁷⁴:

α. Η «*κάρμα - μάργκα*» («*karma – marga*»), ήτοι **η οδός των έργων**, σύμφωνα με την οποία το κέντρο της θρησκευτικής ζωής συνιστούν οι θυσίες, τα τελετουργικά έργα, ενώ η προϋπόθεση για να γίνουν όλα αυτά αποδεκτά από τους θεούς, είναι η αυστηρή τήρηση του τυπικού, δηλαδή η απαρέγκλιτη συμμόρφωση με τις ιερές τελετουργίες.

β. Η «*τζνάνα - μάργκα*» («*jnana – marga*»), ήτοι **η οδός της γνώσης**, στην οποία τονίζεται ότι στο σύμπαν υπάρχει ένα μόνο *άτμαν*, ενώ τα λοιπά επιμέρους *άτμαν*, συνιστούν απλώς διαφοροποιήσεις του ενός. Σύμφωνα με τη «*τζνάνα – μάργκα*», η ινδουιστική σκέψη ταυτίζει εν τέλει το ένα και μοναδικό *άτμαν* με το *Μπράχμαν*. Ο άνθρωπος αποτελώντας μια σπίθα της παγκόσμιας ψυχής του *άτμαν*, δε μπορεί να αποχωρισθεί από αυτήν με ανυπακοή ηθικής τάξεως. Αμαρτία λοιπόν, εν προκειμένω είναι κυρίως η άγνοια, η οποία πρέπει να υπερνικηθεί με τη γνώση και την εμπειρία.

⁷² Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 156.

⁷³ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 156.

⁷⁴ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 157-158.

γ. Η «μπάκτι – μάργκα» («*bhakti – marga*»), ήτοι **η οδός της αφοσιώσεως**, σύμφωνα με την οποία θα πρέπει ο πιστός να αφοσιωθεί σε μια προσωπική θεότητα. Ο επιφανέστερος θεολόγος της αφοσιώσεως και αγαπητικής προσκόλλησης σε ορισμένη θεότητα υπήρξε ο μεγάλος ποιητής και θεολόγος *Ραμανούτζα* (11^{ος} – 12^{ος} αι. μ.Χ.), ο οποίος είχε αφοσιωθεί στον *Βίσνου* και ιδιαιτέρως στην ενσάρκωσή του, τον *Κρίσνα*.

Επιπρόσθετες αναγνωρισμένες οδοί σωτηρίας κατά τον Ινδουισμό είναι α) η «*κάρμα – γιόγκα*» («*karma – yoga*»), β) η «*τζνάνα – γιόγκα*» («*jnana – yoga*») και η «μπάκτι – γιόγκα». Γιόγκα σημαίνει άσκηση, γυμνάσιο, ζεύξη⁷⁵. Η γιόγκα ασχολείται κυρίως με τη φύση του ανθρώπου και την πρακτική μέθοδο⁷⁶.

Σύμφωνα με την ινδουιστική παράδοση, υφίσταται αυστηρός προσδιορισμός των ατομικών και κοινωνικών καθηκόντων των ανθρώπων κάθε επαγγέλματος, τάξεως, κοινωνικής ομάδας και τονίζεται η ανάγκη περιορισμού του εγωισμού, η υποχρέωση για συνεχή πνευματική βελτίωση και αναζήτηση της αλήθειας. Η διδασκαλία περί «*σαμσάρα*» και «*κάρμα*», ενώ παρουσιάζεται ως μια ηθική ερμηνεία, που υπογραμμίζει τη σημασία των αγαθών ή κακών πράξεων, προκαλεί ταυτόχρονα μια αδρανοποίηση της κοινωνίας, καθώς εξουδετερώνει κάθε σκέψη αντίδρασης και εξεγέρσεως κατά της κοινωνικής αδικίας, δεδομένου ότι αυτό που είναι ο κάθε άνθρωπος, ήτοι πλούσιος ή φτωχός, υγιής ή ασθενής, εδράζεται στο γεγονός ότι στην προηγούμενη μορφή υπάρξεώς του, είχε διαπράξει το καλό ή το κακό. Ως εκ τούτου, αμφισβήτηση των δογμάτων της *σαμσάρα* και του *κάρμα*, συνεπάγονται κατ' ουσίαν άγνοια των νόμων της υπάρξεως και ασέβεια. Το ιδανικό, κατά το ινδουιστικό πρότυπο, είναι εν τέλει η πλήρης απόσταση και αποχή από τις υποθέσεις της ζωής και της ανθρώπινης κοινωνίας και η στροφή προς την ασκητική αναζήτηση της λύτρωσης⁷⁷.

Η. Η διάκριση των ανθρώπων σε «κάστες».

Σε κοινωνικό επίπεδο, ο Ινδουισμός, ήδη από τη βεδική εποχή⁷⁸, διαχωρίζει τους ανθρώπους σε αυστηρά περιχαρακωμένες τάξεις, τις «κάστες» («*varnas*»). Πρόκειται για μια οριζόντια διαστρωμάτωση της ινδουιστικής κοινωνίας, η οποία στηρίζεται σε θρησκευτικούς

⁷⁵ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 155.

⁷⁶ Stephen Cross, *όπ. π.*, σ. 71.

⁷⁷ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 158 - 159.

⁷⁸ Στις *Βέδες* εκτός των άλλων περιγράφεται και η διαίρεση - διαστρωμάτωση σε κάστες.

λόγους και είναι αμετάβλητη, με την έννοια ότι δε μπορεί κανείς να μετακινηθεί από τη μία κάστα στην άλλη. Η διαστρωμάτωση αυτή συνδέεται άρρηκτα με την προορηθείσα αντίληψη ότι ο άνθρωπος δεν πεθαίνει, η ψυχή του συνεχώς αναζητά και βρίσκει μια νέα ενσάρκωση και ο άνθρωπος καθώς και κάθε ον, ζει έναν κύκλο μετενσαρκώσεων.

Στην κάστα κανείς εντάσσεται από τη γέννησή του και παραμένει σε αυτή μέχρι το θάνατό του. Δεν υπάρχει περίπτωση κατά τη διάρκεια του βίου του να αλλάξει κανείς κάστα. Κάθε νέα μετενσάρκωση στηρίζεται στην προηγούμενη ζωή που ο καθένας έχει ζήσει και ανάλογα με το τι έπραξε στην προηγούμενη ζωή, θα τιμωρηθεί ή θα ανταμειφθεί στην επόμενη μετενσάρκωση, με μία δυσμενέστερη ή με μια ευμενέστερη θέση αντίστοιχα, στο σύστημα των καστών. Εάν δηλαδή κάποιος έπραξε αθλιότητες και αδικίες στην παρούσα ζωή, στην επόμενη ζωή θα βρεθεί σε χειρότερη θέση, ενώ το χειρότερο που μπορεί να του συμβεί, είναι να τοποθετηθεί κανείς στη χαμηλότερη κάστα, ήτοι στους «ντάλιτ».

Πρόκειται για τη χειρότερη κατάσταση στην οποία μπορεί να περιέλθει ένας Ινδουιστής. Οι άνθρωποι που ανήκουν στους ντάλιτ ονομάζονται και «ανέγγιχτοι» («untouchables»), ήτοι αυτοί που δεν τους ακουμπάς. Κατά την ινδουιστική πίστη δεν πρέπει κανείς να πατά στα ίδια βήματα που πατούν οι ντάλιτ. Οι ντάλιτ κατοικούν σε διακριτές περιοχές, δε συγχρωτίζονται με τους λοιπούς ανθρώπους αλλά έχουν επαφές μόνο μεταξύ τους. Σε αυτούς ανατίθενται οι πιο σκληρές και επικίνδυνες εργασίες. Επίσης, απαγορεύεται η σύναψη γάμου μεταξύ ντάλιτ και εκπροσώπου άλλης κάστας. Στην περίπτωση που αυτό συμβεί, εκτελούνται και οι δύο αμέσως χωρίς συζήτηση⁷⁹.

Σύμφωνα με μία σχετική έκθεση «οι ανέγγιχτοι δεν επιτρέπεται να διασχίζουν τη γραμμή που χωρίζει το δικό τους μέρος του χωριού από εκείνο που κατοικούν οι ανώτερες κάστες. Δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούν τα ίδια πηγάδια, να επισκέπτονται τους ίδιους ναούς, να πίνουν από τα ίδια φλιτζάνια στα υπαίθρια μαγαζιά ή να εγείρουν αξιώσεις σε γη που βάσει του νόμου είναι δική τους. Τα παιδιά των ντάλιτ αναγκάζονται να κάθονται στο πίσω μέρος των αιθουσών διδασκαλίας και οι κοινωνίες ως σύνολα ωθούνται να εκτελούν σε βάρος τους εξευτελιστικές τελετουργίες στο όνομα της κάστας⁸⁰».

⁷⁹ Βλ. Μαρία Δ. Ευθυμίου, *Δεκαεννέα Μικρά Μαθήματα για Έναν Μεγάλο Κόσμο*, 2015, <https://www.blod.gr/lectures/dekaennea-mikra-mathimata-gia-enan-megalo-kosmo-mathima-5o-indouismos-boudismos-taoismos/>

⁸⁰ Βλ. στο διαδίκτυο <http://www.paremvasis.gr/old-site/2004/in1a.html>

Πλέον, το Σύνταγμα της Ινδίας ορίζει πως οι διακρίσεις που στρέφονται ενάντια στις χαμηλές κάστες είναι παράνομες⁸¹. Ωστόσο, μέχρι και σήμερα στην Ινδία εξακολουθεί να υπάρχει διαστρωμάτωση, επί τη βάση των καστών⁸². Η εν λόγω διαστρωμάτωση δεν είναι υποχρεωτικά διαστρωμάτωση πλούτου, αλλά κυρίως αφορά το κύρος και το σεβασμό. Πρόκειται για μία νομοτέλεια την οποία ο κάθε Ινδουιστής οφείλει να ζήσει. Η επαφή του Ινδουισμού με το Ισλάμ, είχε ως αποτέλεσμα αρκετοί *ντάλιτ* να μεταστραφούν στην ισλαμική θρησκεία, προκειμένου να διαφύγουν αυτής της ινδουιστικής νομοτέλειας.

Πρόκειται για μια άσκηση την οποία πρέπει ο καθένας να κάνει, προκειμένου να κριθεί στο μεταφυσικό επίπεδο ευμενώς. Τις τέσσερις ανώτερες τάξεις - κάστες συγκροτούν α) οι «*βραχμάνοι*» («*brahmanas*»), δηλαδή *οι ιερείς*, β) οι «*ξάτριγνας*» («*ksatriyas*»), δηλαδή *οι πολεμιστές*, στους οποίους εντάσσονται οι βασιλείς και οι αριστοκράτες, γ) οι «*βαΐσνας*» («*vaisyas*»), δηλαδή οι *έμποροι - γαιοκτήμονες* και δ) οι «*σούντρας*» («*sundras*»), δηλαδή οι *χωρικοί εργάτες - αγρότες*. Ας σημειωθεί πως οι παραδοσιακές βεδικές κάστες έχουν πολλές άλλες μικρότερες υποκάστες, οι οποίες ανέρχονται συνολικά περί τις 26.000. Μόνο στην τάξη των *βραχμάνων*, διακρίνονται 1.887 υποδιαίρεσεις⁸³.

Η διάρθρωση σε κάστες της ινδουιστικής κοινωνίας, για κάποιον που δεν είναι εξοικειωμένος με το σύστημα αυτό, είναι δυσνόητη και βαθιά συντηρητική, οπισθοδρομική και άδικη. Ωστόσο, για τους ίδιους τους Ινδουιστές που ζουν κάτω από αυτό το καθεστώς, είναι μία ιερή νομοτέλεια βασισμένη πάνω σε κανόνες και αξίες, που είναι αποδεκτές από όλα τα μέλη του συστήματος αυτού, δεσμεύονται από τους εν λόγω κανόνες, δομώντας παράλληλα τη ζωή τους πάνω σε αυτούς. Οι κάστες για τους Ινδουιστές αποτελούν τρόπο ζωής, ο οποίος προσδίδει πολιτισμική, ατομική και κοινωνική ταυτότητα, μορφή εργασίας, μορφωτικό επίπεδο, πολιτική οργάνωση, καταξίωση, αναγνώριση, αγνότητα, μόλυνση, μεταθανάτιο ζωή.

Οι κάστες έχουν χαραχθεί στην κοινωνική συνείδηση των Ινδουιστών. Έτσι για παράδειγμα, όλοι πριν παντρεύουν την κόρη ή το γιο τους ψάχνουν την κάστα από όπου προέρχεται το άτομο που παντρεύουν τα παιδιά τους⁸⁴. Άλλωστε η κάστα κάποιου είναι εμφανής από τον τρόπο ζωής του, ντυσίματος, γλώσσας, νοοτροπίας. Αν το άτομο θέλει να

⁸¹ Η Ινδία έχει βιώσει συχνά το φαινόμενο της κοινωνικής βίας που συνδέεται με τις κάστες. Σύμφωνα με έκθεση του ΟΗΕ το 1996, υπήρξαν περισσότερες από 31.000 πράξεις βίας με θύματα «*ντάλιτ*».

⁸² Ornit Shani, «The Politics of Communalism and Caste», in: *A Companion to the Anthropology of India*, Isabelle Clark-Decès, 2011, pp. 297-312, 299, 300.

⁸³ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 158.

⁸⁴ Ακόμη και οι αγγελίες γάμων είναι διαχωρισμένες ανά κάστα.

μετενσαρκωθεί ευμενώς, πρέπει να υπακούσει τις εντολές της θρησκείας, οι οποίες είναι συγκεκριμένες και απαραβίαστες. Η θρησκεία σαν κύριο πρόσταγμα για όλα τα μέλη της είναι η πηγή της αγνότητας και της καθαρότητας και ως εκ τούτου συνδέεται άρρηκτα με τη διαμόρφωση των ανθρωπίνων συνειδήσεων και απόψεων περί του τι είναι ορθό και τι εσφαλμένο.

Θ. Λατρευτικές πτυχές του Ινδουισμού.

Στον Ινδουισμό, η παραδοσιακή ιερατική τάξη είναι η κάστα των *βραχμάνων*, ωστόσο δεν είναι όλοι οι βραχμάνοι ιερείς. Στην πράξη, λίγοι από αυτούς ασκούν το ιερατικό λειτουργήμα⁸⁵. Επίσης, όσοι ασχολούνται με τα θρησκευτικά λειτουργήματα, δεν ανήκουν απαραίτητα στην τάξη των βραχμάνων. Ορισμένες τελετουργίες μάλιστα, τελούνται από τον αρχηγό της οικογένειας. Όλα τα χωριά διαθέτουν για τις θρησκευτικές τελετουργίες, έναν ανεπίσημο ιερέα, ο οποίος γνωρίζει τους τρόπους προσφυγής στους «γκράμα ντεβάτας» («*grama devatas*»), ήτοι τις θεότητες – προστάτες του χωριού, ή πιθανώς να διαθέτουν έναν εξορκιστή ή ένα μάντη. Όλοι αυτοί προέρχονται από τις κατώτερες τάξεις και βρίσκονται σε μια ιδιαίτερη θέση σε σχέση με τις θεότητες του χωριού, των οποίων θεωρούνται όργανα και, σε κατάσταση πνευματοληψίας, ομιλούν εξ ονόματός τους. Γίνεται ως εκ τούτου αντιληπτό, πως δεν υφίσταται μια αυστηρή ιερατική δομή και αρχή στον Ινδουισμό⁸⁶.

Διακρίνονται τέσσερις κατηγορίες λατρευτικής ζωής: α) *η λατρεία στους ναούς*, β) *η οικογενειακή*, γ) *η ατομική* και δ) *η συντροφική λατρεία*. Η Ινδία είναι κατάσπαρτη από ιερά και ναούς, από τους απλούς βωμούς, έως τα πιο εντυπωσιακά κτίσματα. Τα σπουδαιότερα βρίσκονται σήμερα στο νότιο τμήμα της χερσονήσου. Στις βόρειες επαρχίες δε διατηρούνται πολλοί αρχαίοι ναοί, διότι οι Μουσουλμάνοι Μογγόλοι κατεδάφισαν τα παλαιά ιερά. Ο ιερότερος χώρος του ναού είναι συνήθως ένα μικρό κτίσμα, όπου φυλάσσεται το είδωλο ή το σύμβολο του θεού. Στο είδωλο του θεού αποδίδονται καθημερινά βασιλικές τιμές. Στις επίσημες εορταστικές ημέρες εφαρμόζονται σύνθετα τελετουργικά, με λιτανείες, περιφορές του ειδώλου και άλλες εντυπωσιακές τελετές.

Θα πρέπει να επισημανθεί εν προκειμένω πως δεν υπάρχει επίσημη υποχρέωση για τον Ινδουιστή να προσέρχεται στο ναό. Εντούτοις, ο πιστός συνηθίζει να επισκέπτεται τους

⁸⁵ Declan Quigley, «On the Relationship between Caste and Hinduism» in: *The Blackwell Companion to Hinduism*, Blackwell Publishing Ltd, 2003, σ. 499.

⁸⁶ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 162.

ναούς για να δώσει προσφορές, να ζητήσει κάποια χάρη, να εκπληρώσει κάποιο τάμα του ή ακόμη με την προσδοκία μιας θρησκευτικής εμπειρίας. Από τις χαρακτηριστικότερες ιδεοτυπίες όλων σχεδόν των ινδουιστικών συστημάτων είναι η έμφαση στο *διαλογισμό*, την *περισυλλογή*, η οποία αναπτύχθηκε με διάφορες σωματικο – πνευματικές τεχνικές. Σκοπός του διαλογισμού είναι να εισδύσει ο πιστός στο εσωτερικό του εγώ και να κατακτήσει την αυτοσυνειδησία. Επιπρόσθετα, στο πλαίσιο αυτό έχουν αναπτυχθεί διάφορες τεχνικές προσέγγισης του θείου οι οποίες, συνήθως συνδυάζουν τη σωματική άσκηση, με την οποία καθίσταται ευχερής η επίτευξη της καρτερικότητας εκ μέρους του ανθρώπου.

Επιπλέον, η πεποίθηση στην μετενσάρκωση έχει οδηγήσει τον Ινδουιστή να επιδεικνύει σεβασμό όχι μόνο στους θεούς, αλλά και σε ζώα, με δεδομένο ότι αυτά στην προηγούμενη ζωή τους δυνητικά ήταν άνθρωποι. Ιδιαίτερη ευλάβεια επιδεικνύεται στην αγελάδα, η οποία θεωρείται ιερό ζώο. Επίσης, για ένα μεγάλο τμήμα των πιστών Ινδουιστών, ως ιερό ζώο θεωρείται και ο πίθηκος⁸⁷.

Επιπρόσθετα, με πολλή ευλάβεια τελούν οι Ινδουιστές τις «*σάμσκαρα*» («*samskara*»), ήτοι τις μυσίες που σχετίζονται με τις κρίσιμες καμπές της ανθρώπινης ζωής. Στα ιερά κείμενα γίνεται λόγος για σαράντα τελετουργίες αυτού του τύπου, ωστόσο σήμερα έχουν περιορισθεί σε λιγότερες από δέκα, οι οποίες αποσκοπούν στην ασφαλή μετάβαση από τη μία φάση της ζωής του ανθρώπου στην άλλη. Οι σημαντικότερες *σάμσκαρα* σχετίζονται με τη γέννηση και την ονοματοδοσία («*ναμακαράνα*») κατά την έκτη ημέρα ή σε κάποιες περιπτώσεις την δωδέκατη, από τη γέννηση του ανθρώπου.

Ακόμη, ο γάμος θεωρείται υποχρεωτικός για τον Ινδό και η σχετική ακολουθία («*βίβαχα*»), έχει ιδιαίτερη θρησκευτική και κοινωνική σημασία. Η γαμήλια τελετή είναι ιδιαίτερα σύνθετη και μπορεί να διαρκέσει μία εβδομάδα ή και περισσότερο. Επίσης, ιδιαίτερη θρησκευτική τελετουργία υπάρχει και για την κηδεία, η οποία επισφραγίζει την επίγεια διαδρομή του ανθρώπου ενώ ο σκοπός της είναι διττός: α) βοηθά το πνεύμα του αποθανόντος να μεταβεί ομαλά στην επόμενη μετενσάρκωση και β) συνδράμει στο να αντιμετωπισθεί και να εξαλειφθεί η τελετουργική μόλυνση που συνεπάγεται για τους οικείους του θανόντος, το γεγονός του θανάτου. Οι επικήδειες τελετουργίες πιστεύεται ότι συμβάλλουν σε μια καλή μετενσάρκωση και επιβάλλεται να τελεστούν από έναν υιό του θανόντος.

⁸⁷ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 166.

I. Εξάπλωση – Σύγχρονη δυναμική του Ινδουισμού.

Ο Ινδουισμός, βαθύτατα ριζωμένος στην ινδική ψυχή, παρέμεινε αειθαλής και στέρεος στην Ινδία. Ούτε οι εσωτερικές αναταράξεις και επιρροές (*Βουδισμός, Τζαϊνισμός, Σικκισμός*), ούτε οι εξωτερικές επιδράσεις (*Χριστιανισμός, Ισλάμ*) τον κλόνισαν ιδιαίτερα. Αντίθετα, διαδόθηκε και εκτός των συνόρων της ινδικής χερσονήσου, με κατεύθυνση προς τη νοτιοανατολική Ασία. Για πολλούς αιώνες, περίπου μέχρι το 12^ο αιώνα μ.Χ., υπήρξε ζωντανό στοιχείο του πολιτισμού πολλών ασιατικών χωρών (*Βιρμανία, Ταϊλάνδη, Καμπότζη, Λάος και Βιετνάμ*), στις οποίες σήμερα εν πολλοίς κυριαρχεί ο Βουδισμός. Επιπρόσθετα, ο Ινδουισμός αναπτύχθηκε στο αρχιπέλαγος της Ινδονησίας, ενώ επί χίλια σχεδόν χρόνια (από τον 7^ο έως τον 16^ο αιώνα μ.Χ.), άσκησε σοβαρή επιρροή στη Σουμάτρα και την Ιάβα, καθώς οι ηγεμόνες αυτών των μεγάλων βασιλείων, υιοθέτησαν θρησκευτικές τελετουργίες και παραδόσεις των φημισμένων Ινδών βασιλέων, τους οποίους θεωρούσαν ως πρότυπα. Με την είσοδο ωστόσο του Ισλάμ, υποχώρησαν οι ινδουιστικές λατρείες και μόνο στη νήσο Μπάλι, ανατολικά της Ιάβας, ο Ινδουισμός επιβιώνει μέχρι σήμερα.

Στο εσωτερικό της Ινδίας, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι των ξένων επιρροών και ιδιαίτερα της χριστιανικής διεισδύσεως, γεννήθηκαν διάφορες ινδουιστικές μεταρρυθμιστικές κινήσεις, όπως: α) η «*Μπράχμα Σαμάτζ*» («*Brahma Samaj*»), που ιδρύθηκε το 1828 από τον *Rammohan Roy* (1772-1833) με σκοπό την αφύπνιση και ανάπλαση της ινδουιστικής παραδόσεως, β) η «*Άρυα Σαμάτζ*» («*Arya Samaj*»), κίνηση περισσότερο ανανεωτική παρά μεταρρυθμιστική, που ιδρύθηκε το 1875 από τον *Dayananda Sarasvati* (1824-1883), με σκοπό την αναγέννηση της παλαιάς βεδικής θρησκείας, καθώς και γ) η «*Αποστολή Ραμακρίσνα*» («*Ramakrishna Mission*»), η οποία έχει σήμερα κέντρα και εκπροσώπους σε όλη την Ινδία, αλλά και σε διάφορα άλλα μέρη του κόσμου και εν γένει επιδιώκει τη διάδοση του Ινδουισμού στις ξένες χώρες⁸⁸.

Επιπρόσθετα, αποφασιστικό ρόλο στο σύγχρονο πνευματικό προσανατολισμό των Ινδών διαδραμάτισαν μερικές φυσιογνωμίες του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, που ηγήθηκαν διαφόρων πνευματικών και κοινωνικών κινημάτων, όπως : ο *Mahatma Gandhi* (1862 – 1948), ο οποίος οδήγησε τη χώρα του στην ανεξαρτησία και για τον οποίο θα γίνει ιδιαίτερη μνεία κατωτέρω, ο ποιητής *R. Tagore* (1861 – 1941), ο *Shri Aurobindo Ghose* (1872-1950) και ο *S. Radhakrishnan* (1888-1975), ο φιλόσοφος - απολογητής του Ινδουισμού.

⁸⁸ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *όπ. π.*, σ. 170.

Στη σύγχρονη Ινδία, ο Ινδουισμός επηρεάζει μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της. Εκατοντάδες ινδουιστικές ομάδες και αιρέσεις συμβιούν στη χώρα: η συντριπτική πλειοψηφία των Ινδουιστών (98%) είναι προσκολλημένοι στο παραδοσιακό δόγμα και διαιρούνται στους οπαδούς του *Σίβα*, οι οποίοι επικρατούν στη νότια Ινδία και στους οπαδούς του *Βίσνου*, οι οποίοι πλειοψηφούν στις υπόλοιπες ινδικές περιοχές, ενώ μια πολύ μικρή μειοψηφία (0,5%) αποτελούν οι θρησκευτικές κινήσεις των διανοουμένων, που αντιτίθενται στον πολυθεϊσμό και οι υπόλοιποι (1,5%) ακολουθούν νεότερες αιρέσεις και νέο-ινδουιστικές τάσεις.

Επιπλέον, με τη μετανάστευση πολλών Ινδών σε διάφορες περιοχές του κόσμου, κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αναπτύχθηκαν ινδουιστικές κοινότητες στη νοτιοανατολική Ασία, την ανατολική Αφρική, τη Μεγάλη Βρετανία, την Καραϊβική και αλλού. Αλλά και σε πολλές άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής, οι ινδουιστικές φιλοσοφικο-θρησκευτικές θεωρίες και πρακτικές, ιδίως η γιόγκα, γοητεύουν και προσελκύουν διάφορες ομάδες ανθρώπων, με αποτέλεσμα να διαμορφώνονται και εκεί ινδουιστικές κοινότητες. Στην εποχή μας, οι Ινδουιστές υπολογίζεται κατά προσέγγιση, ότι αποτελούν το 15% των κατοίκων της γης (1,1 δισεκατομμύριο ανθρώπων).

ΙΑ. Ειδικότερες επισημάνσεις αναφορικά με τη σχέση δικαίου και Ινδουισμού.

Ο Ινδουισμός, συνιστώντας μία εκ των πλέον βασικών πτυχών της ινδικής κοινωνίας, άσκησε και ασκεί έως και σήμερα, ιδιαίτερη επίδραση και στο εκάστοτε ισχύον ινδικό δίκαιο. Όπως συμπεραίνεται από τα προαναφερθέντα, κατά το ινδουιστικό πνεύμα, μεταξύ των ποικίλων όντων και δημιουργημάτων υφίσταται μια αυστηρή ιεραρχία, καθώς οι άνθρωποι χαρακτηρίζονται από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν και στην οποία τοποθετούνται από τη γέννησή τους. Ως εκ τούτου, η θέση τους σε μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη - *κάστα* αποδίδει στον άνθρωπο τα αντίστοιχα δικαιώματα και τις ανάλογες υποχρεώσεις, που δεν περιορίζονται στο θρησκευτικό πεδίο, αλλά επεκτείνονται σαφώς και στον κοσμικό βίο των ανθρώπων. Μάλιστα, τα εν λόγω δικαιώματα και υποχρεώσεις αποδίδονται και διατηρούνται από τον κάθε πιστό, μέχρι τον επόμενο θάνατό του, καθώς στον Ινδουισμό, όπως σημειώθηκε, δεν υφίσταται ουδεμία δυνατότητα εν ζωή ανέλιξης και μεταπήδησης σε ανώτερη *κάστα*.

Οι κανόνες για την ανθρώπινη συμπεριφορά εκτίθενται στα έργα που ονομάζονται «*sastras*». Τα εν λόγω έργα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α) στους κανόνες ηθικής συμπεριφοράς, β) στους κανόνες του πλουτίζεω και του κυβερνάν και γ) στους κανόνες τους σχετικούς με το ανθρώπινο σώμα προς εξασφάλιση μακράς και ευχάριστης ζωής⁸⁹.

Όσον αφορά τις ηθικές διδασκαλίες του Ινδουισμού, ήτοι το «*dharma*» (για το οποίο θα γίνει αναλυτικά λόγος στο επόμενο κεφάλαιο), αυτό βασίζεται περισσότερο στην ιδέα των υποχρεώσεων και των καθηκόντων παρά στην ιδέα των δικαιωμάτων. Τα καθήκοντα του «*dharma*» ποικίλουν αναλόγως της κάστας, του φύλου και της περιόδου της ζωής. Παρά το γεγονός ότι για τις παραβιάσεις των κανόνων δεν υπάρχουν συνήθως άμεσες κυρώσεις, η πίστη στην μετεμψύχωση και η διηνεκής επιδίωξη για επίτευξη μιας καλύτερης μετενσάρκωσης, οδηγεί τους Ινδουιστές να συμμορφώνονται εν γένει με τους ηθικούς κανόνες⁹⁰.

Επιπλέον, οι εν λόγω ηθικοί κανόνες του Ινδουισμού («*dharma*»), κατά την ινδουιστική αντίληψη, διέπουν το σύμπαν ως αναλλοίωτοι και αιώνιοι. Οι κανόνες αυτοί καθορίζουν τη συμπεριφορά του ανθρώπου, ώστε να διάγει και να ζει σε αρμονία με οδηγό κυρίως το καθήκον και όχι τα δικαιώματα, να αποφεύγει τη διατάραξη της ηθικής τάξης και να επανορθώνει τις τυχόν διαταράξεις της τάξης και της ειρήνης. Οι εν λόγω ηθικοί κανόνες, οι οποίοι διαμορφώθηκαν μέσα στις διάφορες σχολές ερμηνείας των ιερών κειμένων και οι οποίοι εξ αυτού έχουν τη σφραγίδα θρησκευτικού πνεύματος, περιελήφθησαν σε διαφόρους κώδικες υπό διάφορες ονομασίες και επηρέασαν στη συνέχεια και τη διαμόρφωση των «*κοσμικών*» νομικών κανόνων και εθίμων στην Ινδία.

Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα τη διδασκαλία του Ινδουισμού, όποιος στην παρούσα ζωή καθαγιασθεί με καλές πράξεις και με απόδοση τιμών στους θεούς, μπορεί να ελπίζει μετά το θάνατό του σε μια αναγέννηση υπό ευνοϊκότερες και ευτυχέστερες συνθήκες, όπως για παράδειγμα να ξαναγεννηθεί ως γόνος μιας ανώτερης «*κάστας*» ή ακόμη και να μετάσχει του θείου, ως ένα ανώτερο πνευματικό ον. Η διδασκαλία αυτή, αποτελεί συστατικό στοιχείο του Ινδουισμού. Όπως διαφάνηκε προηγουμένως, στις «*κάστες*» αυτές υπάρχει μια ιεραρχική δομή, από την οποία πηγάζουν διάφοροι κανόνες, όπως για παράδειγμα το ότι δεν επιτρέπεται οι ανήκοντες σε ανώτερη «*κάστα*» να συνάπτουν γάμο ή εν γένει να συγχρωτίζονται με τους ανήκοντες σε κατώτερη «*κάστα*».

⁸⁹ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *Δικαστές και Δικαιοσύνη σε Τρεις Μεγάλες Χώρες της Ασίας (Ιαπωνία – Ινδία – Λ. Δ. της Κίνας)*, Εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2009, σ. 172.

⁹⁰ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 172.

Τέλος, στην Ινδία προβάλλονται διάφορες συμβολικές - μυθολογικές μορφές δικαστών οι οποίες έλκουν την προέλευσή τους από την ινδική παράδοση και εκ των οποίων μπορεί να αντλήσει κανείς, διδάγματα και να εξάγει συμπεράσματα αναφορικά με το έργο των δικαστικών οργάνων. Οι εν λόγω ινδικοί θρύλοι, επηρεασμένοι και από τη θρησκεία, καταδεικνύουν την ινδική νομική παράδοση ότι οι δικαστικοί λειτουργοί θεωρούνται ως αντιπρόσωποι του θεού επί της γης, οι οποίοι ασκούν θείο λειτουργήμα και συντελούν στο να επικρατήσει η δικαιοσύνη, η οποία αποτελεί ουσιώδες στοιχείο για να επέλθει και να διατηρηθεί η ζητούμενη ισορροπία στον κόσμο⁹¹.

⁹¹ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 173.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

«ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΠΥΛΩΝΕΣ ΤΟΥ ΙΝΔΙΚΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ»

A. Η αρχαία ινδουιστική γραμματεία.

Είναι αληθές πως η Ινδία, κατά τη μακραίωνη ιστορία της, έχει μεταξύ άλλων αναπτύξει έναν πλούσιο νομικό πολιτισμό, ο οποίος βασικώς εκκινείται από τη βεδική εποχή. Το δίκαιο και εν γένει το αίσθημα περί δικαίου και δικαιοσύνης, ως ζήτημα θρησκευτικών επιταγών και ως φιλοσοφικό ζήτημα, έχει μία ένδοξη ιστορία στην Ινδία. Η φιλοσοφία περί δικαίου, πηγάζοντας κυρίως από τις *Βέδες*, τις *Ουπανισάδες*, καθώς και άλλα θρησκευτικά κείμενα, κατέστη ένα γόνιμο πεδίο σκέψης και έκφρασης στην Ινδία, το οποίο καλλιεργήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τους ασκητές των διαφόρων ινδουιστικών φιλοσοφικών σχολών, καθώς και αργότερα από τους *Τζαϊνιστές* και τους *Βουδιστές*.

Αρχικά, όπως καθίσταται προφανές από την προγενέστερη ανάλυση, ο Ινδουισμός ως θρησκεία συνιστά ένα πολύπλοκο σύνολο, το οποίο ωστόσο παρουσιάζει μία χαλαρή δομή, χωρίς να υφίσταται ένας κεντρικός φορέας που να καθορίζει το τι είναι ορθόδοξο και να επιβάλλει ένα είδος ομοιομορφίας στους πιστούς⁹². Μπορεί να λεχθεί πως ο Ινδουισμός συνιστά περισσότερο μία οικογένεια δοξασιών, οι οποίες αναπτύχθηκαν μαζί και έχουν ως εκ τούτου κοινή ιστορική διαδρομή και κοινές καταβολές.

Ως ανεφέρθη προηγουμένως, το θρησκευτικό φάσμα στην Ινδία είναι ιδιαίτερα ευρύ και με μεγάλη ποικιλία δογμάτων και δοξασιών και ως εκ τούτου καθίσταται δυσχερές να περιορίσουμε την ινδική, αλλά και την ινδουιστική σκέψη, σε μία σειρά αποδεκτών δογμάτων. Θα επρόκειτο για μία γενίκευση, η οποία θα μας αφαιρούσε τη δυνατότητα να διακρίνουμε τις ειδικότερες πτυχές του πλούσιου αυτού πολιτισμού.

Η εν λόγω ποικιλία είναι απόρροια της πολύπλευρης θρησκευτικής ιστορίας στην Ινδία και της απουσίας ενός θρησκευτικού θεσμού που να διεκδικεί μοναδικότητα ορθόδοξου

⁹² Είναι αξιοσημείωτος ωστόσο ο ρόλος των *Βεδών* στον καθορισμό ορισμένων γενικών γραμμών και επιταγών περί του ινδουιστικού πνεύματος. Έτσι, όταν αναζητείται εάν κάποιο κείμενο ή λόγος είναι ορθόδοξος και όχι αιρετικός, θεμελιώδης τρόπος είναι η έρευνα προκειμένου να εντοπισθεί εάν αναφέρονται δι' αυτού οι *Βέδες*. Με τον τρόπο αυτό, δύναται να αποκλείεται η περίπτωση επιρροών, εκ μέρους του *Βουδισμού* και του *Τζαϊνισμού*, που εν γένει αρνούνται την αυθεντία των *Βεδών*. Βλ. σχετικά Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 190.

δόγματος και να επιτηρεί την εφαρμογή του, τιμωρώντας τις παρεκκλίσεις από αυτό. Εν γένει, ως σημειωθεί πως στις ινδικές θρησκείες πιστεύεται ότι κάθε άτομο διαθέτει διαφορετικές πνευματικές ικανότητες και κατόπιν αυτού, ο καθένας θα πρέπει να καταβάλει διαφορετικής φύσης και ισχύος πνευματικές προσπάθειες, προς πάσα κατεύθυνση. Μπορεί μάλιστα κάθε θρησκευτικό δόγμα να ισχυρίζεται πως η δική του οδός είναι καλύτερη από αυτή των άλλων, εντούτοις αναγνωρίζεται ότι και οι οδοί σωτηρίας των ετέρων δοξασιών οδηγούν στην ανύψωση της πνευματικότητας του ανθρώπου, έστω και σε μικρό βαθμό, γεγονός το οποίο συνιστά στην Ινδία, μία κοινώς αποδεκτή πραγματικότητα⁹³.

Η ανεκτική στάση των Ινδών ενώπιον των διαφορετικών θρησκευτικών δογμάτων, συνέδραμε ώστε να μην καταπνιγούν πανάρχαιες θρησκευτικές αντιλήψεις, οι οποίες είχαν αναπτυχθεί στην περιοχή, παρά τη διηνεκή εμφάνιση νέων τάσεων και αντιλήψεων. Η επιβίωση αυτών των αρχαιοτάτων δογμάτων και δοξασιών, είχε ως αποτέλεσμα το θρησκευτικό οικοδόμημα στην Ινδία να ομοιάζει με τον γεωλογικό πυρήνα, εντός του οποίου παρατηρούνται πολλά ξεχωριστά στρώματα, τα οποία έχουν αποτεθεί σε πολλές διαφορετικές εποχές⁹⁴.

Η ανωτέρω πραγματικότητα που διέπει τον Ινδουισμό και εν γένει την ινδική θρησκευτικότητα, ασκεί προφανή επίδραση και στο ινδουιστικό - θρησκευτικό νομικό οικοδόμημα, καθιστώντας αυτό μία πλούσια πηγή κανόνων και δοξασιών. Έτσι, το δίκαιο στον ινδικό - ινδουιστικό νομικό πολιτισμό είναι πολυφωνικό, ενώ οι τρεις θεμελιώδεις μορφές που αυτό λαμβάνει και διά των οποίων εκφράζεται, είναι το *ντάρμα*, το *εθιμικό δίκαιο* και τα *βασιλικά διατάγματα*.

B. Το «ντάρμα» και τα βασικά του χαρακτηριστικά.

Το *ντάρμα*, όπως εκτέθηκε και προηγουμένως, εκπροσωπεί την ιδέα ενός ηθικού νόμου, ο οποίος έχει αιώνιες διαστάσεις, είναι αμετάβλητος και οικουμενικός και δε δύναται να περιορισθεί σε συγκεκριμένο χρόνο και τόπο⁹⁵. Αντιθέτως με τις *θρησκείες της Βίβλου*, ο εν λόγω ηθικός νόμος δεν πηγάζει από τη βούληση μίας προσωπικής θεότητας, αλλά

⁹³ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 194.

⁹⁴ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 195.

⁹⁵ V. D. Kulshreshtha, *Landmarks in Indian Legal and Constitutional History*, Eastern Book Company, 1969, σ. 4.

απεναντίας, θεωρείται ως κάτι *αυθύπαρκτο*, *αυθυπόστατο* και κάτι το οποίο παραμένει *αναλλοίωτο*. Συνιστά τμήμα της αμετάβλητης τάξης ολόκληρου του σύμπαντος⁹⁶.

Ας σημειωθεί επιπρόσθετα πως ο όρος *ντάρμα* χρησιμοποιείται για να δηλώσει και το έθιμο. Σε αυτήν την περίπτωση όμως, η έννοια του *ντάρμα* δεν έχει την προρρηθείσα αμετάβλητη και αναλλοίωτη φύση, αλλά το *ντάρμα* ως έθιμο, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω, λαμβάνει πολλές μορφές και ως εκ τούτου απαντάται το *ντάρμα* των οικογενειών («*κούλα*»), το «*ντάρμα των καστών*» («*τζάτι*») και το «*ντάρμα των περιοχών*» («*ντέσα*»)⁹⁷. Η διαφορά εν προκειμένω εντοπίζεται στο γεγονός πως το εθιμικό δίκαιο, ήτοι οι κανόνες που πηγάζουν από τα έθιμα, είναι μεν δεσμευτικοί, αλλά η εμβέλεια της δεσμευτικότητάς τους περιορίζεται αποκλειστικά στις σχέσεις των προσώπων της εκάστοτε οικογένειας, κάστας ή περιοχής στην οποία αναπτύσσεται και εφαρμόζεται, χωρίς να αναπτύσσει αφηρημένη και οικουμενική ισχύ.

Επιπλέον, ας σημειωθεί πως η πρωταρχική και πιο σπουδαία πηγή γνώσης για το *ντάρμα* είναι οι *Βέδες*, οι οποίες εντάσσονται, όπως τονίσθηκε, στην κατηγορία *σρούτι*, δηλαδή πρόκειται για «*αποκάλυψη*», ήτοι εκείνο που άκουσαν οι αρχαίοι *ρίσι*, δηλαδή οι σοφοί. Οι *Βέδες* ανήκαν παραδοσιακά στη δικαιοδοσία των *Βραχμάνων*, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα για πολύ καιρό αυτές να μεταφέρονται μόνο προφορικά από τους ίδιους και να μην καταγράφονται. Βασική επιδίωξη των *Βραχμάνων* διά της μη καταγραφής των *Βεδών* ήταν αυτή η πολύτιμη αρχαία πηγή, να παραμείνει αναλλοίωτη, χωρίς να υπάρχει ο κίνδυνος να μεταβληθεί το περιεχόμενό τους. Όπως έχει καταγραφεί, «*όταν κάτι γραφτεί, αποκτά υλική υπόσταση και τότε είναι εκτεθειμένο σε κάθε είδους μεταβολή*⁹⁸».

Οι *Βέδες* αντιμετωπίζονται ως κάτι *αυθύπαρκτο*, *άκτιστο* και *αναλλοίωτο*. Ως εκ τούτου και το *ντάρμα* το οποίο πηγάζει από τις *Βέδες*, θεωρείται ότι έχει τις ίδιες ιδιότητες και χαρακτηριστικά με αυτές, ήτοι είναι, όπως προειπώθηκε *αυθύπαρκτο* και *αμετάβλητο*. Θα πρέπει να καταγραφεί πως σύμφωνα με τις ινδουιστικές αντιλήψεις, οι *Βέδες* που είναι γνωστές στους ανθρώπους, είναι μόνο ένα τμήμα από την πλήρη και αιώνια *Βέδα*, την οποία άκουσαν οι *ρίσι*, ήτοι οι σοφοί, με ένα είδος «*ακουστικής αποκάλυψης*». Πιστεύεται ακόμη πως ορισμένα τμήματα αυτής της αποκάλυψης, με το χρόνο απωλέστησαν και ως εκ τούτου η γνώση του ανθρώπου σχετικά με τις *Βέδες*, βαθμιαίως συρρικνώνεται.

⁹⁶ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 201.

⁹⁷ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 201.

⁹⁸ Stephen Cross, *όπ. π.*, σ. 31.

Κατά κύριο λόγο οι *Βέδες* περιλαμβάνουν ύμνους στους θεούς, ιστορίες αναφορικά με τους θεούς, καθώς και οδηγίες – κατευθύνσεις, αναφορικά με την τέλεση των θρησκευτικών τελετουργιών. Ένα πολύ μικρό μέρος αυτών, περιλαμβάνει διατάξεις ηθικών νόμων και κανόνων. Προκειμένου να δημιουργηθεί ένα ικανό σώμα κανόνων *ντάρμα*, αντλούμενων από τις *Βέδες*, αναπτύχθηκε μία ερμηνευτική επιστήμη που θα αναλάμβανε το διαχωρισμό των ηθικών κανόνων από τις πολυσχιδείς λοιπές διατάξεις. Ας σημειωθεί πως τα εν λόγω τμήματα ηθικών κανόνων, αποτελούν τα μοναδικά αποσπάσματα των *Βεδών*, όπου απαντάται γενική και αφηρημένη διατύπωση, χωρίς να γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένα γεγονότα και πρόσωπα.

Πρόκειται για προτάσεις δεοντολογικού χαρακτήρα, της μορφής «*θα πρέπει να*», όπως ακριβώς είναι διατυπωμένη η εξής ηθική - σωτηριολογική εντολή: «*Αν κάποιος επιθυμεί τον παράδεισο, θα πρέπει να θυσιαστεί*»⁹⁹. Ωστόσο, ακόμη και τέτοιου είδους δεοντολογικές προτάσεις δεν αποτελούν ηθικούς νόμους *ντάρμα*, εφόσον υφίσταται κάποιο ορατό ή εγκόσμιο όφελος, το οποίο δύναται να συνδεθεί αιτιολογικά με την περιγραφόμενη στον κανόνα πράξη. Ηθικοί νόμοι *ντάρμα* απαντώνται μόνο στις περιπτώσεις που στο βεδικό κείμενο απουσιάζει εντελώς το στοιχείο του κοσμικού οφέλους και ως εκ τούτου, μπορούμε να υποθέσουμε την ύπαρξη της αθέατης αιτιακής σχέσης της υπαγορευόμενης πράξης, με τον ηθικό νόμο του *κάρμα*.

Προκειμένου να καταστεί περισσότερο ξεκάθαρη και ευκρινής η ανωτέρω διάκριση, παρατίθεται το ακόλουθο παράδειγμα δύο κειμένων για το γάμο. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κείμενο καταγράφεται πως «*ένας άνδρας θα πρέπει να παντρεύεται μια γυναίκα που δεν είναι άρρωστη ή δύστροπη*»¹⁰⁰. Εν προκειμένω, το ορατό και απτό αποτέλεσμα της μη τήρησης της εντολής αυτής, θα είναι η εγκόσμια δυστυχία. Δε θα μπορούσε αυτή να θεωρηθεί μία υπερκόσμια εντολή του *ντάρμα*, η παραβίαση της οποίας θα συνεπαγόταν ότι θα έχει κακό *κάρμα* ο παραβιάσας αυτήν.

Αντιθέτως, στην εντολή «*ένας άνδρας θα πρέπει να παντρεύεται μια γυναίκα που να μην είναι σαπίντα* (ήτοι στενή συγγενής), *ούτε σαγκότρα* (ήτοι μέλος της ίδιας πατρογραμμικής οικογένειας), δεν υφίσταται κάποια ορατή κοσμική τιμωρία, ως εκ τούτου θα πρέπει να εικάσουμε τη σύνδεση της παραβίασης αυτής της εντολής, με μία μη ορατή τιμωρία, η οποία θα επέλθει μέσω του «*ηθικού νόμου του κάρμα*». Ως εκ τούτου, εν

⁹⁹ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 203.

¹⁰⁰ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 203.

προκειμένου πρόκειται όντως για κανόνα και ηθικό νόμο του *ντάρμα*. Η παραβίαση του κανόνα, θα επιφέρει δυσμενή αποτελέσματα, διά του νόμου της *Ηθικής Αιτιότητας*, τα οποία δεν είναι άμεσα ορατά, με την έννοια ότι υφίσταται μία αξιόλογη μεταφυσικού επιπέδου απόσταση μεταξύ της παραβίασης του ηθικού νόμου (αιτία) και του αποτελέσματος (αιτιατό), ήτοι για παράδειγμα η επαναγέννηση του παραβάτη σε κατώτερη κάστα.

Γ. Οι λοιπές πηγές του «ντάρμα».

Δεδομένου ότι η γνώση των *Βεδών* είναι αποσπασματική, θα πρέπει να καταφύγουμε και σε έτερες πλούσιες πηγές, όπως για παράδειγμα τη *σμρίτι*, ήτοι το εθιμικό δίκαιο του καλού και της συνείδησης. Η *σμρίτι*, δηλαδή «*εκείνο που θυμόμαστε*» περιλαμβάνει τα μεταβεδικά κείμενα του *νταρμασάστρα*, τα οποία αποτελούν πιο εκτενή και συνεκτικά κείμενα *ντάρμα*, σε σχέση με τις *Βέδες*. Επιπλέον, στα κείμενα *σμρίτι* περιλαμβάνονται σε πεζό λόγο τα σύντομα εγχειρίδια των *ντάρμα σούτρα* και τα μεταγενέστερα πιο εκτενή και έμμετρα νομικά βιβλία του *Μάνου*, του *Γιαντζναβάγκνα* και ετέρων¹⁰¹. Αργότερα, η διαδικασία συγγραφής κειμένων *ντάρμα* έλαβε τη μορφή σχολιασμών των υπαρχόντων βασικών κειμένων, καθώς και περιλήψεων – επιτομών κειμένων *ντάρμα*, προερχομένων από όλες τις πηγές, ταξινομημένων πλέον ανά θέμα.

Τα ανωτέρω κείμενα *ντάρμα*, δύνανται, βάσει του περιεχομένου τους, να ταξινομηθούν στις ακόλουθες θεματικές. Πρώτο και πλέον σημαντικό είναι το *ντάρμα των βάρνα* (ήτοι των καστών) και των άσραμα (ήτοι των σταδίων της ζωής). Τα εν λόγω *ντάρμα*, αποκαλούνται στα σανσκριτικά με το σύνθετο όρο *βαρνασραμαντάρμα*¹⁰². Τα εν λόγω κείμενα αφορούν προφανώς τον πυρήνα της βραχμανικής αντίληψης αναφορικά με το ηθικό καθήκον και το δέον γενέσθαι, στα ποικίλα στάδια της ανθρώπινης ζωής και στις σχέσεις μεταξύ των καστών. Ένα μεγάλο τμήμα των *ντάρμα*, καλύπτει το *ρατζαντάρμα*, το οποίο αφορά διατάξεις αναφορικά με τα καθήκοντα του Βασιλιά. Τα ηθικά καθήκοντα των εν λόγω κατηγοριών *ντάρμα*, συνδέονται και έχουν προφανώς καθορισθεί σε σχέση με τη θέση και το ρόλο του καθενός στην κοινωνική ζωή. Ως ηθικοί νόμοι, λαμβάνουν ως προαναφέρθηκε, την επικύρωσή τους με τη σύνδεσή της τήρησής τους, με τον άορατο ηθικό μηχανισμό του *κάρμα*.

¹⁰¹ Thomas R. Trautmann, όπ. π., σ. 204.

¹⁰² Thomas R. Trautmann, όπ. π., σ. 204.

Μία άλλη κατηγορία κειμένων *ντάρμα*, είναι αυτή που αφορά και πραγματεύεται τη συμβατική πλευρά των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Πρόκειται για τους ηθικούς νόμους *ντάρμα* που διέπουν τις συμφωνίες και εν γένει τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις, τις οποίες συνάπτουν ελεύθερα οι άνθρωποι και αναφορικά με τις οποίες υπάρχει η πιθανότητα να ανακύψουν ορισμένες διαφορές. Λέγεται ότι μια διαμάχη σε αυτό το επίπεδο, έχει δεκαοχτώ πόδια (ήτοι πηγές αδικίας και αντιδικιών) τα εξής: α) τη μη αποπληρωμή χρεών, β) τη μη επιστροφή προκαταβολών και ενεχύρων, γ) την πώληση από μη κύριο, δ) τις εταιρικές σχέσεις, ε) το να πάρει κάποιος πίσω δώρα τα οποία προηγουμένως είχε κάνει, στ) τη μη καταβολή μισθών, ζ) τη μη τήρηση συμφωνιών, η) την υπαναχώρηση σε πώληση ή σε αγορά, θ) τις διαφορές μεταξύ του ιδιοκτήτη ζώων και των βοσκών του, ι) τις διαφορές για τα όρια γαιών, ια) την επίθεση, ιβ) τη συκοφαντία, ιγ) την κλοπή, ιδ) τη ληστεία, ιε) τη μοιχεία, ιστ) την εκπλήρωση των συζυγικών καθηκόντων, ιζ) την κατανομή της κληρονομιάς και τέλος ιη) τα τυχερά παίγνια και στοιχήματα¹⁰³.

Όπως είναι προφανές, πολλά από τα ανωτέρω ζητήματα αφορούν συμβατικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και ορισμένα ποινικά αδικήματα. Τα ζητήματα συμβατικών σχέσεων και τα ήσσονος σημασίας ποινικά αδικήματα, άγονται προς κρίση στη βασιλική αυλή, μόνον εάν εκδηλωθεί η εν λόγω πρωτοβουλία εκ μέρους του θιγομένου μέρους και όχι από κάποιον δημόσιο κατήγορο ή εισαγγελέα, που να διώκει αυτεπαγγέλτως τα ανωτέρω εγκλήματα. Ωστόσο, υφίσταται και ένα μικρό μέρος του *Νταρμασάστρα*, το οποίο πραγματεύεται τον σκληρό πυρήνα αυτού που εμείς θα καλούσαμε Ποινικό Δίκαιο, όπου το κράτος δρα αυτεπαγγέλτως και διώκει άμεσα τους παραβάτες. Πρόκειται για την κατά την ινδουιστική παράδοση «*αφαίρεση αγκαθιών*» και αφορά πρωτευόντως τους κινδύνους που απειλούν άμεσα το βασίλειο.

Ας σημειωθεί πως η λειτουργία και η φύση του *ντάρμα* στον ινδικό νομικό πολιτισμό, ως σώμα κανόνων αναλλοίωτων και αμετάβλητων στο χρόνο, έχει εν πολλοίς προκαλέσει τη μομφή των δυτικών λαών και έχει οδηγήσει σε αρνητικές ευρωπαϊκές απεικονίσεις της ινδικής κοινωνίας, ως κατά κάποιο τρόπο απολιθωμένης και μη δυνάμενης να ακολουθήσει το ρεύμα της ιστορικής εξέλιξης. Ωστόσο, θα πρέπει εν προκειμένω να καταγραφεί πως το ινδουιστικό δίκαιο παρέχει εκείνες τις ερμηνευτικές οδούς, προκειμένου το περιεχόμενο του *ντάρμα* να προσαρμόζεται στις διαρκώς μεταβαλλόμενες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες.

¹⁰³ Thomas R. Trautmann, όπ. π., σ. 205.

Ένα αξιόλογο μέσο για να υλοποιηθεί αυτό είναι το δόγμα του *καλιβάρτζυα*. Σύμφωνα με αυτό το δόγμα, οι πρακτικές που προβλέπονται από τις *Βέδες*, οι οποίες στο διάβα των ετών καθίστανται απορριπτές και κοινωνικά μη αποδεκτές, δύνανται να απαγορεύονται ως *καλιβάρτζυα*. Κλασικό παράδειγμα όπου απαντάται η εν λόγω αρχή είναι η απαγόρευση σφαγής και βρώσης βοοειδών. Ειδικότερα, σύμφωνα με σχετικό αρχαίο βεδικό έθιμο, για την ορθή υποδοχή και περιποίηση του φιλοξενουμένου εκ μέρους του οικοδεσπότη, απαιτείτο η σφαγή και το ψήσιμο από τον τελευταίο ενός βοδιού. Ωστόσο, με την εμφάνιση του *Τζαϊνισμού* και του *Βουδισμού*, καθώς και των ιδανικών τους περί μη βίας («*αχίμσα*»), η χορτοφαγική διατροφή κατέστη ο κανόνας για τις ανώτερες κάστες. Παράλληλα, προβλήθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό ο θεϊκός χαρακτήρας και προέλευση των βοοειδών. Ως εκ τούτου, στην εν λόγω περίπτωση, το *ντάρμα* τροποποιήθηκε και προσαρμόστηκε στις μεταβληθείσες συνθήκες και τα νέα δεδομένα.

Δ. Το εθιμικό δίκαιο.

Το εθιμικό δίκαιο στην Ινδία, καθώς και η ινδική παράδοση διαδραματίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψης περί του δέοντος γενέσθαι και του περί δικαίου αισθήματος των Ινδών. Υπήρχαν και υπάρχουν περιοχές στην Ινδία, όπου η ζωή των ανθρώπων ρυθμιζόταν πρωτευόντως με ανάλογα έθιμα και την προφορική παράδοση. Τα έθιμα και η παράδοση, διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια πολλών ετών και διατηρήθηκαν διά της προφορικής μεταλαμπάδευσής τους στις νέες γενιές, προκειμένου να τα γνωρίζον όλοι, σε αντίθεση με το γραπτό δίκαιο το οποίο γνώριζαν συνήθως μόνο οι ειδικοί και οι νομικοί.

Είναι αληθές πως τα διάφορα *ινδικά γένη* και οι *κάστες*, έχουν αναπτύξει σε διάφορες περιοχές της ινδικής επικράτειας, ποικίλα δικά τους πανάρχαια έθιμα τα οποία έχουν ισχύ νόμου και τα οποία παραδοσιακά, καθίσταντο σεβαστά από τα ινδικά βασιλικά δικαστήρια, όταν τα επικαλούνται οι διάδικοι, κατά τη διαδικασία επίλυσης διαφορών. Θα πρέπει να σημειωθεί πως ο βασιλιάς όφειλε να μην παρεμβαίνει στο εθιμικό δίκαιο και να μην το μεταβάλλει.

Αναφορά στο εθιμικό δίκαιο γίνεται στο *Νταρμασάστρα*, όπου βεβαιώνεται η ύπαρξή του και καταγράφεται πως δεν υπάρχει ενδιαφέρον για τη λεπτομερή καταγραφή του, λόγω του συγκυριακού τοπικού χαρακτήρα του. Το εθιμικό δίκαιο είναι «*καταγεγραμμένο*» στη συνείδηση και τη μνήμη των ομάδων που το ακολουθούν και το εφαρμόζουν.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τοπικού εθίμου είναι ο γάμος μεταξύ αδελφού – αδελφής, που ακολουθείται σχεδόν από όλες τις κάστες της νότιας Ινδίας¹⁰⁴.

Ε. Τα βασιλικά διατάγματα.

Παραδοσιακά, η δυνατότητα του Ινδού Βασιλιά να νομοθετεί κατά βούληση δεν υπόκειται εν γένει σε κανέναν περιορισμό. Ωστόσο, εντός της ινδικής κοινωνίας ακόμη και ο Βασιλιάς όφειλε να λαμβάνει υπόψη πως και οι δικές του πράξεις υπόκεινται στο νόμο της *Ηθικής Αιτιότητας* («*κάρμα*»). Ως εκ τούτου, η έκδοση μίας παράνομης απόφασης ή ενός άδικου νόμου εκ μέρους του, δυνητικά θα οδηγούσε στην τιμώρησή του στο πλαίσιο του *κάρμα*, ήτοι σε μία άλλη ενσάρκωση¹⁰⁵.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα διασωθέντων βασιλικών διαταγμάτων είναι αυτά του *Ασόκα*, οι διατάξεις των οποίων είχαν χαραχθεί σε βράχους και λίθινες στήλες. Στα εν λόγω διατάγματα, ο βασιλιάς θεσπίζει ορισμένες ηθικές προτροπές, ενώ παράλληλα υιοθετούνται και άλλες διαδικαστικής φύσεως διατάξεις, όπως για παράδειγμα, για το ποια ζώα δεν επιτρέπεται να σφαγιάζονται και να πωλούνται ως τροφή και ποιες ημέρες του μήνα¹⁰⁶.

Ωστόσο, σε γενικές γραμμές δεν έχει διασωθεί κάποιο οργανωμένο αρχείο ινδικών βασιλικών διαταγμάτων της αρχαίας εποχής, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των επιγραφών οι οποίες καταγράφηκαν σε μη φθαρτά υλικά, όπως είναι η πέτρα και ο χαλκός, έχουν σχέση κυρίως με δωρεές γης σε θρησκευτικά ιδρύματα και δεν πρόκειται για διατάγματα με κανονιστικής φύσεως διατάξεις. Και στην περίπτωση των βασιλικών διαταγμάτων, όπως και στα έθιμο, στο *Νταρμασάστρα* δεν επιχειρείται η καταγραφή τους, ίσως λόγω της παροδικής τους φύσης και γι' αυτό το λόγο διαθέτουμε περισσότερο μια σχηματική εικόνα αναφορικά με τη φύση και τη λειτουργία τους.

Ας σημειωθεί πως ο Ινδός Βασιλιάς είχε απόλυτη ελευθερία κατά τη θέσπιση των νόμων και οι υπήκοοί του είχαν την υποχρέωση να υπακούουν στους βασιλικούς νόμους, εκτελώντας τις διατάξεις τους, άνευ πάσης αντιλογίας και αντίρρησης. Επιπρόσθετα, τα βασιλικά διατάγματα υπερίσχυαν έναντι των τοπικών εθίμων και του *ντάρμα*, διότι είχαν συνδεθεί με την επιβίωση του κράτους. Αυτό ερμηνεύεται ευχερώς, καθώς χωρίς το κράτος

¹⁰⁴ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 207.

¹⁰⁵ V. D. Kulshreshtha, *όπ. π.*, σ. 3.

¹⁰⁶ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 207.

δε θα είχαν νόημα τα τοπικά έθιμα και το *ντάρμα*, δεδομένου ότι θα επερχόταν η αναρχία. Το εν λόγω «*ακέφαλο*» κράτος στο οποίο επικρατεί η αναρχία, περιγράφεται με την «*αναλογία των ιχθύων*» (*ματσουαννάγια*), ήτοι το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό, και «*αντί για το ντάρμα βασιλεύει η ωμή ισχύς*»¹⁰⁷.

Ακόμη, ο Βασιλιάς ασκούσε την εκτελεστική και δικαστική εξουσία. Ο Βασιλιάς συνιστούσε την πηγή της δικαιοσύνης εντός του κράτους και ως εκ τούτου, διαφορές οι οποίες δε μπορούσαν να επιλυθούν εκ μέρους των τοπικών αρχών και συμβουλίων, έφθαναν προς δικαστική επίλυση σε αυτόν ή στους επιτετραμμένους δικαστές, τους οποίους είχε ο ίδιος διορίσει. Καθίσταται λοιπόν αντιληπτό πως ο βασιλιάς διέθετε απεριόριστη ισχύ και εξουσία την οποία ασκούσε προκειμένου να εξασφαλίζει την επιβίωση και ευημερία του Βασιλείου του. Εντούτοις, αν και τυπικά όπως καταγράφηκε ανωτέρω, τα βασιλικά διατάγματα υπερισχύουν των τοπικών εθίμων και του *ντάρμα*, στην πραγματικότητα τα τελευταία επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό το μέτρο εξουσίας του Βασιλιά.

¹⁰⁷ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 208.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΣΤΟΝ ΙΝΔΙΚΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΕΙΣΔΥΣΗ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ»

A. Οι πρώτες επαφές των Ευρωπαίων με την Ινδία.

Πριν την εξάπλωση των Ευρωπαίων και την απόκτηση πρωτογενούς γνώσης αναφορικά με την Ινδία, η εν λόγω περιοχή για τη μεσαιωνική χριστιανική Ευρώπη, αποτελούσε κατά μία έννοια την άκρη της γης, ένα μακρινό ορίζοντα, μια «*παράξενη χώρα*», όπου τα πράγματα ήταν τελείως διαφορετικά από τα συνηθισμένα. Η εν λόγω Δυτική εξωτική θέαση της Ινδίας εκ μέρους των Ευρωπαίων, μπορούσε να λάβει τρομακτική ή και ευχάριστη μορφή, πέρα από κάθε λογικό όριο, αφού εν πολλοίς τίποτε από αυτήν τη φανταστική εικόνα, δεν επιβεβαιωνόταν από την πραγματικότητα.

Η κληρονομιά της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας αποτέλεσε ιδιαίτερος πλούσια πηγή αντίστοιχων εικόνων για την Ινδία. Για παράδειγμα στο *Χρονικό της Νυρεμβέργης*, το οποίο εκδόθηκε το 1493, κατά τα πρώτα βήματα της τυπογραφίας στην Ευρώπη, παρουσιάζονται εικόνες από φανταστικές ινδικές φυλές, οι οποίες αποτελούνται από *ανθρώπους χωρίς στόμα* οι οποίοι *τρέφονται με μυρωδιές*, καθώς και από εκείνους που *περπατούν προς τα πίσω*. Αντίστοιχες περιγραφές εντοπίζονται και κατά την αρχαιότητα, στις αναφορές του Έλληνα συγγραφέα *Κτησία*, κατά τον 5ο αιώνα π.Χ.¹⁰⁸.

Εκτός από τις ανωτέρω ιδέες και εικόνες ενός παράξενου εξωτισμού της Ινδίας, οι Ευρωπαίοι δημιούργησαν επίσης και ιδιαίτερα θετικές και ευχάριστες εικόνες για την εν

¹⁰⁸ Ο Κτησίας, ο οποίος υπήρξε γιατρός και ιστορικός, έζησε το β' μισό του 5ου π.Χ. αιώνα. Καταγόταν από την Κνίδα της Καρίας και ήταν σύγχρονος και συγγενής του Ιπποκράτη. Αιχμαλωτίστηκε σε μάχη από τον Αρτοξέρξη Β' και ορίστηκε ως προσωπικός γιατρός εκείνου και της οικογένειάς του. Η μακρόχρονη διαμονή του στην περσική Αυλή του επέτρεψε να παρατηρήσει τους λαούς στα βάθη της Ασίας και τα ήθη τους. Όταν επέστρεψε στην πατρίδα του, συνέθεσε τα *«Περσικά»*, όπου αποτυπώνεται η διαδοχή της βασιλείας της Ασσυρίας, της Μηδίας και της Περσίας, και τα *«Ινδικά»*, όπου λαμβάνουν χώρα περιγραφές σχετικά με την Ινδία.

λόγω περιοχής, χαρακτηρίζοντάς την ως τη γη της πολυτέλειας και της τρυφής, λόγω των περιζήτητων ειδών τα οποία αυτή διέθετε, όπως είναι τα διαμάντια, τα εξωτικά ζώα και τα μπαχαρικά. Η εν λόγω αναδυθείσα φήμη για τον αστείρευτο φυσικό πλούτο της Ινδίας, αποτέλεσε ασφαλώς ένα κίνητρο για την ανάπτυξη του εμπορίου στην περιοχή από τα αρχαία χρόνια, καθώς μόνο με την προσδοκία απόκτησης ακριβών και πολύτιμων εμπορευμάτων, θα μπορούσε να καλυφθεί το κόστος μεταφοράς των εμπορών στη μακρινή περιοχή της Ινδίας. Η Ινδία υπήρξε πηγή εξωτικών και ακριβών εμπορικών αγαθών από τον καιρό του Σολομώντα της Βίβλου, ενώ κατά την αρχαιότητα από την Ινδία η Ρώμη προμηθευόταν είδη πολυτελείας, όπως είναι τα μαργαριτάρια, το ελεφαντόδοντο, το μετάξι και οι πολύτιμοι λίθοι¹⁰⁹.

Επίσης, σταδιακά η Ινδία κατέστη ένα σημαντικό τμήμα του μεγάλου ασιατικού εμπορικού κόσμου, ο οποίος αναπτύχθηκε με τη διάδοση του Ισλάμ. Ως εκ τούτου, η εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η αναβίωση του θεσμού του Χαλίφη, ως επικεφαλής της παγκόσμιας κοινότητας του Ισλάμ, ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο τον καίριο ρόλο των Μουσουλμάνων στο ευρασιατικό εμπόριο. Δεδομένου ότι μεταξύ Ευρώπης και Ινδίας, παρεμβάλλονταν πλέον Μουσουλμάνοι έμποροι και μουσουλμανικά κράτη, οι ισλαμικές χώρες, σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές, απέκτησαν σταδιακά, κυρίως λόγω του εμπορίου, αμεσότερη γνώση της Ινδίας και κατενόησαν με τρόπο πιο ακριβή και ορθολογικό, τη γεωγραφία της περιοχής. Συν τω χρόνω, τις γνώσεις αυτές εκμεταλλεύτηκαν και οι Ευρωπαίοι, προκειμένου να έλθουν σε επαφή με τον ινδικό κόσμο.

B. Οι Βενετοί και οι Πορτογάλοι.

Ας σημειωθεί εν προκειμένω, πως η Βενετία απέκτησε μεγάλο μέρος του πλούτου της, μέσα από το εν λόγω εμπόριο πολύτιμων αγαθών, το οποίο διεξήγαγε η μουσουλμανική κοινότητα, η οποία αξιοποιήθηκε εν προκειμένω ως μεσολαβητής. Ωστόσο, άλλα ευρωπαϊκά κράτη και οι έμποροί τους, άρχισαν σταδιακά να αναζητούν και να αναπτύσσουν άμεσες διόδους προς την Ινδία, χωρίς να απαιτείται η διαμεσολάβηση των Μουσουλμάνων. Η Πορτογαλία πραγματοποίησε τις πρώτες αποτελεσματικές εξερευνήσεις, περιμετρικά της Αφρικής, μέχρι τις ακτές της Ινδίας, αρχής γενομένης από το γνωστό ταξίδι του *Βάσκο ντα*

¹⁰⁹ Thomas E. Trautmann, όπ. π., σ. 275.

Γκόμα, κατά το έτος 1498. Κατόπιν αυτού και για έναν περίπου αιώνα, η Πορτογαλία σχεδόν κυριάρχησε στο εμπόριο με την Ινδία και εν γένει με την Ασία¹¹⁰.

Οι Πορτογάλοι, ίδρυσαν κατά κάποιο τρόπο μια θαλάσσια εμπορική αυτοκρατορία, η οποία αποτελείτο από λίγες χερσαίες βάσεις, τις οποίες εγκαθίδρυναν, δυνάμει αντίστοιχων συνθηκών, που συνάπτονταν με τις τοπικές δυνάμεις. Οι εν λόγω χερσαίες εμπορικές βάσεις έφταναν από την *Γκόα* στη δυτική ακτή της Ινδίας, μέχρι το *Μακάο* στη Νότια Κίνα. Η Πορτογαλία διατηρούσε την κυριαρχία της στο θαλάσσιο εμπόριο της εν λόγω περιοχής, έχοντας ένα εκτεταμένο δίκτυο οπλισμένων πλοίων, διά του οποίου απαιτούσε από όλα τα λοιπά εμπορικά πλοία των άλλων χωρών, να φέρουν μία ειδική άδεια πλεύσης («*cartaz*»), την οποία εξέδιδαν οι ίδιοι οι Πορτογάλοι, βάσει της οποίας θα όφειλαν να εμπορεύονται αποκλειστικά με αυτούς και μάλιστα μόνο ορισμένα προϊόντα¹¹¹. Ως εκ τούτου, με αυτόν τον τρόπο η Πορτογαλία κατέστη αποκλειστικός κυρίαρχος στο εμπόριο μπαχαρικών και πολλών άλλων αγαθών της περιοχής.

Παράλληλα με την ανωτέρω εμπορική τους δραστηριότητα, οι Πορτογάλοι έφεραν επίσης στην Ινδία τον Ρωμαιοκαθολικό Χριστιανισμό, κομβικό ρόλο στη διάδοση του οποίου διαδραμάτισαν οι καθολικοί ιεραπόστολοι οι οποίοι, αφού έμαθαν ινδικές γλώσσες, άρχισαν να προσηλυτίζουν τον τοπικό πληθυσμό, καταβάλλοντας προσπάθεια ώστε να εδραιωθεί στην περιοχή, η υπεροχή του Πάπα.

Γ. Η εμπλοκή και άλλων Ευρωπαίων.

Ωστόσο, ο αναδυόμενος εμπορικός ανταγωνισμός στην περιοχή, οδήγησε στην εμπλοκή και άλλων ευρωπαϊκών χωρών και εταιρειών, γύρω στο έτος 1600 μ.Χ.. Έτσι, ομοίως με τους Πορτογάλους, κυρίως οι Άγγλοι, οι Ολλανδοί, οι Δανοί και οι Γάλλοι δημιούργησαν Εταιρείες των Ανατολικών Ινδιών, συστήνοντας κυρίως μονοπωλιακές εμπορικές σχέσεις με την Ινδία. Από τις αναφερθείσες εταιρείες, οι πιο αποτελεσματικές υπήρξαν αυτές των Ολλανδών, των Άγγλων και των Πορτογάλων¹¹².

Οι εν λόγω εταιρείες διεξήγαγαν έναν τεράστιο αγώνα για το ποιος θα κυριαρχήσει εν τέλει στο εμπόριο με την Ινδία. Το αποτέλεσμα αυτού του αγώνα, ήταν οι Πορτογάλοι να

¹¹⁰ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 278.

¹¹¹ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 278.

¹¹² Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 281.

περιοριστούν σε ελάχιστους εμπορικούς σταθμούς στις ακτές της Ινδίας, οι Ολλανδοί να αναπτύξουν τη βασική εμπορική τους δύναμη και δραστηριότητα κυρίως στην Ινδονησία, οι δε Άγγλοι να κυριαρχήσουν στο εμπόριο με την Ινδία¹¹³.

Τα κύρια αυτά χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού εμπορίου με την Ινδία παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα σε γενικές γραμμές αμετάβλητα, εντούτοις βαθμιαίως τροποποιήθηκαν οι μέθοδοι διενέργειας των εμπορικών δραστηριοτήτων, κατά την πορεία της προορηθείσης ευρωπαϊκής επέκτασης. Έτσι, για παράδειγμα παρατηρείται να επιδεικνύεται ιδιαίτερη μέριμνα, έτσι ώστε οι εμπορικές εταιρείες να μονοπωλούν το εμπόριο της χώρας τους με την Ινδία και εν γένει με την Ασία, διαθέτοντας ακόμη και ένοπλη δύναμη προκειμένου να προστατεύουν και να ενισχύουν τις εξουσίες τους αυτές, έναντι των ανταγωνιστών τους.

Είναι αληθές επίσης, πως με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη των πραγμάτων, οι εταιρείες αυτές έπαψαν να επιδιώκουν απλώς την αμιγή διεξαγωγή ελεύθερου και ειρηνικού εμπορίου, αλλά, με την υποστήριξη πολλές φορές των κυβερνήσεων προέλευσής τους, κατέβαλαν ισχυρές προσπάθειες προκειμένου να εγκαθιδρύσουν μονοπώλια, την ισχύ των οποίων προστάτευαν ακόμη και διά της βίας. Ακόμη στο πλαίσιο αυτό, οι εν λόγω εταιρείες επεδίωκαν την απόκτηση και πολιτικών σχέσεων και συναλλαγών με ηγετικούς παράγοντες της Ινδίας, προκειμένου να εξυπηρετούν ευχερέστερα τα ποικίλα συμφέροντά τους. Έτσι, γίνεται κατανοητό πως οι διάφορες εμπορικές εταιρείες στην Ινδία, δεν αποτελούσαν κοινές επιχειρήσεις που απλώς διεξήγαγαν εμπορική δραστηριότητα, αλλά με την πάροδο του χρόνου μετεβλήθησαν παράλληλα, σε ισχυρούς πολιτικούς παράγοντες, καθώς διαπραγματεύονταν άμεσα με τους Ινδούς κυβερνήτες¹¹⁴.

¹¹³ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 281.

¹¹⁴ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 282.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΙΝΔΙΑΣ»

A. Η επικράτηση της βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών.

Ο αδήριτος ανταγωνισμός για την εδραίωση των εμπορικών δραστηριοτήτων στην Ινδία ανήλθε στο κορυφαίο του σημείο, όταν η βρετανική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών, ήλθε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, σε πολεμική σύγκρουση με την αντίστοιχη γαλλική, εντός της ινδικής επικράτειας. Η προρρηθείσα σύγκρουση έλαβε χώρα κυρίως στο *Καρνάτικ*, ένα πριγκιπάτο στη νοτιοανατολική Ινδία και διήρκεσε, με κάποιες διακοπές, από το έτος 1746 έως το 1763. Βασική αιτία της σύρραξης ήταν η επιμονή καθεμίας από τις ανωτέρω Εταιρείες, να επιβάλλει το δικό της Ινδό τοπικό ηγεμόνα. Εν τέλει οι Βρετανοί κατέλαβαν το προπύργιο των Γάλλων στο *Ποντίσερβ* και επικράτησαν¹¹⁵.

Η ανωτέρω νίκη της βρετανικής Εταιρείας, καθώς και η ακολουθήσασα στρατιωτική της επικράτηση στη *Βεγγάλη*, σήμαναν και την απόλυτη κυριαρχία της στο εμπόριο, καθώς και εν μέρει τον έλεγχο της περιοχής, με όρους πλέον αποκλειστικότητας. Επίσης, οι εν λόγω πολεμικές νίκες, άνοιξαν το δρόμο και για τη σταδιακή εμπλοκή της ίδιας της βρετανικής κυβέρνησης στην Ινδία και τη μετέπειτα επίσημη θέση της Ινδίας υπό το αγγλικό *Στέμμα* με την ανακήρυξή της ως αγγλική αποικία.

Είναι αξιοσημείωτο εν προκειμένω, το γεγονός πως η εχθρότητα μεταξύ των δύο χωρών, ήτοι της Βρετανίας και της Γαλλίας, δεν εκφραζόταν ευθέως από τις κυβερνήσεις τους, αλλά από τις αντίπαλες Εταιρείες και από τους Ινδούς προσκείμενούς τους, στους οποίους αυτές είχαν παραχωρήσει εμπορικά προνόμια και στους οποίους είχαν εκμισθώσει τμήματα εδάφους πλησίον των ινδικών ακτών, για να διεξάγουν εμπορική δραστηριότητα. Επίσης, οι εν λόγω Εταιρείες αξιοποιούσαν Ινδούς στρατιώτες προκειμένου να εξασφαλίζουν τη φύλαξη και την προστασία των εγκαταστάσεών τους. Τους εν λόγω Ινδούς στρατιώτες εν πολλοίς διοικούσαν Βρετανοί αξιωματικοί¹¹⁶.

¹¹⁵ Karl Marx, «Η Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών – Η ιστορία της και οι συνέπειες της δράσης της» (New York Daily Tribune/3816/11-7-1853), *αναδημοσιευθέν στο: Η αποικιοκρατία στην Ασία, Ινδία - Περσία – Αφγανιστάν*, Εκδ. Άγρα, 2003, σ. 16.

¹¹⁶ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 283.

Έτσι, οι ένοπλες δυνάμεις των εμπορικών εταιρειών στην Ινδία, κατέστησαν εν τέλει και πολεμικές οντότητες που διεξήγαγαν ευρείες στρατιωτικές επιχειρήσεις. Κατάληξη των εν λόγω μακροχρόνιων διεξαγόμενων εχθροπραξιών μεταξύ των δυνάμεων των εταιρειών ήταν η προρρηθείσα νίκη της βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών, υπό την αρχηγία του *Ρόμπερτ Κλάιβ*. Κατόπιν τούτου και εντός ολίγων ετών, ήτοι το έτος 1772, η Εταιρεία απέκτησε πληθώρα εξουσιών στην περιοχή της Βεγγάλης, ενώ παράλληλα απέκτησε πολλές εξουσίες και στο Δελχί. Επίσης, της εκχωρήθηκε εκ μέρους του Ινδού Αυτοκράτορα το «ντιουάνι» («*diwani*»), ήτοι η διοίκηση της χώρας σε φορολογικά θέματα¹¹⁷. Με τα δεδομένα αυτά, είναι χαρακτηριστική η ρήση εκείνης της εποχής, εκ μέρους του Προέδρου του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας, ο οποίος έλεγε: «*δε θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί πως το σύνολο της (ινδικής) Αυτοκρατορίας είναι στα χέρια μας*¹¹⁸».

B. Η βρετανική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών, εν τοις πράγμασι κυβερνήτης της Ινδίας.

Δεδομένων των ανωτέρω, η κατάσταση που δημιουργήθηκε στην Ινδία, ήταν ιδιαίτερος πρωτόγνωρη: μία βρετανική ιδιωτική εμπορική εταιρεία, έθεσε υπό τον έλεγχό της διάφορες περιοχές της ινδικής επικράτειας, εξουσίες τις οποίες της εκχώρησε ο ίδιος ο Αυτοκράτορας της Ινδίας. Υπό μία έννοια, η Εταιρεία τυπικά ήταν υποτελής στον ινδικό αυτοκρατορικό θρόνο, ουσιαστικά όμως το δεδομένο αυτό συνιστούσε το νομιμοποιητικό πρόσχημα για να ασκεί τις προρρηθείσες ευρύτατες εξουσίες της. Είναι αξιοσημείωτος εν προκειμένω, ο σταδιακός μετασχηματισμός της Εταιρείας από μία εμπορική δύναμη, η οποία ασκούσε απλώς εμπορική δραστηριότητα σε μικρό τμήμα των ινδικών ακτών, σε κυβερνητική δύναμη, η οποία ήλεγχε μεγάλες εκτάσεις που συνεχώς έτειναν αυξανόμενες, περιλαμβάνοντας σταδιακά και νέα εδάφη.

Απαρχή της ευρύτατης αυτής εξουσίας της Εταιρείας στην Ινδία, θεωρείται το 1765, έτος κατά το οποίο της αποδόθηκαν ευρείες διοικητικές εξουσίες, ενώ η κυριαρχία της διατηρήθηκε έως το 1858, όταν ένα χρόνο πριν η βρετανική κυβέρνηση, αφού κατέπνιξε την ευρεία ανταρσία Ινδών, έθεσε τέλος στην κυριαρχία της Εταιρείας στην Ινδία και εγκαίνιασε τη διακυβέρνηση των ινδικών εδαφών, εκ μέρους του αγγλικού *Στέμματος*. Η εν λόγω άμεση

¹¹⁷ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 284.

¹¹⁸ A.C. Banerjee, *English Law in India*, Abhinav Publications, 1983, σ. 1.

διακυβέρνηση της Ινδίας εκ μέρους της Βρετανίας, διήρκησε περίπου έναν αιώνα, ήτοι από το 1858 μέχρι την ανεξαρτησία της Ινδίας, το έτος 1947¹¹⁹.

Αναφορικά με την «επεκτατική» δράση της Εταιρείας στην Ινδία, έχουν γλαφυρώς καταγραφεί τα ακόλουθα:

«Η Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών άρχισε με το να προσπαθεί απλώς να εγκαταστήσει εργοστάσια για τους πράκτορες της και αποθήκες για τα εμπορεύματά της. Για να τα προστατέψουν έχτισαν διάφορα φρούρια. Παρόλο που είχαν από πολύ νωρίς, από το 1689, την ιδέα να εγκαθιδρύσουν την κυριαρχία τους στην Ινδία και να κάνουν τα εισοδήματα από τις κτήσεις μία από τις πηγές κερδοφορίας τους, εντούτοις μέχρι το 1744 είχαν αποκτήσει μόνο λίγες ασημαντες περιφέρειες γύρω από τη Βομβάη, το Μαδράς και την Καλκούτα. Ο πόλεμος που στη συνέχεια ξέσπασε στο Καρνάτικ είχε αποτέλεσμα, μετά από διάφορους αγώνες, να τους καταστήσει ουσιαστικά κυρίαρχους αυτού του τμήματος της Ινδίας. Πολύ σημαντικότερα αποτελέσματα προέκυψαν από τον πόλεμο στη Βεγγάλη και τις νίκες του Clive. Αυτά τα αποτελέσματα ήταν η κατοχή της Βεγγάλης, του Μπιχάρ και της Ορίσσα¹²⁰».

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί πως ακόμη και μετά από τις ανωτέρω στρατιωτικές νίκες της βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών και την κατάκτηση εκ μέρους της ενός σημαντικού τμήματος της ινδικής επικράτειας, δεν είχε επιτευχθεί ο ολοκληρωτικός έλεγχος εκ μέρους της Εταιρείας, καθώς δεν είχε έως τότε τεθεί υπό τον έλεγχό της το βορειοδυτικό τμήμα της Ινδίας. Το εν λόγω τμήμα συνιστούσε την πλέον ευάλωτη περιοχή της ινδικής Αυτοκρατορίας, καθώς αποτέλεσε εν πολλοίς το σημείο εισβολής προγενεστέρων κατακτητών της.

Έτσι, κατά τη διάρκεια της περιόδου από το έτος 1838 έως το 1849, η Εταιρεία ολοκλήρωσε το υπόλοιπο επεκτατικό της έργο. Συγκεκριμένα, το έτος 1843, κατελήφθη η περιοχή του Σιντ, στα βορειοδυτικά της Ινδίας και στα σύνορα με το Αφγανιστάν. Αμέσως μετά την εξουδετέρωση των *βελουχικών* φυλών που κατοικούσαν εκεί, όλη η εν λόγω περιοχή πέρασε στα χέρια των Βρετανών. Εν συνεχεία, κατόπιν των εκστρατειών που έλαβαν χώρα κατά τα έτη 1845-46 και 1848-49, κατακτήθηκε από την Εταιρεία και η περιοχή του *Παντζάμπ*, στα βορειοδυτικά της ινδικής επικράτειας¹²¹.

¹¹⁹ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 285.

¹²⁰ Karl Marx, *όπ. π.* σ. 15.

¹²¹ Karl Marx, *όπ. π.* σ. 17.

Οι εν λόγω κτήσεις εκ μέρους της Εταιρείας, θεωρήθηκαν απαραίτητες προκειμένου να αποκρουσθεί κάθε ενδεχόμενη εισβολή εκ μέρους ξένης δύναμης, που θα εξορμούσε από την Κεντρική Ασία προς την Ινδία. Οι εν λόγω κινήσεις της Εταιρείας είχαν ως αποτέλεσμα, όλα τα ινδικά κρατίδια των γηγενών στην ενδοχώρα, να «περικυκλωθούν» από τις βρετανικές κτήσεις, αποκομμένα από τις θαλάσσιες ακτές. Η Εταιρεία είχε πλέον θέσει τα θεμέλια για τη βρετανική κυριαρχία στην περιοχή και τη δημιουργία της λεγόμενης «Αγγλοϊνδικής Αυτοκρατορίας»¹²².

Γ. Η πολιτική των Βρετανών στην Ινδία – Η «έμμεση διακυβέρνηση» («*indirect rule*»).

Η βρετανική κυβέρνηση, παρακολουθώντας την προοριζόμενη επέκταση της βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών, άρχισε να εκδηλώνει εντονότερο ενδιαφέρον για τη «διαχείριση» των ινδικών εδαφών. Έτσι, είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι λίγο αργότερα από τα έτη των πρώτων μεγάλων κατακτήσεων της Εταιρείας στην Ινδία, ήτοι κατά το έτος 1783 και 1784, ήταν η πρώτη φορά που το «Ινδικό Ζήτημα» κατέστη «υπουργικό θέμα»¹²³. Έχουν καταγραφεί σχετικά τα ακόλουθα:

«Πριν από εκείνη την εποχή, η Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών έπρεπε πρώτα να αποκτήσει ύπαρξη και σημασία. Μετά, η Ολιγαρχία απορρόφησε όλες τις εξουσίες της, στο βαθμό που μπορούσε να τις αναλάβει χωρίς να έχει και την ευθύνη. Κι ακόμα, αργότερα, ο αγγλικός λαός εν γένει ήταν απορροφημένος από άλλα ζητήματα μεγαλύτερης βαρύτητας, τον καιρό ακριβώς που ανανεωνόταν η Χάρτα, το 1813 και το 1833»¹²⁴.

Εν τοις πράγμασι η Εταιρεία, ενεργώντας δυνάμει της σχετικής Χάρτας¹²⁵ η οποία της χορηγείτο εκ μέρους του βρετανικού Κοινοβουλίου, αποτέλεσε το «πολιτικό όργανο» της Βρετανίας στη μακρινή Ινδία. Είναι αληθές πως η Βρετανία διακυβέρνησε την Ινδία με έναν ιδιαίτερο τρόπο, ο οποίος διέφερε σε μεγάλο βαθμό από τις πολιτικές των προγενεστέρων κατακτητών της περιοχής. Συγκεκριμένα, οι Βρετανοί μετερχόμενοι τους Ινδούς τοπικούς άρχοντες, εφάρμοσαν το μοντέλο της «έμμεσης διακυβέρνησης» («*indirect rule*»)¹²⁶.

¹²² Karl Marx, όπ. π. σ. 17.

¹²³ Karl Marx, όπ. π. σ. 14.

¹²⁴ Karl Marx, όπ. π. σ. 15.

¹²⁵ A.C. Banerjee, όπ. π., σ. 7.

¹²⁶ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Δικαιικές επιρροές*, σ. 81.

Επρόκειτο ουσιαστικά για μια «διαμεσολαβούμενη διακυβέρνηση¹²⁷». Δι' αυτής, όπως θα καταδειχθεί και κατωτέρω, οι Βρετανοί επέτυχαν να κυβερνούν την αχανή ινδική επικράτεια, με το μικρότερο δυνατό κόστος ανθρωπίνου και υλικού δυναμικού¹²⁸.

Στο πλαίσιο υλοποίησης της εν λόγω πολιτικής τους, οι Βρετανοί απέστειλαν στην Ινδία εν πολλοίς νέους άνδρες τους, ήτοι ηλικίας 17 - 18 ετών, προκειμένου να αναλάβουν θέσεις της δημόσιας διοίκησης ή να επανδρώσουν ως αξιωματικοί το στράτευμα. Ωστόσο, όλοι αυτοί είχαν την πρόθεση στο τέλος της σταδιοδρομίας τους να επιστρέψουν στη Βρετανία, την οποία θεωρούσαν ως πατρίδα τους και προσδοκούσαν να ζήσουν σε αυτή¹²⁹.

Αποτέλεσμα της εν λόγω βρετανικής πολιτικής, ήταν ο αριθμός των Βρετανών στο κυβερνητικό σχήμα στην Ινδία, να παραμένει ιδιαίτερα μικρός, ήτοι 3.000 - 5.000 στο δημόσιο τομέα και περισσότεροι στο στράτευμα. Ωστόσο, αυτοί οι λίγοι Βρετανοί δημόσιοι υπάλληλοι, επέπτευαν χιλιάδες Ινδούς υπαλλήλους. Η επαφή των Βρετανών αποίκων με την πατρίδα τους διεξαγόταν με ιστιοφόρα βελτιωμένου σχεδιασμού, ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις το ταξίδι αυτό διαρκούσε έως και έξι μήνες.

Ας σημειωθεί επιπρόσθετα πως η Βρετανία, όφειλε τις πολυάριθμες στρατιωτικές της νίκες στην Ινδία, περισσότερο στους πολυάριθμους Ινδούς στρατιώτες, οι οποίοι είχαν ταχθεί με το μέρος της και λιγότερο στη βρετανική στρατιωτική παρουσία. Επίσης, οι στρατιωτικές νίκες της Βρετανίας, δεν οφείλονταν τόσο στην ανεπτυγμένη στρατιωτική της τεχνολογία - η οποία ωστόσο δε διέφερε σε μεγάλο βαθμό από αυτή που είχε αναπτύξει και ο ινδικός στρατός στον εν λόγω τομέα - όσο στις πολεμικές τακτικές που εφάρμοσε ο εκπαιδευμένος και πολύπειρος βρετανικός στρατός.

Έτερος παράγοντας ο οποίος συνετέλεσε στην εδραίωση της βρετανικής κυριαρχίας στην Ινδία, ήταν η δημιουργία ισχυρών διπλωματικών επαφών και συμμαχιών με τους Ινδούς ηγεμόνες, εναντίον άλλων Ινδών ηγεμόνων, αντιπάλων των πρώτων. Ο τρόπος με τον οποίον ιδρύθηκαν οι εν λόγω συμμαχίες ήταν ο εξής: οι Ινδοί ηγεμόνες οι οποίοι συμμαχησαν με τους Βρετανούς, διατήρησαν τη διακυβέρνηση στις επικράτειές τους, με αντάλλαγμα ωστόσο, την εκχώρηση στους Βρετανούς των εξωτερικών υποθέσεων των περιοχών που

¹²⁷ Κατά την προσφύη έκφραση του Mahmood Mamdani. Βλ. σχετ. Mahmood Mamdani, «Historicizing power and responses to power: indirect rule and its reform», in: *Social Research*, 1999, 66, 3, *Research Library*, σ. 870.

¹²⁸ Gerring, John & Ziblatt, Daniel & Van Gorp, Johan & Arévalo, Julián. «An Institutional Theory of Direct and Indirect Rule», in : *World Politics*, Vol. 63, No. 3, 2011, pp. 377-433, 390.

¹²⁹ Thomas E. Trautmann, όπ. π., σ. 285.

ηγούνταν¹³⁰, αλλά και τη συνδρομή στο βρετανικό στρατό με την παροχή έμψυχου δυναμικού και υλικών. Οι εν λόγω συμμαχίες βρετανών και Ινδών ηγεμόνων, έφταναν εν πολλοίς στο σημείο να παραχωρούνται εδάφη των ινδικών επαρχιών εκ μέρους των τελευταίων, προκειμένου να εκπληρώνονται οι υποχρεώσεις τους απέναντι στη βρετανική δύναμη.

Τα ινδικά «πριγκιπικά κράτη» παρέμειναν επισήμως εκτός της βρετανικής κυριαρχίας, ενώ παράλληλα το καθένα από αυτά διατηρούσε το δικό του σύστημα φορολογίας και διοίκησης, καθώς και το δικό του σώμα ενόπλων δυνάμεων. Ωστόσο, οι Βρετανοί τηρούσαν στα εν λόγω ινδικά πριγκιπικά κράτη την *έμμεση διακυβέρνηση*, καθώς σε καθένα από αυτά, υπήρχε ένας Βρετανός επιτετραμμένος, ο οποίος μεριμνούσε ώστε να συμμορφώνεται ο εκάστοτε Ινδός ηγεμόνας με την ακολουθούμενη βρετανική πολιτική, καθώς και εν γένει με τις προθέσεις της βρετανικής διοίκησης¹³¹. Επίσης, οι εν λόγω Βρετανοί επιτετραμμένοι, συχνά παρενέβαιναν σε θέματα που αφορούσαν την εσωτερική διακυβέρνηση των πριγκιπικών κρατών, αλλά και στα ζητήματα και τις διαδικασίες διαδοχής των ηγεμόνων τους.

Οι Ινδοί ηγεμόνες - Πρίγκιπες (των οποίων οι εξουσίες σταδιακά έφθιναν), ιδρύοντας συμμαχίες με τους Βρετανούς, διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην επέκταση και εδραίωση της βρετανικής κυριαρχίας στην Ινδία. Πράγματι, η συνδρομή τους στην πολιτική και στρατιωτική βρετανική επέκταση επί των ινδικών εδαφών ήταν σπουδαία, δεδομένου ότι προσέφεραν μία ανέξοδη ενίσχυση του βρετανικού στρατού, ακόμη και στους επελθόντες παγκοσμίους πολέμους. Η παρουσία τους κατά τη διάρκεια της βρετανικής κυριαρχίας προσέδωσε στον πολιτικό χάρτη της Ινδίας, το χαρακτήρα ενός «*πολιτικού μωσαϊκού*», με την παρουσία πολλών περιοχών άμεσης βρετανικής διακυβέρνησης, οι οποίες διακόπτονταν από ινδικά πριγκιπικά κράτη - τα οποία σε κάποιες περιπτώσεις είχαν την έκταση της Βρετανίας - όπου υπήρχε το καθεστώς της έμμεσης βρετανικής διακυβέρνησης¹³².

Τα εν λόγω πριγκιπικά κράτη, στα οποία υφίστατο το καθεστώς της έμμεσης βρετανικής διακυβέρνησης, κάλυπταν συνολικά μέχρι το τέλος της βρετανικής παρουσίας, το ένα τρίτο της ινδικής επικράτειας. Ωστόσο, οι Βρετανοί εφάρμοζαν αναφορικά με αυτά τα πριγκιπικά κράτη, την τακτική της «*λήξης*», σύμφωνα με την οποία ένα ινδικό πριγκιπικό

¹³⁰ Lakshmi Iyer, «Direct versus indirect colonial rule in India: Long-term consequences» in: *The Review of Economics and Statistics*, Vol. XCII, No 4, 2010, pp. 693-713, 693.

¹³¹ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 287.

¹³² Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 288.

κράτος διαλυόταν εφόσον δεν υφίστατο δυνατότητα άμεσης διαδοχής εκ μέρους των Ινδών. Με την εν λόγω βρετανική τακτική, υπήρχε ο κίνδυνος, τα ινδικά πριγκιπικά κράτη σταδιακά να εξαλειφθούν, προοπτική η οποία γεννούσε την έντονη αντίθεση των Ινδών ηγεμόνων, οι οποίοι όπως θα καταδειχθεί αμέσως κατωτέρω, δοθείσης ευκαιρίας, εξέφρασαν έντονα τη δυσαρέσκειά τους εναντίον των Βρετανών.

Δ. Η εξέγερση του 1857 και η μεταβολή της βρετανικής «αυτοκρατορικής πολιτικής».

Κατά το έτος 1857 έλαβε χώρα στην Ινδία η ανταρσία χιλιάδων Ινδών «σεπού» («*Sepoy Mutiny*»), ήτοι των στρατιωτών, εναντίον των προϊσταμένων τους Βρετανών αξιωματικών στο *Μίρουτ*, κοντά στο Δελχί. Η ανταρσία αυτή προκάλεσε την ανάφλεξη μιας γενικευμένης εξέγερσης ομάδων Ινδών κατά των Βρετανών. Συγκεκριμένα, η εν λόγω αναταραχή οδήγησε στη συνένωση πολλών και διαφορετικών καταπιεσμένων ομάδων στην Ινδία, οι οποίες συμμετείχαν σε μια γενικότερη λαϊκή εξέγερση, εναντίον των Βρετανών επικεφαλής τους¹³³. Επρόκειτο για τη μεγαλύτερη εξέγερση ιθαγενών, εναντίον Ευρωπαίων αποίκων, σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα¹³⁴.

Οι λόγοι για τους οποίους προκλήθηκε αυτή η γενικευμένη εξέγερση, μπορούν να αναζητηθούν σε πολλές πηγές δυσαρέσκειας των Ινδών. Ωστόσο, βασική αφορμή και πρόσχημα αυτής υπήρξε η εισαγωγή στην Ινδία των πολεμικών τυφεκίων *Enfield*, των οποίων τα φυσίγγια λιπαίνονταν με ζωικό λίπος, γεγονός που προσέβαλε τη θρησκευτική συνείδηση των Ινδών «σεπού» (τόσο Ινδουιστών, όσο και Μουσουλμάνων), οι οποίοι πίστευαν ότι το λίπος που χρησιμοποιείται για τη λίπανση των φυσιγγίων, προερχόταν από αγελάδες και χοίρους και ως εκ τούτου η εν λόγω χρήση του θεωρείτο ανίερη και προσβλητική¹³⁵.

Ας σημειωθεί πως και σε άλλες προγενέστερες περιπτώσεις, το στράτευμα, αποτέλεσε το πεδίο όπου είχαν γεννηθεί ανάλογες εντάσεις και ανταρσίες. Για παράδειγμα, το έτος 1806, είχε εκδηλωθεί στη νότια Ινδία, η ανταρσία του *Βελλόρε*, η οποία ωστόσο είχε κατασταλεί. Αιτία και για την εν λόγω ανταρσία, αποτέλεσαν θρησκευτικοί λόγοι και συγκεκριμένα οι διαταγές και η υιοθέτηση εκ μέρους των Βρετανών, στρατιωτικών

¹³³ Mahmood Mamdani, *Define and rule – Native as political identity*, Harvard University Press, 2012, σ. 9.

¹³⁴ Karuna Mantena, *Alibis of Empire – Henry Maine and the Ends of Liberal Imperialism*, Princeton University Press, 2010, σ. 1.

¹³⁵ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 289.

κανονισμών, οι οποίοι επέβαλλαν ένα νέο κώδικα στρατιωτικής ενδυμασίας που προέβλεπε να φέρουν οι στρατιώτες (ήτοι εν πολλοίς οι Ινδοί) ευρωπαϊκά καπέλα, απαγόρευε τη γενειάδα και τα σκουλαρίκια, ενώ δεν επέτρεπε την ύπαρξη οποιουδήποτε σημείου θρησκευτικής ταυτότητας στο πρόσωπο¹³⁶.

Σε αντίθεση ωστόσο με την ανταρσία η οποία έλαβε χώρα στο *Βελλόρε* και σε άλλες περιοχές της Ινδίας, η ανταρσία του 1857, λόγω της επιτεινόμενης δυσαρέσκειας πολλών Ινδών, εξαπλώθηκε ταχύτατα και κατέστη ανέφικτη η άμεση κατάπνιξή της, εκ μέρους των Βρετανών. Μάλιστα, στην εξάπλωσή της συνέτεινε και η πικρία που ένιωθαν οι Ινδοί Πρίγκιπες, η οποίοι σταδιακά έβλεπαν να χάνουν τις εξουσίες τους από τους Βρετανούς και ως εκ τούτου, αντιμετώπισαν αυτήν την εξέγερση ως τη μοναδική ευκαιρία για την ανάκτησή τους.

Η ανταρσία, βαθμιαίως έλαβε την έκταση γενικευμένης εξέγερσης και σύντομα εκφράστηκαν οι στόχοι της σύμφωνα με τους οποίους, επιδιωκόταν εκ μέρους των Ινδών επαναστατών, η αναδόμηση του παλαιού καθεστώτος, που υφίστατο πριν την έλευση των Βρετανών, ήτοι του καθεστώτος των *Μουγκάλ*, του αρχηγού των *Μαράθα* ο οποίος καλείτο *Πέσβα* και την επιστροφή των εκπεσόντων Ινδών ηγεμόνων. Φυσικά, ο θεμέλιος λίθος για την επίτευξη των εν λόγω στόχων εκ μέρους των επαναστατών, θα ετίθετο διά της εκδίωξης της αιτίας που επέβαλλε την αλλαγή του προϋφιστάμενου ινδικού καθεστώτος, ήτοι των Βρετανών.

Αρχικά, οι εξεγερθέντες πραγματοποίησαν την κατάληψη του *Δελχί* και αναζητώντας την ίδρυση μιας νομιμοποιητικής αρχής για τις πράξεις τους και την υλοποίηση του επαναστατικού τους σχεδίου, ανακήρυξαν τον *Μουγκάλ* Αυτοκράτορα *Μπαχαντούρ Σαχ Β'*, ως νέο Αυτοκράτορα της Ινδίας. Επιπρόσθετα, η εξέγερση επεκτάθηκε και στο *Κανπούρ*, όπου πρωτοστάτης υπήρξε ο *Νάνα Σαχίμπ*, ο οποίος ήταν γιος του τελευταίου *Πέσβα* στο *Λακνόου*. Ακόμη, η εξέγερση έλαβε χώρα και στην κεντρική Ινδία, όπου της αντίστασης ηγήθηκε η *Ράνι*, Βασίλισσα του *Τζανσί*. Επίσης, μέσω των υφιστάμενων ινδικών στρατιωτικών φρουρών, η εξέγερση επεκτάθηκε και στα βόρεια της Ινδίας, ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις οι εν λόγω φρουρές συνθηκολόγησαν με τους Βρετανούς και συνέδραμαν στην κατάπνιξη των εξεγερθέντων¹³⁷.

¹³⁶ Thomas E. Trautmann, όπ. π., σ. 289.

¹³⁷ Thomas E. Trautmann, όπ. π., σ. 290.

Ένα έτος μετά την έκρηξή της, εν τέλει η ινδική εξέγερση κατεστάλη ολοκληρωτικά, εκ μέρους των Βρετανών και των Ινδών συμμάχων τους. Η εν λόγω εξέγερση θα χαρακτηριζόταν ως ένας πόλεμος τον οποίο κήρυξαν εναντίον των Βρετανών οι Ινδοί ηγέτες του παλιού καθεστώτος και οι ηγέτες των ινδικών στρατιωτικών δυνάμεων, η δε βασική αιτία για την αποτυχία της, εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι εν λόγω ινδικές δυνάμεις, δεν ήταν ενωμένες, δεδομένου ότι μέρος αυτών είχε ήδη από την αρχή της εξέγερσης συνθηκολογήσει με τους Βρετανούς.

Την κατάπνιξη της εξέγερσης, διαδέχθηκε μία ιδιόμορφη πολιτική εκ μέρους των Βρετανών, η οποία συνδύαζε τα χαρακτηριστικά τόσο της καταστολής, όσο και του συμβιβασμού¹³⁸. Ας σημειωθεί ότι, προκειμένου να επιτευχθεί ο παραδειγματισμός της ινδικής κοινωνίας, οι στασιαστές, καθώς και όσοι θεωρήθηκε ότι συμμετείχαν σε εχθροπραξίες εναντίον των Βρετανών, τιμωρήθηκαν δημοσίως με ιδιαίτερος αυστηρό τρόπο. Μερικούς από αυτούς «τους έδεσαν στο στόμιο της κάννης των κανονιών, διαμελίζοντάς τους με την εκπυρσοκρότηση»¹³⁹. Επιπρόσθετα, διακηρύχθηκε και επισήμως η διάλυση της αυτοκρατορίας των *Μουγκάλ* και ο *Μπαχαντούρ Σαχ* εξορίστηκε στη Βιρμανία, όπου έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του.

Μετά από τα ανωτέρω γεγονότα, η διακυβέρνηση της Ινδίας πέρασε και επισήμως από την βρετανική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών στη Βρετανία, την 1η Νοεμβρίου 1858, σύμφωνα με σχετική Διακήρυξη της Βασίλισσας Βικτωρίας. Με γνώμονα την αποφυγή νέων αντιδράσεων και εξεγέρσεων εκ μέρους των Ινδών, σύμφωνα με αυτήν τη βασιλική Διακήρυξη, παρέχονταν οι διαβεβαιώσεις πως η βρετανική διακυβέρνηση της Ινδίας, δε θα έθιγε το καθεστώς των υφιστάμενων θρησκευτών στην Ινδία και πως δε θα καταπατούνταν τα κυριαρχικά δικαιώματα των ινδικών πριγκιπικών κρατών. Έτσι, διαφάνηκε πως εγκαταλείφθηκε το βρετανικό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της Ινδίας, η υλοποίηση του οποίου είχε διακηρυχθεί το 1830.

Ο στρατός πλέον αναδιοργανώθηκε και η αριθμητική του δύναμη αυξήθηκε. Υπήρχαν συνολικά δύο σώματα στρατού στην Ινδία. Το ένα σώμα αποτελείτο από Βρετανούς αξιωματικούς και Ινδούς υπαξιωματικούς και στρατιώτες, ενώ το έτερο σώμα αποτελείτο αμιγώς από Βρετανούς αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες.

¹³⁸ Karuna Mantena, *όπ. π.*, σ. 56.

¹³⁹ Thomas E. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 290.

Η εξέγερση του 1857 οδήγησε σε μια αδιαμφισβήτητη μεταβολή στην αποικιακή πολιτική των Βρετανών και εν γένει στην βρετανική αυτοκρατορική ιδεολογία. Συγκεκριμένα, από την κατάπνιξη της προαναφερθείσης εξέγερσης και μετέπειτα, εγκαινιάστηκε η απομάκρυνση από την προγενέστερη φιλελεύθερη βρετανική πολιτική, η οποία αποσκοπούσε στο να επιβάλλει τον αποικιακό κανόνα («colonial rule»), διά της μεταρρύθμισης των υφιστάμενων δομών της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας¹⁴⁰. Αντ' αυτής, υιοθετήθηκε πλέον εκ μέρους των Βρετανών, μία πολιτική η οποία στόχευε στον εντοπισμό των πολιτισμικών διαφορών των διοικουμένων τους, πολιτική η οποία σε μεγάλο βαθμό ήταν εμπνευσμένη από τον Βρετανό νομικό, ιστορικό και υψηλόβαθμο στέλεχος της αγγλικής διοίκησης στην Ινδία, *Henry Maine*¹⁴¹.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως για να εμπεδωθεί άμεσα η εν λόγω μεταβολή στην τακτική των Βρετανών, μεταβολή η οποία όπως αναφέρθηκε, ρητώς προβλεπόταν στη σχετική βρετανική Διακήρυξη του 1858 αναφορικά με τη διακυβέρνηση της Ινδίας, ο Λόρδος *Canning* (ο οποίος αποτέλεσε τον πρώτο Αντιβασιλέα της Ινδίας) και η «συνοδεία» του, ανέλαβαν -προς αποφυγή νέων αναταραχών- την υλοποίηση μιας σειράς περιηγήσεων, κυρίως στη βόρεια Ινδία, προκειμένου να καταστεί γνωστή στους κατά τόπους Ινδούς Πρίγκιπες και εν γένει στους κατοίκους της Ινδίας, η αλλαγή στην βρετανική πολιτική¹⁴². Κατά τις εν λόγω περιηγήσεις της βρετανικής ηγεσίας, επιβραβεύθηκαν επίσης, οι Ινδοί Πρίγκιπες, οι οποίοι κατά την προηγηθείσα εξέγερση, τήρησαν στάση προστατευτική για τα αγγλικά συμφέροντα.

¹⁴⁰ Karuna Mantena, *όπ. π.*, σ. 1.

¹⁴¹ Karuna Mantena, *όπ. π.*, σ. 2-3

¹⁴² Bernard S. Cohn, *Representing authority in Victorian India, in: The invention of tradition*, Cambridge University Press, 1983, σ. 167-168.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

«Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΙΝΔΙΑΣ»

A. Βρετανική επιρροή στο ινδικό δίκαιο και στο δικαστικό σύστημα της Ινδίας.

Ο 18^{ος} αιώνας σήμανε την έναρξη της βρετανικής επίδρασης στη διαμόρφωση του δικαίου στην Ινδία, κυρίως λόγω της κυρίαρχης παρουσίας της βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών, η οποία όπως προηγουμένως τονίστηκε, άρχισε σταδιακά να αποκτά αρμοδιότητες επί του ινδικού εδάφους, οι οποίες έβαιναν πέραν από την αμιγώς εμπορική της δραστηριότητα. Έτσι, βαθμιαίως η Εταιρεία, άρχισε να ιδρύει σχέσεις με σημαντικούς παράγοντες της πολιτικής ζωής της Ινδίας, ασκώντας όλο και περισσότερη επίδραση στις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας. Από αυτήν την επίδραση, όπως ήταν φυσικό, δε θα μπορούσε να «διαφύγει» και το ινδικό δίκαιο, το οποίο δέχθηκε αρχικά ορισμένες μεταβολές από την Εταιρεία, που βασικό σκοπό τους – τουλάχιστον σε αρχικό στάδιο- είχαν να εξυπηρετούνται απρόσκοπτα οι εμπορικές της δραστηριότητες¹⁴³.

Σε γενικές γραμμές, κατά τη διάρκεια της βρετανικής επικυριαρχίας, οι πλέον σημαντικοί τομείς της κοινωνικοοικονομικής ζωής της Ινδίας, υπήχθησαν σε ένα νέο δίκαιο¹⁴⁴, στο οποίο ήταν προφανής η αγγλική επίδραση και το οποίο, σύμφωνα τουλάχιστον με τις αρχικές επιδιώξεις των Βρετανών, θα εφαρμοζόταν σε όλους τους κατοίκους της Ινδίας, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα το οποίο πρέσβευαν. Ας σημειωθεί πως η αγγλική επιρροή, έθεσε βαθμιαίως υπό αμφισβήτηση τις βασικές αρχές του ινδικού – ινδουιστικού νομικού πολιτισμού¹⁴⁵, δεδομένου πως ακόμη και το δίκαιο σχετικά με την προσωπική κατάσταση των πολιτών της Ινδίας, υπέστη ριζικές μεταβολές και αλλοιώσεις¹⁴⁶.

¹⁴³ Mona Bhan, «Role and Image of Law in India: The Tribal Experience (Book Review)» *in: Political and Legal Anthropology Review*, Vol. 31, No 2, 2008, σ. 346.

¹⁴⁴ «Law Reform in India», *in: 2 L. Rev. & Q.J. Brit. & Foreign Jurisprudence* 176, 1845.

¹⁴⁵ Rahman Aziz, Ali Mohsin and Kahn Saad, «The British Art of Colonialism in India: Subjugation and Division», *in: Peace and Conflict Studies*: Vol. 25, No. 1, Article 5, 13.

¹⁴⁶ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 178.

B. Η κωδικοποίηση του ισχύοντος ινδουιστικού και εθιμικού δικαίου εκ μέρους των Βρετανών.

Κατά το 18^ο αιώνα, ιδρύθηκαν στην Ινδία τα «*βασιλικά δικαστήρια*» στα οποία δίκασαν Βρετανοί δικαστές και τα οποία ήταν αρμόδια για την εκδίκαση των διαφορών, στις οποίες ένας από τους δύο διαδίκους ήταν Άγγλος ή άλλως όταν τα διάδικα μέρη της διαφοράς, εκουσίως αποδέχοντο την υπαγωγή τους στη δικαιοδοσία των εν λόγω δικαστηρίων. Αυτά τα δεδομένα ίσχυσαν έως το έτος 1781, όταν και στη δικαιοδοσία των εν λόγω αγγλικών δικαστηρίων στην Ινδία περιελήφθησαν όλες οι αγόμενες ενώπιόν τους ιδιωτικές διαφορές. Ωστόσο, αναφορικά με τις ιδιωτικές διαφορές που αφορούσαν κυρίως στο οικογενειακό και στο κληρονομικό δίκαιο και στις οποίες διάδικοι ήσαν Ινδουιστές ή Μουσουλμάνοι¹⁴⁷, τα αγγλικά δικαστήρια στην Ινδία επεδίωκαν αρχικά να εφαρμόζουν, αντίστοιχα το ισχύον ινδουιστικό ή μουσουλμανικό δίκαιο¹⁴⁸.

Όπως καταγράφηκε ανωτέρω, το έτος 1858 η κυριαρχία επί της Ινδίας, πέρασε και επίσημα από την βρετανική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών, στη βρετανική κυβέρνηση. Στο πλαίσιο αυτό, προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική διακυβέρνηση της περιοχής, ορίστηκε εκ μέρους της Βρετανίας ένας Αντιβασιλέας, συνεπικουρούμενος από ένα εκτελεστικό και ένα νομοθετικό συμβούλιο. Το 1861 ιδρύθηκαν εκ μέρους των Βρετανών Εφετεία («*High Courts*»), στην *Καλκούτα*, στη *Βομβάη* και στο *Μαντράς*, τα οποία ήταν υποκείμενα μόνο στο βρετανικό *Privy Council*¹⁴⁹, το οποίο έδρευε στο Λονδίνο¹⁵⁰. Αυτά τα δικαστήρια, αντικατέστησαν τα προϋφιστάμενα στις αντίστοιχες περιοχές, δικαστήρια της βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών.

Τα εν λόγω βρετανικά δικαστήρια, είχαν τόσο πολιτική όσο και ποινική δικαιοδοσία και ήταν ιεραρχικώς ανώτερα από τα δικαστήρια των υπαγομένων σε αυτά επαρχιών. Τα υφιστάμενα επαρχιακά δικαστήρια επανδρώνονταν εκ μέρους Ινδών δικαστών, ενώ στα *High Courts* δίκασαν μόνο Βρετανοί δικαστές, οι οποίοι εν πολλοίς εφάρμοζαν τα αγγλικό δίκαιο,

¹⁴⁷Katherine Lemons, «Sharia Courts and Muslim Personal Law in India: Intersecting Legal Regimes» in: *Law and Society Review*, Vol. 52, No 3, 2018, pp. 603-629, 607.

¹⁴⁸ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 179.

¹⁴⁹ Το *Privy Council* υφίσταται κατ' ουσίαν από το 1800, ωστόσο επισήμως συγκροτήθηκε δυνάμει της «*Judicial Committee Act*», του έτους 1833. Αποτελείτο από εξέχοντες νομομαθείς και ανώτατους δικαστές, ήταν δε το τελευταίο στάδιο προσφυγής των διαδίκων, 30 περιοχών της *Βρετανικής Κοινοπολιτείας*. Οι αποφάσεις του είχαν τόσο μεγάλο κύρος και νομική αθηντία, ώστε καθίσταντο απολύτως σεβαστές από τα δικαστήρια.

¹⁵⁰ Theodore A. Mahr, «An Introduction to Law and Law Libraries in India», in: *Law Library Journal* 82, No 1, 1990, pp. 91-128, 102.

ήτοι το *common law*, τόσο σε επίπεδο ουσιαστικού δικαίου, όσο και σε επίπεδο δικονομικών κανόνων και κανόνων λειτουργίας των δικαστηρίων¹⁵¹. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να υιοθετείται πληθώρα αγγλικών ουσιαστικών και δικονομικών κανόνων, εκ μέρους του νεοσυσταθέντος στην Ινδία νομικού – δικαστηριακού συστήματος, πολλοί εκ των οποίων επιβιώνουν μέχρι σήμερα και ασκούν εμφανώς την επίδρασή τους στο ινδικό νομικό σύστημα.

Παράλληλα, οι Άγγλοι δικαστές μολονότι επεδίωκαν την εφαρμογή των κατάλληλων σε κάθε υπόθεση αρχαίων πηγών του ινδουιστικού δικαίου, εντούτοις τα σχετικά κείμενα, ήταν γραμμένα στη σανσκριτική γλώσσα, την οποία οι Βρετανοί δεν κατανοούσαν. Προκειμένου να επιλυθεί αυτό το ζήτημα, ξεκίνησαν εκ μέρους της βρετανικής διοίκησης συστηματικές προσπάθειες για τη μετάφραση στα αγγλικά και την κωδικοποίηση των εν λόγω ινδουιστικών κειμένων¹⁵². Ως εκ τούτου, για μεγάλο χρονικό διάστημα, μέχρι την υλοποίηση του ανωτέρω κωδικοποιητικού έργου, οι Βρετανοί δικαστές συμβουλευόνταν ειδικούς διδασκάλους και εμπειρογνώμονες, οι οποίοι καλούντο «*pundits*», προκειμένου να εντοπιστεί και να μεταφραστεί η εφαρμοστέα σε κάθε σχετική δικαστική υπόθεση, ινδουιστική διάταξη¹⁵³. Έτσι, μέχρι το έτος 1864, ο ρόλος των Βρετανών δικαστών ήταν κατ' ουσίαν να προσδίδουν τον εκτελεστήριο τύπο στις δικαστικές αποφάσεις, τις οποίες εξέδιδαν κατά τις υποδείξεις των εντεταλμένων διδασκάλων – εμπειρογνομόνων¹⁵⁴.

Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί πως εν πολλοίς, οι εν λόγω διδάσκαλοι – εμπειρογνώμονες, αντιμετώπισαν σταδιακά κατηγορίες ότι χρηματιζόνταν εξυπηρετώντας ιδιοτελείς σκοπούς και ότι κακόβουλα παρερμήνευαν τα αρχαία κείμενα που ήταν γραμμένα στη σανσκριτική γλώσσα, τα οποία ωστόσο οι Βρετανοί δικαστές, μη δυνάμενοι να διαγνώσουν την εν λόγω κακόβουλη παραφθορά τους, εφάρμοζαν κανονικά στις αγόμενες ενώπιόν τους υποθέσεις. Παράλληλα, η ανωτέρω αναφερθείσα διαδικασία μετάφρασης στα αγγλικά των σανσκριτικών κειμένων και η κωδικοποίησή τους, εκ μέρους της βρετανικής διοίκησης, είχε περατωθεί μόνο κατά το ήμισυ.

Ως εκ τούτου, οι Βρετανοί δικαστές αδυνατούσαν να εφαρμόσουν οι ίδιοι σε όλη του την έκταση, το πηγάζον από αυτά τα κείμενα δίκαιο. Παράλληλα, το δικαστικό έργο

¹⁵¹ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 102.

¹⁵² Ελίνα Ν. Μουσταίρα, *Δικαιικές επιρροές*, σ. 83.

¹⁵³ Alan Gledhill, «The Influence of Common Law and Equity on Hindu Law Since 1800», *in: 3 Int'l & Comp. L.Q.* 576, 1954, 576.

¹⁵⁴ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 179.

ανεύρεσης του κατάλληλου εθίμου, καθίστατο ακόμη πιο δυσχερές, δεδομένου του πλήθους των ινδουιστικών εθιμικών κανόνων και παραδόσεων, οι οποίες μάλιστα, ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή¹⁵⁵. Αντίθετα, όσον αφορά την εφαρμογή του ισλαμικού δικαίου, το έργο των Βρετανών δικαστών ήταν πιο εύκολο, δεδομένου ότι η προσφυγή στο *Koráni* και στα κείμενα των *Χαντίθ*, ήτοι τις βασικές πηγές του εν λόγω θρησκευτικού δικαίου¹⁵⁶, καθίστατο σχετικά πιο ευχερές¹⁵⁷. Επιπρόσθετα, ακόμη και τα εν λόγω σανσκριτικά κείμενα, δεν κάλυπταν όλο το φάσμα της καθημερινής ζωής των Ινδών και των διαφόρων δικαιοκλών κλάδων, καθώς σε πολλές περιπτώσεις είχαν αναπτυχθεί και εφαρμόζονταν ποικίλα άγραφα τοπικά έθιμα, τα οποία εντούτοις διέφεραν σε πολύ μεγάλο βαθμό, από περιοχή σε περιοχή της Ινδίας¹⁵⁸.

Γ. Η σταδιακή εισαγωγή του *common law* στην Ινδία – Η πολιτική των Βρετανών αναφορικά με το ινδικό δίκαιο της προσωπικής κατάστασης.

Προκειμένου να αντιμετωπίσουν την προρρηθείσα κατάσταση, οι Βρετανοί δικαστές άρχισαν να ακολουθούν διαφόρους μεθόδους εφαρμογής του δικαίου, μεταξύ των οποίων ήταν και ο κανόνας των δικαστικών προηγούμενων («*rule of precedent*») του *common law*, κάτι το οποίο ήταν απολύτως άγνωστο στο ινδικό, αλλά και στο ινδουιστικό δίκαιο¹⁵⁹. Βάσει αυτών των συνθηκών, κατά τη διάρκεια της βρετανικής κυριαρχίας στην Ινδία, το (εφαρμοστέο στα δικαστήρια) ινδουιστικό δίκαιο, άρχισε να υφίσταται μεγάλο αριθμό τροποποιήσεων και αλλοιώσεων¹⁶⁰.

Στο πλαίσιο αυτό, η εφαρμογή του ινδουιστικού δικαίου περιορίστηκε μόνο σε ορισμένους δικαιοκλών κλάδους (*κληρονομικό - οικογενειακό δίκαιο*), ενώ σχετικά με τους λοιπούς κλάδους του δικαίου, όπως είναι για παράδειγμα το εμπορικό δίκαιο και το δίκαιο των συμβάσεων, άρχισε να εφαρμόζεται σταδιακά στην Ινδία, ένα δίκαιο το οποίο είχε προφανή την επίδραση του αγγλικού δικαίου. Όσον αφορά το ινδικό δίκαιο της προσωπικής κατάστασης και κυρίως το οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο, αυτά παρέμειναν σε

¹⁵⁵ Alan Gledhill, *όπ. π.*, σ. 576.

¹⁵⁶ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο - Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*, σ. 95

¹⁵⁷ Deepa Das Acevedo, «Developments in Hindu Law from the colonial to the present» *in: Religion Compass* 7/7, 2013, pp. 252-262, 253.

¹⁵⁸ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 179.

¹⁵⁹ Sharma, K. K., *Civil law in India*, Washington University Law Quarterly, 1969, σ. 10.

¹⁶⁰ Βλ. *σχετ.* K. Zweigert & H. Kotz, *όπ. π.*, σ. 310 – 311.

γενικές γραμμές αναλλοίωτα, δεδομένης της σθεναρής αντίθεσης των Ινδών ενώπιον ενδεχόμενων νεωτερισμών στην εν λόγω περιοχή του δικαίου και της εμμονής τους στη διατήρηση των τοπικών τους εθίμων και παραδόσεων.

Αξίζει εν προκειμένω να αναφερθεί πως όσες φορές η βρετανική διοίκηση στην Ινδία, επιχείρησε με νομοθετικά (ή και νομολογιακά) μέτρα να τροποποιήσει το υφιστάμενο ινδουιστικό δίκαιο αναφορικά με τις οικογενειακές και κληρονομικές σχέσεις, οι εισαχθείσες διατάξεις εν τοις πράγμασι έμεναν ανεφάρμοστες, γεγονός το οποίο καταδεικνύει το βάθος στο οποίο ήταν χαραγμένη η ινδουιστική και η τοπική παράδοση στην ψυχή των Ινδών, καθώς και την αστείρευτη επιδίωξη και επιθυμία τους να θέτουν τις ζωές τους υπό τον ινδουιστικό κανόνα. Έτσι, όπως φάνηκε η εν λόγω επιθυμία των Ινδών δε μπορούσε να υπερνικηθεί με τις νομοθετικές ρυθμίσεις και αλλαγές της βρετανικής διοίκησης. Την εν λόγω πραγματικότητα επιβεβαιώνουν ορισμένα παραδείγματα «*άκαρπων*» κατ' ουσίαν νομοθετικών ρυθμίσεων, οι οποίες εισήχθησαν στην ινδική κοινωνία εκ μέρους των Βρετανών¹⁶¹ και για τις οποίες γίνεται λόγος αμέσως κατωτέρω.

Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο υλοποίησης της μεταρρυθμιστικής πολιτικής εκ μέρους των Βρετανών, μολοντί είχαν υποσχεθεί πως το ινδουιστικό δίκαιο που αφορά τις οικογενειακές και κληρονομικές σχέσεις δε θα τροποποιείτο και ότι θα παρέμενε αμετάβλητο, με νόμο τους το 1856, επιχείρησαν να καταργήσουν την ινδουιστική απαγόρευση να συνάπτουν οι χήρες δεύτερο γάμο, μετά το θάνατο του αρχικού τους συζύγου. Ο εν λόγω νόμος εν τοις πράγμασι παρέμεινε ανεφάρμοστος, δεδομένου ότι για την κοινωνία της Ινδίας, η εφαρμογή των επιταγών του ιερού νόμου ήταν εν γένει αδιαπραγμάτευτη. Αξίζει να σημειωθεί πως σε ορισμένα επιμέρους ινδικά κρατίδια, είχε προβλεφθεί και η απόδοση επιχορηγήσεων σε χήρες οι οποίες θα σύναπταν νέο γάμο μετά το θάνατο του συζύγου του, εντούτοις ούτε το εν λόγω οικονομικό κίνητρο λειτούργησε αποτελεσματικά, δεδομένου ότι η υπό κρίση ινδουιστική παράδοση έμεινε σε γενικές γραμμές αναλλοίωτη.

Αξιολογώντας την πιστή και συνεπή στάση των Ινδών απέναντι στα έθιμα και τις παραδόσεις τους, οι Βρετανοί ανέστειλαν τις ως άνω νομοθετικές τους παρεμβάσεις στο πεδίο του οικογενειακού δικαίου, μέχρι το 1929, έτος κατά το οποίο υιοθετήθηκε νόμος σύμφωνα με τον οποίο καθορίστηκε η απαιτούμενη ελάχιστη ηλικία για τη σύναψη γάμου, ήτοι τα 18 έτη για τα αγόρια και τα 14 έτη για τα κορίτσια. Δεδομένου ότι αναφορικά με το

¹⁶¹ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 180.

εν λόγω ζήτημα, το ινδουιστικό δίκαιο σιωπούσε, το όριο ηλικίας για τη σύναψη γάμου καθοριζόταν εθιμικά σε εναρμόνιση με τις εκάστοτε τοπικές παραδόσεις της κάθε κοινωνίας εντός της ινδικής επικράτειας¹⁶².

Ωστόσο και αυτός ο βρετανικός νόμος δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, παραμένοντας στην ουσία ανεφάρμοστος, μολονότι για τη μη τήρηση των υπό κρίση διατάξεων αναφορικά με το ηλικιακό όριο τέλεσης γάμου, προβλέπονταν ακόμη και ποινικές κυρώσεις στους παραβάτες. Έτσι, αν και το όριο ηλικίας γάμου ακόμη και στις παραδοσιακές κοινωνίες στην Ινδία, με τη συνδρομή βέβαια και άλλων παραγόντων, σταδιακά αυξανόταν, εντούτοις σε ορισμένα ινδικά κρατίδια η μέση ηλικία γάμου των κοριτσιών διατηρήθηκε στα 12 έτη, ενώ παράλληλα καταγράφονται περιπτώσεις υποσχέσεων γάμου, από τους γονείς τους, μικρών κοριτσιών ηλικίας μόλις τριών ετών¹⁶³.

Ακόμη, με νόμο του έτους 1930, καθορίστηκε ότι τα εισοδήματα τα οποία ελάμβανε ένα μέλος της οικογένειας στην Ινδία, δε θα υποχρεωνόταν να τα εισφέρει στο κοινό οικογενειακό ταμείο, όπως προέβλεπε σχετικά το ινδουιστικό δίκαιο, αλλά θα είχε το δικαίωμα να τα κρατήσει το ίδιο. Αιτιολογική βάση αυτής της ρύθμισης των Βρετανών ήταν η επιδίωξη προώθησης και ενίσχυσης της ατομικής πρωτοβουλίας και προσπάθειας, με απώτερο σκοπό την εν γένει οικονομική ευημερία. Εντούτοις, ούτε η εν λόγω ρύθμιση έτυχε ευνοϊκής αντιμετώπισης εκ μέρους των Ινδών, θεωρούμενη ως υπερβολικά ρηξικέλευθη και μη συνάδουσα με την τοπική θρησκευτική παράδοση της ινδικής κοινωνίας.

Τέλος, η βρετανική διοίκηση θέσπισε νόμο κατά το έτος 1937, σύμφωνα με τον οποίο καθορίστηκε πως η χήρα μετά το θάνατο του συζύγου της, θα είχε κληρονομικό δικαίωμα επί των περιουσιακών στοιχείων του. Επίσης, ως προς τα ανήκοντα στην ευρύτερη οικογένεια του συζύγου της, θα είχε τα ίδια κληρονομικά δικαιώματα που θα είχε και ο ίδιος ο σύζυγός της. Όμως, σύμφωνα με το ινδουιστικό δικαίωμα η χήρα δεν είχε αυτό το εύρος κληρονομικών δικαιωμάτων και ο εν λόγω νόμος κατέστη η αφορμή να ανακύψουν πολλές σχετικές δίκες (και αντιδικίες) και παράλληλα να γεννηθεί μια αντιδραστική κίνηση εκ μέρους αξιόλογης μερίδας των Ινδών, εναντίον του εν λόγω νεωτεριστικού νομικού καθεστώτος.

¹⁶² Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 181.

¹⁶³ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 181.

Δ. Υιοθέτηση κωδίκων και ειδικών νόμων.

Επιπρόσθετα, κατά το 19^ο αιώνα, έγιναν προσπάθειες εκ μέρους της βρετανικής διοίκησης, να κωδικοποιηθεί το ισχύον δίκαιο στην Ινδία. Ως εκ τούτου, κατά το έτος 1859 υιοθετήθηκε «*Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας*», το έτος 1860 θεσπίστηκε «*Ποινικός Κώδικας*», το έτος 1861 «*Κώδικας Ποινικής Προδικασίας και Ανάκρισης*», ενώ κατά τα έτη 1865 έως 1882, θεσπίστηκαν πολλοί άλλοι νέοι ειδικοί νόμοι με αντικείμενο το αστικό και το εμπορικό δίκαιο, οι οποίοι μαζί με τους προαναφερθέντες κώδικες, περιελήφθησαν σε δύο τόμους, οι οποίοι εκδόθηκαν από τους Βρετανούς στην Οξφόρδη και τιτλοφορήθηκαν «*Αγγλο – Ινδικοί Κώδικες*». Ο πρώτος τόμος περιελάμβανε τον *Ποινικό Κώδικα*, καθώς και τους αστικούς και τους εμπορικούς νόμους, ενώ ο δεύτερος περιελάμβανε τους *Κώδικες Πολιτικής και Ποινικής Δικονομίας*, καθώς και τους νόμους τους σχετικούς με την απόδειξη, τον όρκο, την παραγραφή, θέματα καταχωρίσεων και χαρτοσήμου¹⁶⁴.

Επιπρόσθετα, εξαιτίας ορισμένων εσωτερικών αντιδράσεων στην Ινδία, ματαιώθηκε το έτος 1886, η θέσπιση ειδικού νόμου σχετικού με την αστική ευθύνη. Οι ανωτέρω αναφερόμενοι κώδικες και νόμοι, δημιουργήθηκαν εκ μέρους Άγγλων νομικών, ενώ μάλιστα μεγάλος αριθμός από αυτά τα νομοθετικά κείμενα καταρτίστηκαν στο Λονδίνο. Είναι χαρακτηριστικό ότι με το νόμο «*Indian High Courts Act*», ο οποίος θεσπίστηκε το 1861, επήλθε η αναδιοργάνωση της δικαιοσύνης στην Ινδία και εφεξής το δικαστικό σώμα συγκροτείτο από επαγγελματίες δικαστές, οι οποίοι απαραιτήτως διέθεταν αγγλική νομική εκπαίδευση στο *common law*.

Ως εκ τούτου, οι εν λόγω δικαστές εφάρμοζαν τον κανόνα των δικαστικών προηγούμενων («*rule of precedent*») του αγγλικού δικαίου, προσπαθώντας κατά την εκδίκαση των υποθέσεων που άγονταν ενώπιόν τους, να ανεύρουν ανάλογα προηγούμενα στην ινδική νομολογία και (πρωτίστως) στη νομολογία των αγγλικών δικαστηρίων. Είναι αξιοσημείωτο πως οι εν λόγω δικαστές εφάρμοζαν σε τέτοιο βαθμό το *common law* - παραθεωρώντας εν πολλοίς τις ως άνω κείμενες διατάξεις στην Ινδία - ώστε ακόμη και το «*Privy Council*» είχε εκφράσει την προτροπή του, να μην εφαρμόζεται σε τόση έκταση το *κοινοδίκαιο*.

Παράλληλα, ο κανόνας της δυνατότητας επικλήσεως εκ μέρους του δικαστή, των δικαστικών προηγούμενων («*rule of precedent*») θεσπίστηκε και νομοθετικά στην Ινδία, με

¹⁶⁴ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 182.

το νόμο *Government of India Act* του 1935, ως απόρροια της ισχυρής βρετανικής δικαιοκτικής επιρροής. Εντούτοις, θα πρέπει να αναφερθεί πως σε πολλές περιπτώσεις, το ινδικό δίκαιο και η νομολογιακή του επεξεργασία, απέκτησαν βαθμιαίως μια αυτοτέλεια, με την παραγωγή λύσεων ιδιαίτερα πρωτότυπων έναντι του αγγλικού δικαίου, κυρίως στο χώρο του δικαίου των συμβάσεων, της αστικής ευθύνης κ.α. Αυτή η αυτοτέλεια του ινδικού δικαίου, ευχερώς δύναται να κατανοηθεί, δεδομένων των ειδικών κοινωνικοοικονομικών δεδομένων στην περιοχή και των ιδιαίτερων αναγκών που το δίκαιο καλείται να ικανοποιήσει στην Ινδία. Προκειμένου να καταστεί σαφής αυτή η παραδοχή, παρατίθενται αμέσως κατωτέρω οι εξής χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Σύμφωνα με έναν κανόνα του ινδουιστικού δικαίου, ο οποίος καλείται κανόνας του «*dandupat*», οι τόκοι του κεφαλαίου δεν επιτρέπεται σε καμία περίπτωση να υπερβαίνουν το διπλάσιο του ποσού του κεφαλαίου. Ο εν λόγω κανόνας, μολονότι δεν ελήφθη υπόψη στις διατάξεις του νόμου «*Indian Contract Act*» του έτους 1872, έγινε δεκτός εκ μέρους των δικαστηρίων της Καλκούτας και της Βομβάης. Αντίθετα, ο εν λόγω ινδουιστικός κανόνας δεν έγινε δεκτός εκ μέρους των δικαστηρίων του Μαντράς. Ωστόσο, η τοπική κυβέρνηση του Μαντράς, με νόμο του 1938, υιοθέτησε τον κανόνα του «*dandupat*» αναφορικά με τα χρέη των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Εν τέλει ο κανόνας του «*dandupat*», βάσει σχετικής απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ινδίας του 1965, έγινε καθολικά δεκτός στην ινδική επικράτεια¹⁶⁵.

Επιπλέον, αξίζει να καταγραφεί και το εξής: ο *Κώδικα Ποινικής Δικονομίας* στην Ινδία προβλέπει τον θεσμό των ενόρκων («*jury*») μόνο για τις πρωτεύουσες και όχι για τις επαρχιακές περιφέρειες, οι οποίες σύμφωνα με τον προαναφερθέντα Κώδικα, ήταν ελεύθερες είτε να αποδεχθούν αυτόν το θεσμό, είτε να μην τον εντάξουν στο δικαστηριακό τους σύστημα. Κατόπιν αυτής της ρύθμισης, η πρακτική που ακολουθήθηκε αναφορικά με το εν λόγω ζήτημα, ποίκιλε από επαρχία σε επαρχία και ακολουθείτο η λύση που σε κάθε περίπτωση κρινόταν ως η πλέον κατάλληλη. Ας σημειωθεί σχετικά πως το έτος 1955, προτάθηκε εκ μέρους μιας επιτροπής Ινδών νομομαθών, η κατάργηση του θεσμού των ενόρκων στις ποινικές δίκες, με την αιτιολογία ότι ο εν λόγω θεσμός δε συνάδει με την ινδική νομική σκέψη και αποτελεί, κατά την έκφραση που μετέλλθε η ανωτέρω επιτροπή, απλώς «*αγγλική πρακτική η οποία ούτε αναπτύχθηκε, ούτε έχει ρίζες μέσα στην Ινδία*»¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 183.

¹⁶⁶ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 183.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

«ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΙΝΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΚΑΙΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΙΝΔΩΝ»

A. Το ζήτημα της κωδικοποίησης του δικαίου.

Η βρετανική πολιτική στην Ινδία είχε – τουλάχιστον εμφανώς - ως σκοπό να αναγνωρίσει και να διατηρήσει την υφιστάμενη κοινωνική δομή της Ινδίας, υιοθετώντας μία πολιτική μη επέμβασης σε τομείς που αφορούσαν το σκληρό πυρήνα της ινδικής κοινωνίας, ήτοι τα τοπικά έθιμα και τη θρησκεία. Ωστόσο, σε αντίθεση με την εν λόγω προοπτική, η επιρροή του αγγλικού δικαίου επρόκειτο βαθμιαίως να μεταβάλλει σε βάθος, ακόμη και βασικές κοινωνικοοικονομικές δομές στην Ινδία.

Καθώς οι Βρετανοί άρχισαν σταδιακά, κατά το 18ο αιώνα να αναπτύσσουν (μέσω της βρετανικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών) τον έλεγχό τους σε κάθε τομέα της κοινωνικής ζωής στην Ινδία, η ανησυχία τους για τη διατήρηση και την περαιτέρω ανάπτυξη των εμπορικών τους δραστηριοτήτων, τους οδήγησε στο συμπέρασμα ότι είναι αναγκαία προς τούτο, η θέσπιση της κατάλληλης νομοθεσίας. Ως εκ τούτου, όπως καταγράφηκε προηγουμένως, οι Βρετανοί επιδόθηκαν στη θέσπιση των απαραίτητων νόμων, με απώτερο στόχο να εγκαθιδρυθεί εκείνο το θεσμικό πλαίσιο, το οποίο θα εξασφάλιζε την απρόσκοπτη διενέργεια των εμπορικών τους δραστηριοτήτων¹⁶⁷.

Οι Βρετανοί ωστόσο, δεν εφάρμοζαν στην Ινδία άμεσα το δικό τους δίκαιο. Αντίθετα, επιδιωκόταν η εφαρμογή τοπικών ινδικών εθίμων, ειδικά στο πεδίο του δικαίου της προσωπικής καταστάσεως. Το ισλαμικό δίκαιο εφαρμοζόταν για τις αντίστοιχες υποθέσεις των Μουσουλμάνων και το ινδουιστικό δίκαιο για τους Ινδουιστές. Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, προκειμένου οι Βρετανοί να υλοποιήσουν αποτελεσματικά αυτήν την τακτική, συμβουλευόνταν τους τοπικούς ειδήμονες, οι οποίοι ήταν εξειδικευμένοι στη μελέτη των αυτών των ζητημάτων. Με αυτόν τον τρόπο, οι Βρετανοί σταδιακά κωδικοποιούσαν τις

¹⁶⁷ Robert L. Kidder, «Western Law in India, External Law and Local Response», in: *Sociological Inquiry*, Vol. 47, 1977, pp 155-180, 156.

πληροφορίες τις οποίες ελάμβαναν, σε μία σειρά νομικών κειμένων, προκειμένου να αποκρυσταλλωθεί σταδιακά το υφιστάμενο δίκαιο¹⁶⁸.

Ωστόσο, θα πρέπει να αναφερθεί πως η εν λόγω πολιτική των Βρετανών είχε ορισμένα προβλήματα τα οποία στην πορεία της βρετανικής παρουσίας στην Ινδία και της συνεπαγόμενης θεσμικής και πολιτισμικής επιρροής, καθίσταντο ολοένα και πιο εμφανή. Έτσι, όπως έχει παρατηρηθεί, οι Βρετανοί στις υποθέσεις που δικάζαν, άμεσα εφαρμόζαν αρχαία ινδουιστικά και μουσουλμανικά νομικά κείμενα και διατάξεις, οι οποίες συχνά είχαν πολύ μικρή σχέση με την υφιστάμενη πραγματικότητα και καθημερινότητα των Ινδών¹⁶⁹. Ως εκ τούτου, σε πολλές περιπτώσεις, η δικανική κρίση πόρρω απείχε από την ακολουθούμενη ινδική πρακτική, όπως αυτή εθιμικά και ιστορικά είχε καθιερωθεί, στο πλαίσιο της παραδοσιακής ινδικής κοινωνίας¹⁷⁰. Μάλιστα, έχει καταγραφεί πως σε πολλές περιπτώσεις συνέβη να εφαρμόζονται διατάξεις και κανόνες αρχαίων ινδουιστικών κειμένων, τα οποία αγνοούσαν ακόμη και οι ίδιοι οι Ινδοί¹⁷¹.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει επί τούτου ο Βρετανός νομικός και ιστορικός *Henry Sumner Maine*, «τίποτα δε μπορεί να αποδώσει πιο εσφαλμένη εντύπωση αναφορικά με την πραγματική Βραχμανική θρησκεία (ήτοι τον Ινδουισμό) από την ιερή Βραχμανική γραμματεία»¹⁷², υποστηρίζοντας ότι έπρεπε απαραίτητως να λάβει χώρα εκ μέρους των Βρετανών, η μετατόπιση από την ακριβή και κατά γράμμα εφαρμογή της αρχαίας ινδουιστικής γραμματείας, στην εξαγωγή συμπερασμάτων από την παρατήρηση της καθημερινής ζωής των Ινδών.

Επίσης, ο *Maine* υποστήριζε ότι η λογική των θεσμών των ιθαγενών, θα πρέπει να αναζητείται στα τοπικά έθιμα και τις παραδόσεις τους¹⁷³. Ο *Maine*, ασκώντας με το έργο του ισχυρή επιρροή στον βρετανικό αποικιακό τρόπο διακυβέρνησης, έθεσε κατ' ουσίαν το διανοητικό θεμέλιο για την εγκαθίδρυση ενός διακριτού μοντέλου διοίκησης τόσο της Ινδίας, όσο και των λοιπών κτήσεων του Στέμματος. Αληθεύει επίσης το γεγονός, πως οι θέσεις του δημιούργησαν τη δικαιολογητική βάση για την καθιέρωση του μοντέλου της «έμμεσης

¹⁶⁸ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Δικαιικές επιρροές*, σ. 83.

¹⁶⁹ Deepa Das Acevedo, *όπ. π.*, σ. 253.

¹⁷⁰ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 101.

¹⁷¹ Deepa Das Acevedo, *όπ. π.*, σ. 253.

¹⁷² Mahmood Mamdani, *Define and rule*, σ. 9.

¹⁷³ Mahmood Mamdani, *Define and rule*, σ. 9.

διακυβέρνησης» εκ μέρους της Βρετανίας¹⁷⁴, για το οποίο έγινε λόγος σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Συνεχίζοντας, αξίζει εν προκειμένω να γίνει λόγος για έναν έτερο παράγοντα, ο οποίος έθεσε υπό αμφισβήτηση την κωδικοποιητική προσπάθεια των Βρετανών. Συγκεκριμένα, όπως αναλύθηκε, η κωδικοποίηση αρχαίων ινδουιστικών νομικών κειμένων, είχε ανατεθεί αποκλειστικά σε εμπειρογνώμονες – ειδήμονες της σανσκριτικής γλώσσας, οι οποίοι ωστόσο, ανήκαν στην υψηλότερη κάστα των *Βραχμάνων*. Η εν λόγω επιλογή των Βρετανών είχε ως αποτέλεσμα εν τέλει να παραθεωρούνται εξολοκλήρου τα ποικίλα έθιμα και οι συνήθειες των χαμηλότερων καστών και να καθίσταται κατ' ουσίαν η δικαιοσύνη στην βρετανική Ινδία, ένα αγαθό το οποίο απολάμβαναν λίγοι¹⁷⁵.

Έτσι, η προσπάθεια να επιβληθεί εκ μέρους των Βρετανών η νομική ομοιομορφία, η οποία εισήχθη στην Ινδία μέσω της κωδικοποίησης, σε περιπτώσεις οι οποίες χαρακτηρίζονται από προφανή διαφορετικότητα, απέβη αναποτελεσματική, αποδίδοντας μη επιθυμητά αποτελέσματα. Όπως έχει ειπωθεί σχετικά «*Η κωδικοποίηση κατέστησε τους νόμους περισσότερο άκαμπτους και ανελαστικούς, σε σχέση με το ρευστό σύστημα των (ινδικών) τοπικών συνηθειών και της καθημερινής πρακτικής*». Προς τούτο, έχει χαρακτηριστικά καταγραφεί πως «*το δίκαιο ξεπέρασε τις τοπικές αρχές... Οι τοπικοί δικαστές θα μπορούσαν να είχαν αναγνωρίσει αυτήν την πραγματικότητα. (Ωστόσο) οι Άγγλοι δικαστές ήταν αδύνατο να το πράξουν*»¹⁷⁶.

Οι μεταβολές αυτές στο νομικό σύστημα, προκάλεσαν στους Ινδούς ένα δικαιοκ «σοκ», δεδομένου ότι οι Βρετανοί εισήγαγαν νέα δεδομένα τα οποία μετέβαλαν άρδην, τον τρόπο του «*νομικού σκέπτεσθαι*» στην Ινδία. Την πραγματικότητα αυτή επιρρωνύει και η διαπίστωση πως, μέχρι την εγκατάσταση στην Ινδία βρετανικών δικαστηρίων, η γραπτή νομολογία ήταν ανύπαρκτη και η δικαιοσύνη απονεμόταν κατά κανόνα προφορικά, ενώ μόνο μερικές σημαντικές και προφορικά απαγγελθείσες δικαστικές αποφάσεις διατηρήθηκαν στη συλλογική μνήμη του λαού και έτσι μπορούσαν να έχουν επίδραση και μεταγενέστερα¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Karuna Mantena, *όπ. π.*, σ. 3.

¹⁷⁵ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 101.

¹⁷⁶ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 101.

¹⁷⁷ Γεώργιος Ι. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 172 - 173.

B. Η «σπορά» του πνεύματος αντιδικίας και διεκδίκησης.

Τα ανωτέρω δεδομένα, σαφώς επέδρασαν στον πυρήνα του ινδικού νομικού πολιτισμού, καθώς με τη δημιουργία του ανωτέρω βρετανικού δικαστικού συστήματος, εντός της Ινδίας, αναδύθηκε σταδιακά η λογική και η διαδικασία της κατ' αντιδικία δίκης, η οποία ήταν μεν ευρέως γνωστή στο βρετανικό νομικό κόσμο, ωστόσο στη διαπνεόμενη από το ινδουιστικό πνεύμα συμβιβασμού και καρτερίας ινδική κοινωνία, η αντιδικία και η δικαστική διεκδίκηση των ατομικών συμφερόντων, ήταν σε μεγάλο βαθμό άγνωστη¹⁷⁸, δεδομένου ότι σύμφωνα με την υπό το ινδουιστικό πρίσμα θέαση των πραγμάτων, θα πρέπει πάντα να επιδιώκεται εκ μέρους των κοινωνιών, η συμβιβαστική και συναινετική επίλυση των αναδυόμενων διαφορών τους¹⁷⁹.

Για παράδειγμα στα παραδοσιακά ινδικά τοπικά συμβούλια – δικαστήρια «*ranchayat*», τα οποία λειτουργούσαν στις επαρχίες της Ινδίας, οι παραδοσιακές αξίες και οι μέθοδοι επίτευξης συναίνεσης («*consensus*») και συμβιβασμού («*compromise*»), ήταν κομβικής σημασίας κατά την επίλυση των διαφορών. Λέγεται πως όταν το «*τοπικό συμβούλιο των πέντε*¹⁸⁰», ήτοι το «*ranchayat*», εξέφερε γνώμη επί μιας υπόθεσης, μετέφερε και μετέδιδε τη φωνή και την άποψη του θεού, η οποία θα έπρεπε να είναι απαραβίαστη και στην οποία όφειλαν οπωσδήποτε να υπακούσουν τα διάδικα μέρη¹⁸¹.

Στο ίδιο πλαίσιο, μία αξιοσημείωτη προσωπικότητα για την Ινδία και τον ινδικό πολιτισμό, ο *Mahatma Gandhi*, ο οποίος γεννήθηκε το 1869 στην πόλη *Porbandar* που βρίσκεται στις ακτές της Αραβικής Θάλασσας στην Ινδία, επεδίωξε με τη ζωή και τον αγώνα του, την αναβίωση των διαχρονικών αξιών της ινδικής κοινωνίας. Η ιδεολογία του *Gandhi* και η τακτική του, προωθούσαν το *συμβιβασμό*, τη *μη βία* και τη *συναίνεση*¹⁸². Για τον *Gandhi*, όπως και για τους περισσότερους Ινδούς, δεν υφίστατο διάκριση, μεταξύ πολιτικής, δικαίου και θρησκείας.

Εν προκειμένω, σχετικά με τη λογική της *μη βίας*, ο *Gandhi* ανέφερε πως: «ο λαός δεν πρόκειται να σταματήσει το κακό, αν καταφεύγει στη βία. Η εμπειρία δείχνει ότι όσα έχουν

¹⁷⁸ W. H. Rattigan, «Customary Law in India», in: *10 LAW MAG. & L. REV. 5TH SER.* 1, 18, 1884, 3.

¹⁷⁹ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 102.

¹⁸⁰ W. H. Rattigan, *όπ. π.*, σ. 12 - 13.

¹⁸¹ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 103.

¹⁸² Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 318.

επιτευχθεί μέχρι σήμερα με τη βία, είχαν πάντα μικρή διάρκεια. Στο μόνο που οδηγεί η βία, είναι η αύξησή της. Μέχρι σήμερα, αυτό που έχει εφαρμοστεί είναι ένας συνδυασμός της βίας και αυθαίρετων καταναγκασμών, των οποίων η αποτελεσματικότητα βασιζόταν αποκλειστικά στη θέληση βίαιων ανθρώπων. Όταν όμως έρχεται η κρίσιμη στιγμή, τα εμπόδια αυτά καταρρέουν. Κατά συνέπεια έχω την εντύπωση ότι αργά ή γρήγορα, οι λαοί της Ευρώπης θα πρέπει να καταφύγουν στη μη βία, αν θέλουν ν' απελευθερωθούν¹⁸³».

Για πολλούς συγχρόνους του Ινδού, αλλά και προγενέστερους, η δημιουργία του συναινετικού πνεύματος είχε ως σκοπό και αποτέλεσμα να διατηρείται και να ενισχύεται η αλληλεγγύη και η αλληλοκατανόηση εντός της κοινωνίας, αρχές οι οποίες φαίνεται να θυσιάζονται στο πνεύμα ενός περιβάλλοντος ανταγωνισμού, αντιδικίας και αδιάκοπης διεκδίκησης των ατομικών συμφερόντων. Στην πραγματικότητα, πολλοί Ινδοί ακόμη και σήμερα, βλέπουν το παραδοσιακό πνεύμα συναίνεσης ως ηθικό, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζουν το σύγχρονο ανταγωνιστικό πνεύμα, ως ανήθικο και κακό. Στην Ινδία, ο δικαστικός αγώνας εν πολλοίς αναφέρεται με τη φράση «*khraava sehata*», η οποία ερμηνεύεται ως «ασθένεια»¹⁸⁴.

Κατά τη συναινετική διαδικασία, σε αντίθεση με την κατ' αντιδικία δίκη, θεωρείται ότι το δίκαιο θα εντοπισθεί και οι αποφάσεις θα ληφθούν εκ μέρους ενός παραδοσιακού συμβουλίου, το οποίο εν γένει ασχολείται και διευθετεί τις υποθέσεις της τοπικής κοινωνίας. Όλοι όσοι πρέπει να ακουστούν θα ακουστούν (χωρίς αυστηρούς κανόνες αποδείξεως), ενώ η συζήτηση σταδιακά θα αποκαλύψει την κοινώς επιθυμητή επίλυση του ζητήματος για τους διαδίκους. Επίσης, ο προσδιορισμός των πραγματικών περιστατικών δεν αποτελούσε ιδιαίτερο πρόβλημα για τα παραδοσιακά ινδικά δικαστήρια - συμβούλια, δεδομένου ότι συνήθως τα μέλη τους είχαν ίδια γνώση επί της ενώπιόν τους αχθείσης υπόθεσης. Ας σημειωθεί πως τα παραδοσιακά *ranchayat* ήταν αυτοδύναμες πολιτικές μονάδες, με την έννοια ότι ασκούσαν την εξουσία τους εντός του χωριού και αντικατόπτριζαν την ιεραρχική φύση του κοινωνικού συστήματος, εντός του οποίου λειτουργούσαν. Οι αποφάσεις τους λαμβάνονταν με ομοφωνία όλων των μελών τους¹⁸⁵.

¹⁸³ Gandhi, *Θρησκεία και Αλήθεια – Οικονομία και Ηθική*, Εκδ. Ροές, 2009, σ. 130-131.

¹⁸⁴ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 103.

¹⁸⁵ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 104.

Γ. Η εισαγωγή πρωτόγνωρων «νομικών ηθών και πρακτικών» στην Ινδία.

Όταν οι Βρετανοί παγίωσαν την κυριαρχία τους στην Ινδία, επεδίωξαν να εγκαθιδρύσουν ένα σύστημα διακυβέρνησης το οποίο θα βασιζόταν στην κυριαρχία του κανόνα δικαίου και του νόμου, προκειμένου δι' αυτού του συστήματος να αντικατασταθεί κατ' αυτούς, η αταξία με τη δικαιοσύνη, η αβεβαιότητα με την προβλεψιμότητα, ο νεποτισμός με την αμεροληψία και την αντικειμενικότητα και ο θρησκευτικός σκοταδισμός με τον δικαιοσύνη εκσυγχρονισμό.

Ωστόσο, η εισαγωγή του βρετανικού νομικού συστήματος στην Ινδία, φαίνεται πως οδήγησε σε αξιοσημείωτες κοινωνικές και δικαιοδικές μεταβολές στην περιοχή, οι οποίες επέδρασαν καταλυτικά στον «πολιτισμικό πυρήνα» της. Έτσι, παρατηρήθηκε ότι η εισαγωγή πρωτόγνωρων νομικών θεσμών και δικαιοδικών διαδικασιών στην Ινδία, εν πολλοίς αγνώστων στον ινδικό νομικό πολιτισμό, συνέδραμε να αναπτυχθεί σταδιακά εντός της ινδικής κοινωνίας ένα πνεύμα διάσπασης και ενός ιδιόμορφου κερματισμού¹⁸⁶.

Για παράδειγμα, σύμφωνα με μια ψυχοαναλυτική – ανθρωπολογική έρευνα και μελέτη, η οποία διενεργήθηκε εντός των καστών ενός ινδικού χωριού, εκ μέρους του *Morris Carstairs*¹⁸⁷, με την ανάδυση των βρετανικών νομικών θεσμών, παρατηρήθηκε ότι εμφανίστηκαν η δυσπιστία και η εχθρότητα στις σχέσεις μεταξύ των πολιτών, φαινόμενα τα οποία αναδείκνυαν την εις βάθος μεταβολή στην ινδική κοινωνία. Βαθμιαίως, απωλέσθη η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των πολιτών και σε πολλές περιπτώσεις προκλήθηκαν καταστάσεις βίας και εχθρότητας¹⁸⁸. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, από τότε που η ανταγωνιστικότητα εισήχθη εντός του δικαίου και της πολιτικής, οι τοπικές εκλογές αρχόντων, όλο και πιο συχνά συνοδεύονταν από φαινόμενα έντονης βίας.

Εν προκειμένω, χαρακτηριστικές είναι οι μεταβολές που επέφεραν στην ινδική κοινωνία, οι νεωτερισμοί οι οποίοι έλαβαν χώρα στο δίκαιο της προσωπικής κατάστασης και συγκεκριμένα στο πεδίο του αστικού δικαίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εισαγωγή στην Ινδία εκ μέρους των Βρετανών, του θεσμού της κληρονομικής διαδοχής του

¹⁸⁶ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 104.

¹⁸⁷ Ο *Morris Carstairs* (18 Ιουνίου 1916 – 17 Απριλίου 1991), υπήρξε Βρετανός ψυχίατρος, ανθρωπολόγος και ακαδημαϊκός. Ήταν Καθηγητής *Ψυχολογικής Ιατρικής* στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου από το 1961 έως το 1973 και Πρόεδρος του *Διεθνούς Οργανισμού Ψυχικής Υγείας* κατά τα έτη από το 1968 έως το 1972.

¹⁸⁸ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 105.

θανόντος με διαθήκη, κατά τα δυτικά πρότυπα, πραγματικότητα που επηρέασε τον πυρήνα της περιουσιακής μετακίνησης λόγω θανάτου στην Ινδία, έχοντας ως αποτέλεσμα την εξασθένηση του θεσμού της οικογένειας και την παράλληλη ενίσχυση του ατόμου.

Για να καταστεί περισσότερο σαφής και ξεκάθαρη η ανωτέρω πραγματικότητα, θα πρέπει να επισημανθούν τα εξής: οι στενοί δεσμοί εντός της ινδικής οικογένειας συνιστούν θεμελιώδες χαρακτηριστικό της ινδικής κοινωνίας, το οποίο πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από τα ινδουιστικά ιδεώδη. Σύμφωνα λοιπόν με το ινδουιστικό σύστημα, πατέρες και τέκνα είχαν ίσα δικαιώματα στην προγονική περιουσία, ενώ παράλληλα τα τέκνα δικαιούνταν ίσα μερίδια στην πατρική περιουσία, χωρίς να υφίσταται η δυνατότητα επιλογής και εκδήλωσης κάποιας εν ζωή προτίμησης, εκ μέρους του κληρονομούμενου. Το ινδουιστικό δίκαιο σπανίως αναγνώριζε τη δυνατότητα κερματισμού της κοινής οικογενειακής περιουσίας¹⁸⁹.

Ωστόσο, με την υιοθέτηση του θεσμού της διαθήκης, οι Βρετανοί εισήγαγαν τη δυνατότητα επιλογής των κληρονόμων εκ μέρους του κληρονομούμενου, εντός ενός νομικού πολιτισμού για τον οποίο αυτή η δυνατότητα ήταν άγνωστη. Κατόπιν αυτού, κάθε άτομο είχε το δικαίωμα να επιλέξει να μεταβιβασθούν μετά το θάνατό του τα περιουσιακά του στοιχεία, σε όποιον αυτό επιθυμούσε. Αν και αρχικά τα δικαστήρια, μετά την εισαγωγή του θεσμού της διαθήκης στο ινδικό δίκαιο, προσπάθησαν να εφαρμόσουν ορισμένους περιορισμούς στον εν λόγω θεσμό, αργότερα οι εν λόγω περιορισμοί βαθμιαίως απαλείφθηκαν, με γνώμονα την επιδίωξη δημιουργίας μιας πιο *φιλελεύθερης* και *ατομικιστικής* κοινωνίας υπό τη βρετανική επιρροή¹⁹⁰.

Η οικογένεια, η κάστα και η σύνδεση με την πατρογονική γη συνιστούν τα θεμέλια της κοινωνικής, νομικής και θρησκευτικής ζωής στο πλαίσιο του ινδουιστικού νομικού συστήματος¹⁹¹. Η κλασική ινδουιστική κοινωνία, αντιμετωπίζει το καθήκον πρωτευόντως ως ένα ηθικό - θρησκευτικό ζήτημα, προσδίδοντας σε αυτό μεταφυσικές διαστάσεις, ήτοι τη σύνδεσή του με το *κάρμα* του ανθρώπου¹⁹². Δεν αποδέχεται το καθήκον σε ατομικό επίπεδο

¹⁸⁹ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 105.

¹⁹⁰ Theodore A. Mahr, *όπ. π.*, σ. 105.

¹⁹¹ V. D. Kulshreshtha, *όπ. π.*, σ. 2-3.

¹⁹² Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, το *κάρμα* γίνεται αντιληπτό ως η σχέση «*αιτίας – αιτιατού*» και ως ο νόμος της «*ηθικής αιτιότητας*», με την έννοια ότι η τήρηση ή η παραβίαση εκ μέρους των ανθρώπων, ορισμένων κανόνων ηθικής φύσεως στην παρούσα ζωή, επηρεάζει την επόμενη τους κατάσταση – μετενσάρκωση. Βλ. σχετικά Stephen Cross, *όπ. π.*, σ. 111.

και δεν εκλαμβάνει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του ατόμου, ως αποκλειστικώς υποκειμενικές πραγματικότητες, αλλά προσδίδει σε αυτά κοινωνική ή ορθότερα κοινοτική διάσταση.

Στο πλαίσιο αυτό, η παραδοσιακή ινδουιστική κοινωνία, δε μπορούσε να αντιληφθεί πώς στο επίπεδο λειτουργίας της δικαιοσύνης, θα μπορούσε να αποφασισθεί το κέρδος του ενός διαδίκου μέρους, με αποτέλεσμα τη ζημία του άλλου. Εντούτοις, η παραδοχή αυτή καθίσταται απολύτως κατανοητή στο πλαίσιο του *common law*, όπου το άτομο και τα δικαιώματά του, υφίστανται, λειτουργούν, αναπτύσσουν την ισχύ τους και σταθμίζονται ανεξάρτητα από κάθε ομάδα ανθρώπων. Για τους Βρετανούς, η εφαρμογή του δικαίου, προκειμένου να έχει ενιαία δομή και αφηρημένη διάσταση, προκειμένου να είναι απρόσωπη και αμερόληπτη, θα πρέπει να είναι «*τυφλή*».

Επιπρόσθετα, η βρετανική πολιτική εν πολλοίς μετέβαλε τα δεδομένα στην ινδική αγροτική ζωή, αντιμετωπίζοντας τη γη ως πρωτεύοντα φορέα προώθησης της πολιτικής ιδεολογίας του οικονομικού φιλελευθερισμού. Στη Βεγγάλη για παράδειγμα, σύμφωνα με σχετικό νόμο του 1793, οι Βρετανοί προέβαιναν στην αναγκαστική πώληση γης και ατομικής ιδιοκτησίας, στις περιπτώσεις που οι ιδιοκτήτες τους αποτύγχαναν να εκπληρώσουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Το γεγονός αυτό συνέδραμε στη δημιουργία μίας τάξης γαιοκτημόνων, οι οποίοι κατάφεραν να πληρώνουν τους φόρους τους. Πριν την έλευση των Βρετανών στην Ινδία, η ιδιοκτησία εν γένει και δη η ιδιοκτησία γης, διέπονταν από τα δεδομένα της συλλογικότητας και της σταθερότητας. Έτσι, η γη αποδιδόταν σταθερά και αναπαλλοτρίωτα στις οικογένειες και τους απογόνους τους και ήταν δυνατή η μεταβίβασή της μόνο κληρονομικά και εντός της ίδιας συγγενικής γραμμής. Ακόμη, οι χωρικοί δεν ήταν δυνατόν να απολέσουν την ιδιοκτησία τους, για το λόγο ότι δεν πλήρωναν τους φόρους.

Ωστόσο, υπό τη βρετανική διοίκηση και πολιτική και τη συνεπαγόμενη εισαγωγή θεσμών φιλελεύθερης οικονομίας, η γη κατέστη ατομική ιδιοκτησία και εδύνατο να αποτελέσει αντικείμενο συναλλαγής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αποδυναμωθεί η σταθερότητα της παραδοσιακής ινδικής κοινωνίας και σε κάποιες περιπτώσεις να καταστραφεί τελείως η προϋπάρχουσα δομή, καθώς έμποροι με μεγάλα κεφάλαια έθεσαν υπό τον έλεγχό τους μεγάλες εκτάσεις γης, τις οποίες παρεχώρησαν οικονομικά αδύνατοι χωρικοί.

Η πρωτοποριακή για την ινδική κοινωνία ιδέα της σύμβασης, η οποία αν και συνιστούσε κατά τη διδασκαλία του *Henry Maine*, ένα βασικό πυλώνα για την δικαιοκή ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας (κατά το δόγμα του «*from status to contract*¹⁹³»), με τους αυστηρούς της όρους και τις προβλέψεις *δικαιωμάτων* και *υποχρεώσεων*, παραβίαζε παράλληλα την πολυπλοκότητα και την προϋφιστάμενη δομή των σχέσεων της τοπικής κοινωνίας, ειδικά αυτών που αφορούσαν στη γη. Η προσπάθεια να αντιμετωπισθεί η γη ως ένα αντικείμενο το οποίο μπορεί κανονικά να μεταβιβασθεί και να αποκτηθεί, γέννησε πολλές διαφορές αναφορικά με την ιδιοκτησία τμημάτων γης, η κυριότητα των οποίων ήταν για πολύ καιρό καθορισμένη και αμετάβλητη¹⁹⁴. Η σταδιακή γέννηση στην Ινδία, ποικίλων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και ο συνεπαγόμενος κατακερματισμός της γης, είχε ως συνέπεια την αποδόμηση των εθιμικών αρχών του ινδικού νομικού πολιτισμού, που είχαν ως βάση τους την κοινοκτημοσύνη¹⁹⁵.

Η δεκαετία του 1830 αποτέλεσε μία περίοδο κατά την οποία έλαβαν χώρα στην Ινδία, γενικευμένες μεταρρυθμίσεις εκ μέρους των Βρετανών. Για κάποιον εξοικειωμένο με το Δυτικό πολιτισμό, αυτά που ζήτησαν οι Βρετανοί εκ μέρους των Ινδών, θα ήταν δεδομένα και προαπαιτούμενα για τη συγκρότηση ενός Δυτικού νομικού συστήματος. Ωστόσο, για τους Ινδούς δεν ήταν το ίδιο. Εάν ο σκοπός της βρετανικής πολιτικής ήταν να εγγυηθεί την αλήθεια, τη δικαιοσύνη και την αναζωογόνηση των ινδικών εθίμων, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο εν λόγω σκοπός μάλλον δεν επετεύχθη. Έτσι, για τον μέσο Ινδό τα δικαστήρια σε πολλές περιπτώσεις, αποτέλεσαν το χώρο όπου ελάμβανε χώρα η κατάχρηση δικαιωμάτων και η χειραγώγηση¹⁹⁶.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της τοπικής ινδικής κοινωνίας αναφορικά με την επίλυση των διαφορών τους, ήταν διαμετρικά αντίθετα με την επιβληθείσα βρετανική δομή δικαιοσύνης. Για παράδειγμα, η περίφημη *αρχή της ισότητας* όλων απέναντι στο νόμο, παραβίαζε εκ θεμελίων την οργάνωση της ινδικής κοινωνίας σε *κάστες*, οργάνωση η οποία συνιστούσε και συνιστά βασική κοινωνική πραγματικότητα στην περιοχή. Η εν λόγω διαστρωμάτωση της ινδικής κοινωνίας, η οποία όπως προηγουμένως καταγράφηκε, πηγάζει από την ινδουιστική παράδοση, υπήρξε θεμελιώδης και καθοριστική για την επιβολή

¹⁹³ Katharina Isabel Schmidt, *Henry Maine's "Modern Law": From Status to contract and back again*, Oxford University Press, 2017, σ. 145.

¹⁹⁴ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 159.

¹⁹⁵ W. H. Rattigan, *όπ. π.*, σ. 13.

¹⁹⁶ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 159.

υποχρεώσεων και την αναγνώριση δικαιωμάτων στα πρόσωπα¹⁹⁷. Ως εκ τούτου, η παραθεώρησή της από το θεσπισθέν εκ μέρους των Βρετανών νομικό σύστημα, δε θα μπορούσε να μη γεννήσει έντονα συναισθήματα αδικίας.

Επιπρόσθετα, σε δικαστηριακό επίπεδο, η βρετανική επιμονή στο αμετάκλητο των δικασθεισών υποθέσεων, ήτοι στην εκκαθάριση μίας νομικής υπόθεσης με την ανακήρυξη ενός «νικητή» διαδίκου, παραβίασε, όπως έχει σημειωθεί, την αρχή του *συμβιβασμού*, η οποία ήταν προτιμητέα για την ινδική κοινωνία, επί τη βάση ενός πνεύματος συνδιαλλαγής και καρτερικότητας, το οποίο και αυτό πηγάζει από την ινδουιστική παράδοση. Έτσι, με την παροχή ενός πεδίου διαμάχης (ήτοι το δικαστήριο), στο οποίο οι διάδικοι αγωνίζονταν για «*όλα ή τίποτα*», οι Βρετανοί δημιούργησαν ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον επίλυσης των διαφορών, το οποίο έχοντας ως βασικό του χαρακτηριστικό τη διεκδίκηση και την επιδίωξη της νίκης, ήταν ξένο με τις τοπικές ινδικές αρχές και αντιλήψεις της καρτερικότητας και της επιθυμίας για επίτευξη συναίνεσης¹⁹⁸. Πλέον οι αυστηρώς καθορισμένοι δικαστηριακοί κανόνες απόδειξης, αλλοίωσαν το σύνθετο οικοδόμημα των προϋφιστάμενων τοπικών σχέσεων. Το αποτέλεσμα ήταν σε πολλές περιπτώσεις, οι δικαστικές αποφάσεις, αντί να εκκαθαρίζουν και να επιλύουν με οριστικό τρόπο τις αναδυόμενες διαφορές, όπως αποσκοπείτο, συχνά να παρέχουν τα μέσα στους διαδίκους να διεκδικούν από τους αντιπάλους τους, ακόμη περισσότερα από όσα δικαιούνται.

Ακόμη, η λεγόμενη δυτική «*τυφλή*» δικαιοσύνη, συνεπαγόταν σε πολλές περιπτώσεις μία δικαιοσύνη με πολλά προβλήματα στην Ινδία. *Πώς, ρωτούσαν, θα μπορούσε ένας ξένος στην τοπική κοινότητα (ήτοι ο Βρετανός δικαστής), να εντοπίσει μία ψευδορκία ή να κατανοήσει και να δαισθανθεί την πολυπλοκότητα, η οποία δυνητικά κρύβεται πίσω από τα φαινομενικώς προφανή πραγματικά περιστατικά μιας υπόθεσης;* Ο Βρετανός δικαστής σε πολλές περιπτώσεις παρουσιαζόταν ιδιαίτερα απλοϊκός και ίσως ως ένα ξένο σώμα, όταν του κατατίθεντο πραγματικά περιστατικά ως μαρτυρίες σχετικά με γεγονότα, έθιμα και σχέσεις τα οποία ήταν απολύτως γνωστά και κατανοητά σε όλα τα μέρη μιας δικαστικής υπόθεσης, πλην αυτού¹⁹⁹. Οι Βρετανοί δικαστές παρέμεναν πολλές φορές προσκολλημένοι στο

¹⁹⁷ Στην Ινδία οι έννομες σχέσεις των ανθρώπων εν πολλοίς βασίζονταν στο *status* των ανθρώπων και ήταν εξαρτημένες από αυτό. Το *status* των Ινδών παραδοσιακά πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από την *κάστα* στην οποία ανήκουν. Βλ. σχετ. Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 159.

¹⁹⁸ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 159.

¹⁹⁹ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 160.

επαγγελματικό τους ύψος και δεμένοι σε περιοριστικούς κανόνες απόδειξης, μη δυνάμενοι να διαγνώσουν τις βαθύτερες πτυχές των υποθέσεων.

Δ. Ινδικό δίκαιο και έθιμο.

Το πρώτο ζήτημα το οποίο αντιμετώπιζε ο Βρετανός δικαστής ακούγοντας τους εκατέρωθεν ισχυρισμούς των διαδίκων, ήταν το εξής: «*ποιο το τοπικό έθιμο στην εκάστοτε περιοχή και πως αυτό εφαρμόζεται στην υπό κρίση υπόθεση;*». Όπως παρουσιάστηκε σε προγενέστερο σημείο της παρούσας εργασίας, προκειμένου να ικανοποιείται η εν λόγω απαίτηση υπαγωγής των τοπικών εθίμων στις υπό κρίση υποθέσεις, η βρετανική διοίκηση επεδίωξε να κωδικοποιήσει τα τοπικά έθιμα, ώστε αυτά να εντοπίζονται ευχερώς και να εφαρμόζονται εκ μέρους των δικαστηρίων. Το επιθυμητό δι' αυτού, ήταν να δημιουργηθεί μία αξιόπιστη και επίσημη πηγή των τοπικών ινδικών εθίμων και παραδόσεων, προκειμένου οι δικαστές να ανευρίσκουν το έγκυρο κάθε φορά εφαρμοστέο δίκαιο²⁰⁰.

Αντιμετωπίζοντας για παράδειγμα υποθέσεις που αφορούσαν τα προνόμια των καστών, τα δικαστήρια βασίζονταν απολύτως σε αρχαίες αναφορές σχετικά με την ιεραρχική δομή τους, χωρίς ωστόσο, να λαμβάνεται υπόψη η δυναμική τους εξέλιξη και διαμόρφωση. Με αυτόν τον τρόπο, οι Βρετανοί δικαστές εκ των πραγμάτων αγνοούσαν την πολυπλοκότητα των πολυσχιδών σχέσεων οι οποίες είχαν αναπτυχθεί στο πλαίσιο λειτουργίας των καστών και που εν πολλοίς δεν περιγράφονταν σε κείμενα, αλλά εξάγονταν και συμπεραίνονταν από τη ζώσα πραγματικότητα²⁰¹.

Ας σημειωθεί εν προκειμένω ότι ιστορικά έχουν παρατηρηθεί ποικίλες μεταβολές στο δόγμα λειτουργίας των καστών, οι οποίες είχαν ως αφετηρία διαφόρους παράγοντες, που ανάγονταν στο ιστορικοθρησκευτικό, αλλά και κοινωνικό επίπεδο. Οι κάστες συνιστούσαν και εξακολουθούν να συνιστούν στην Ινδία, ένα σύνθετο οικοδόμημα το οποίο διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό την ινδική κοινωνική πραγματικότητα. Ωστόσο, τα αποικιακά δικαστήρια αγνοώντας τα εν λόγω δεδομένα και έχοντας ως βασικό γνώμονα την εφαρμογή των διαδικαστικών δικαστικών κανόνων αποδείξεως του τοπικού εθίμου, καθιστούσαν τους διαδίκους λιγότερο ευέλικτους, περιορίζοντάς τους και αφαιρώντας από αυτούς τη δυνατότητα της διαστολής (ή συστολής) του περιεχομένου των εθίμων, δυνατότητα την

²⁰⁰ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 162.

²⁰¹ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 163.

οποία είχαν κατά την εποχή πριν από τους Βρετανούς. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας των βρετανικών δικαστηρίων είχε σημαντικές επιπτώσεις τόσο στο ινδικό παραδοσιακό οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο, όσο και στο ποινικό δίκαιο²⁰².

Ε. Ερμηνεύοντας την ινδική αντίδραση.

Όπως εκτέθηκε ανωτέρω, ο νομικός κόσμος που δημιούργησε η βρετανική παρουσία στην Ινδία είχε ως αποτέλεσμα να αποδομηθούν βασικές αρχές και παραδοχές του ινδικού νομικού πολιτισμού, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί προγενέστερα. Ωστόσο, μολονότι σημειώθηκαν οι προρρηθείσες μεταβολές, αξίζει να αναφερθεί πως τα δικαστήρια στην Ινδία, κατά τη βρετανική κυριαρχία, χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον εκ μέρους του τοπικού πληθυσμού. Ενδεχομένως, η εν λόγω αντίδραση των Ινδών βασίζεται στη λογική ότι ένα νέο νομικό σύστημα, όπως είναι αυτό το οποίο εγκαθιδρύθηκε στην Ινδία, το οποίο εισάγεται και λειτουργεί σε μια παραδοσιακή κοινωνία και καθίσταται διαθέσιμη η πρόσβαση σε αυτό εκ μέρους και του τοπικού πληθυσμού, προκειμένου αυτό να επιβιώσει και να προτιμηθεί, γίνεται παραχρήμα εχθρικό έναντι οποιασδήποτε παραδοσιακής τοπικής αρχής, αντίληψης ή νομικής δομής.

Αναμφισβήτητα, η μεταφύτευση ενός τέτοιου νομικού συστήματος, διαφοροποιεί τις επιλογές που έχει ο τοπικός πληθυσμός, ενώπιον των ανακυπτουσών διαφορών τους. Έτσι, ένας Ινδός όντας δυσαρεστημένος με μία απόφαση του τοπικού συμβουλίου, πλέον με την ανάδυση του βρετανικού νομικού και δικαστηριακού συστήματος, διέθετε και μία επιπρόσθετη επιλογή: *την άσκηση του κατάλληλου ενδίκου βοηθήματος στα νεοσυσταθέντα βρετανικά δικαστήρια*²⁰³. Αυτή η πραγματικότητα παρέσυρε την ινδική κοινωνία σε μία ξένη για αυτήν ιδεολογική περιοχή και σε ένα πρωτόγνωρο μοντέλο διεκδίκησης των αξιώσεών της.

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να καταγραφεί πως αυτή η περίοδος της ανάπτυξης του εν λόγω νομικού συστήματος στην Ινδία, αποτέλεσε ταυτόχρονα και μια περίοδος μεταβολών στα οικονομικά δεδομένα της Ινδίας. Η ανάπτυξη των σιδηροδρόμων και των συστημάτων επικοινωνίας, η γέννηση των αστικών κέντρων, συνέβαλαν στον πολλαπλασιασμό των οικονομικών επιλογών για τους Ινδούς, οι οποίοι επεδίωξαν την αποδέσμευσή τους από την

²⁰² Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 163.

²⁰³ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 164.

προγενέστερη οικονομική τους δυσχέρεια. Έτσι, τα δικαστήρια κατέστησαν μεταξύ άλλων, το πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ αυτών που επιθυμούσαν τη διατήρηση του ινδουιστικού *status quo*, σύμφωνα με το οποίο υπερίσχυαν λ.χ. τα κληρονομικά προνόμια ή τα προνόμια των ανώτερων καστών και εκείνων που επέμεναν στις αλλαγές, επί τη βάσει των προσωπικών προσπαθειών τους για αυτοβελτίωση.

Για παράδειγμα, οι Ινδουιστές οι οποίοι ανήκαν σε χαμηλότερες κάστες, συχνά προσέφευγαν στα δικαστήρια προκειμένου να λάβουν τέρμα οι προσβολές οι οποίες τελούνταν εις βάρος τους, εξαιτίας της *κάστας* στην οποία ανήκαν. Βασικό τους επιχείρημα πλέον, ήταν ο ισχυρισμός πως η τοποθέτησή τους σε χαμηλή κάστα είναι άδικη, καθώς αυτή οφείλεται σε γεγονότα που ανάγονται σε παλαιότερη εποχή, ενώ η επιτευχθείσα οικονομική τους επιτυχία ανεδείκνυε πλέον την πραγματική τους αξία²⁰⁴. Έτσι, η εν πολλοίς αχανής τεκμηρίωση των εν λόγω θέσεων των Ινδών, καθιστούσε τα επιχειρήματά τους βάσιμα, πείθοντας τους Άγγλους δικαστές, οι οποίοι σημειωτέον πως είχαν εμποτισθεί με την κυρίαρχη τότε βρετανική ιδεολογία, ήτοι τον *ωφελιμισμό*, για τον οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

Με αυτήν την πολιτική, τα αγγλικά δικαστήρια παρήγαγαν ένα μοντέλο επίλυσης των διαφορών το οποίο οδηγούσε εν τέλει στην παραμόρφωση των προϋφιστάμενων εθίμων και κοινωνικών σχέσεων στην Ινδία. Πλέον οι όροι των διαπροσωπικών διαμαχών μετεβλήθησαν, δεδομένου ότι τα δικαστήρια καθίσταντο μία μορφή απόδρασης, για αυτούς που ήθελαν να αντισταθούν στην τοπική αρχή και διοίκηση. Ως εκ τούτου, τα δικαστήρια και εν γένει το δίκαιο, αναδείχθηκαν ως ένας κομβικός παράγοντας στη μεταβολή των θεμελιωδών όρων της παραδοσιακής ινδικής κοινωνίας.

ΣΤ. Η θεωρία του «ωφελιμισμού» - κινητήριοις δύναμη της βρετανικής πολιτικής και θεμελιώδης παράγοντας μεταβολής του ινδικού δικαίου.

Όσο η βρετανική επιρροή στην Ινδία αυξανόταν, μετατρέπόμενη από μια απλή εμπορική σχέση και δραστηριότητα σε μία πιο πολύπλοκη δομή αποικιακού ελέγχου, τα κίνητρα των αποίκων και η δράση τους σταδιακά καθίσταντο περισσότερο περίπλοκα.

²⁰⁴ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 165.

Ταυτόχρονα, η θεωρία του ωφελιμισμού, κατέστη η φιλοσοφική θεωρία την οποία οι Βρετανοί άποικοι επεδίωκαν να εφαρμόσουν και να δοκιμάσουν στην Ινδία, κάτι το οποίο ανεδείχθη σε μεγάλο βαθμό κατά τη διαδικασία μεταβολής του νομικού συστήματος στην εν λόγω περιοχή και στην υιοθέτηση νέων δικαιοκτών αρχών²⁰⁵.

Ο ωφελιμισμός αποτελεί εκείνη την κανονιστική ηθική θεωρία σύμφωνα με την οποία, σκοπός των πράξεων μιας διοίκησης πρέπει να είναι η μεγαλύτερη κατά το δυνατόν ωφέλεια, για το μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ατόμων. Έτσι, καθώς η αποικιακή επιρροή αυξανόταν, οι θεσπιζόμενοι νόμοι εκ μέρους των Βρετανών, επιδιωκόταν να καταστούν φορείς ωφελιμιστικών ιδεών²⁰⁶.

Βασικός πυρήνας αυτής της ιδεολογικής κίνησης, ο οποίος αποτέλεσε και το επίκεντρο για τη βικτοριανή Βρετανική Αυτοκρατορία, ήταν ανάπτυξη της θεωρίας περί της «εκπολιτιστικής αποστολής» («civilizing mission») της Βρετανίας, σύμφωνα με την οποία, η Βρετανική Αυτοκρατορία όφειλε να συνδράμει στη θεμελίωση και την ανάπτυξη του πολιτισμού σε κοινωνίες οι οποίες, κατά την άποψη των Βρετανών, ήταν «πολιτισμικά υπανάπτυκτες²⁰⁷». Σύμφωνα με την εν λόγω ιδεολογία, «τα πολιτισμένα έθνη είχαν τόσο το δικαίωμα, όσο και το καθήκον να ασκούν έλεγχο επί της κυβέρνησης της υπανάπτυκτης χώρας... προκειμένου να την οδηγήσουν στην πρόοδο και τον δικαιοκτόν και διοικητικό εκσυγχρονισμό²⁰⁸». Ωστόσο, δε θα πρέπει να παραγνωρίζεται εν προκειμένω η πραγματιστική διάσταση των δεδομένων, σύμφωνα με την οποία, η επιτυχής εκπλήρωση αυτής της «εκπολιτιστικής αποστολής» εκ μέρους των Βρετανών, θα απέδιδε παράλληλα στη Βρετανική Αυτοκρατορία, πλούσια οικονομικά και γεωπολιτικά οφέλη²⁰⁹.

²⁰⁵ Robert L. Kidder, *όπ. π.*, σ. 157.

²⁰⁶ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 298.

²⁰⁷ Εν προκειμένω παρατηρείται μία (πλέον) αναχρονιστική ερμηνεία του πολιτισμού εκ μέρους των Βρετανών, σύμφωνα με την οποία ο πολιτισμός συνιστά έννοια η οποία συνδέεται αποκλειστικά με ιδέες εκλεπτυσμένες, ευγενικές και υψηλόφρονες, καθώς και με την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη μιας κοινωνίας. Ωστόσο, αυτή η μονόπλευρη θέαση της έννοιας του πολιτισμού τείνει να εξαλειφθεί, δεδομένου ότι σταδιακά γίνεται αποδεκτό πως ο πολιτισμός περιλαμβάνει χωρίς διάκριση, όλες ή σχεδόν όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, αποτελώντας στοιχείο της βαθύτερης ταυτότητας των κοινωνιών. Βλ. σχετ. Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο & πολιτιστικά αγαθά*, σ. 25-26.

²⁰⁸ Jose Harris, «The liberal empire and British social policy: citizens, colonials and indigenous peoples, circa 1880 – 1914» in: *Histoire@Politique*, 2, No 11, 2010, 2.

²⁰⁹ Angus Maddison, *Class Structure and Economic Growth: India and Pakistan Since the Moghuls*, New York: W. W. Norton, 1971, σ. 1.

Ας σημειωθεί πως η θεωρία του ωφελισμού, συνιστούσε το πρώτο σκέλος της μεταρρυθμιστικής πολιτικής των Βρετανών στην Ινδία και επεδίωκε κυρίως να επιφέρει μεταβολές στη διοίκηση και στον τρόπο λειτουργίας της. Το δεύτερο σκέλος της βρετανικής μεταρρυθμιστικής πολιτικής αποτελούσε το *ευαγγελικό κίνημα*, το οποίο αποζητούσε την υιοθέτηση μεταρρυθμίσεων σε κοινωνικό κυρίως επίπεδο. Εκπρόσωπος της θεωρίας του ωφελισμού ήταν ο *Τζέιμς Μιλλ*, ενώ του ευαγγελικού κινήματος οι *Τόμας Μπάμπιγκτον Μακώλυ* και *Τσαρλς Τριβέλναν*. Και τα δύο αυτά σκέλη της βρετανικής πολιτικής στην Ινδία, επεδίωκαν την εγκαθίδρυση μιας πολιτικής στάσης στην Ινδία, η οποία θα είχε ως κύριο στόχο της, τη μαζική εισαγωγή ευρωπαϊκών ιδεών στην περιοχή, τις οποίες θεωρούσαν ως όφελος για τη χώρα²¹⁰.

²¹⁰ Thomas R. Trautmann, *όπ. π.*, σ. 298.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

«ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΒΡΕΤΑΝΩΝ»

A. Η κεκτημένη δικαιική «ροπή» της Δημοκρατίας της Ινδίας προς τη Δύση.

Όπως αναδείχθηκε σε προγενέστερο σημείο της παρούσας εργασίας, κατά τη διάρκεια της βρετανικής κυριαρχίας στην Ινδία, οι πλέον βασικοί τομείς της κοινωνικής ζωής της χώρας, υπέστησαν βαθμιαίως άμεσες ή έμμεσες μεταβολές. Ένας εξ αυτών των τομέων ο οποίος δέχθηκε αξιοσημείωτη επιρροή ήταν και το ινδικό δίκαιο, το οποίο εξετράπη σε μεγάλο βαθμό από την οδό την οποία διένυε, πριν ασκηθεί σε αυτό η βρετανική επιρροή. Η εν λόγω βρετανική επιρροή, ήταν (και είναι) προφανής στο ινδικό δίκαιο, αλλά και ευρύτερα στον ινδικό νομικό πολιτισμό, ακόμη και μετά την αποχώρηση της βρετανικής δύναμης από την περιοχή.

Έτσι, παρατηρήθηκε πως μετά την ανεξαρτησία της η Ινδία, σε γενικές γραμμές διατήρησε το δικαιικό πολιτισμό, ο οποίος είχε αναπτυχθεί κατά τη βρετανική κυριαρχία. Παρατηρήθηκε μάλιστα μια εμμονή στην υιοθέτηση ρυθμίσεων (κυρίως Δυτικής εμπνεύσεως), οι οποίες υποθετικά θα οδηγούσαν στο «δικαιικό εκσυγχρονισμό» του νεοσύστατου εθνικού ινδικού κράτους. Ωστόσο, η εν λόγω εμμονή στις προγενέστερες ξένες νομικές αντιλήψεις, δεν αποτελεί μόνο το αποτέλεσμα της τάσης των Ινδών να υιοθετούν ξένα πρότυπα, αλλά συνιστά μέρος μιας γενικότερης διάθεσης για μια παγκοσμιοποιημένη υιοθέτηση προτύπων και αντιλήψεων, ακόμη και στο νομικό κόσμο. Εξάλλου, βασική αιτία της εκούσιας υιοθέτησης νομικών ρυθμίσεων και της εξ αυτής παραγωγής νομικών μεταφυτεύσεων, είναι μεταξύ άλλων και το γόητρο του δικαίου το οποίο «αντιγράφεται». Βασικός παράγοντας που καθορίζει το γόητρο μιας νομικής ρύθμισης, είναι το υποτιθέμενο κύρος, το οποίο απολαμβάνει το δίκαιο στο οποίο ανήκει η υιοθετούμενη ρύθμιση. Πρόκειται κατ' ουσίαν για μια παγκόσμια «κυκλοφορία δικαιικών προτύπων», έναν αγώνα εξαγωγής νομικών ρυθμίσεων, που διέπεται από μεγάλου βαθμού κρατικό ανταγωνισμό²¹¹.

²¹¹ Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, *Δικαιικές επιρροές*, σ. 48-50.

Εν προκειμένω, το έδαφος που είχε αποκτήσει το *Δυτικό δίκαιο* στην Ινδία δεν απωλέσθη μετά την ανεξαρτησία της. Αντιθέτως, καταγράφεται πως η ανεξαρτησία ενέτεινε την προσπάθεια και τη διαδικασία να επιτευχθεί η δέουσα κοινωνική και οικονομική «ανάπτυξη» της χώρας. Μέσα σε δύο χρόνια μετά από την ανεξαρτησία της, η Ινδία υιοθέτησε *Σύνταγμα* το οποίο εγγυόταν τα θεμελιώδη δικαιώματα, κατά το πρότυπο των δυτικών *Συνταγμάτων* και διεκήρυττε τη διάκριση των κρατικών λειτουργιών, προσδιορίζοντας με λεπτομέρειες τις ευθύνες της ινδικής Κυβέρνησης, ενώπιον της αναγκαιότητας να μετατραπεί η ινδική κοινωνία και νομικώς, σε ένα σύγχρονο κοσμικό κράτος. Επιπρόσθετα, το εν λόγω *Σύνταγμα* της Ινδίας, ανέθετε στην Κυβέρνηση την ανάληψη ενεργειών προκειμένου να λάβει χώρα ο τερματισμός της ανισότητας των *καστών* και των οικονομικών ανισοτήτων.

B. Οι πρώτες εκδηλωθείσες τάσεις στην ινδική έννομη τάξη.

Το έτος 1947, η βρετανική διοίκηση υπό την ηγεσία του Αντιβασιλέα λόρδου *Mountbatten*, κατόπιν σχετικής απόφασης του βρετανικού Κοινοβουλίου στο Λονδίνο²¹² και της σύμφωνης γνώμης του ινδικού *Κονγκρέσου*, καθώς και της *Μουσουλμανικής Ενώσεως*, υλοποίησε τη διαίρεση της μέχρι τότε επικράτειας της Ινδίας, σε δύο ανεξάρτητα κράτη, ήτοι το Πακιστάν και τη σημερινή Ινδία. Κατά τα έτη 1949 - 1950, θεσπίστηκε και ξεκίνησε η ισχύς του Συντάγματος του ανεξάρτητου κράτους της *Δημοκρατίας της Ινδίας*²¹³.

Θα πρέπει αρχικά να καταγραφεί πως η νομοθετική διαδικασία που έλαβε χώρα μετά την ανεξαρτησία της Ινδίας, είχε δύο αντιφατικές μεταξύ τους τάσεις. Έτσι, σύμφωνα με την πρώτη τάση, επιδιώχθηκε μέσω της θέσπισης νέων νόμων, ο «*εκσυγχρονισμός*» του ινδικού δικαίου και η ταυτόχρονη απομάκρυνση διατάξεων του ινδουιστικού δικαίου, οι οποίες κατά την εν λόγω τάση, θεωρούντο αναχρονιστικές. Αντιθέτως, σύμφωνα με τη δεύτερη τάση, επιδιώχθηκε η απόλυτη εφαρμογή του ινδουιστικού δικαίου και η αναβίωση της αρχαίας ινδικής νομικής παράδοσης²¹⁴.

²¹² *Independence of India Act 1947*.

²¹³ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 184.

²¹⁴ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 184.

Επίσης, αναδείχθηκε η άποψη σύμφωνα με την οποία προτεινόταν η ενοποίηση θεσμών του ινδουιστικού και του μουσουλμανικού δικαίου, μέσω της υιοθέτησης ενιαίων ρυθμίσεων. Προκειμένου μάλιστα να επιτευχθεί η γενικότερη ενοποίηση των εν λόγω θεσμών, το άρθρο 44 του πρώτου ινδικού Συντάγματος μετά την ανεξαρτησία, όριζε ότι «*το κράτος θα καταβάλει προσπάθεια να εξασφαλίσει στους πολίτες, έναν ενιαίο αστικό κώδικα για ολόκληρη την Ινδία*²¹⁵». Είναι ευνόητο πως η προοπτική ενοποίησης των εν λόγω διατάξεων, γέννησε έντονες αντιδράσεις και δη εκ μέρους των Μουσουλμάνων της Ινδίας²¹⁶, οι οποίοι καθ' όλη τη διάρκεια της βρετανικής κυριαρχίας αλλά και μετά από αυτή, επιθυμούσαν τη διατήρηση της ισχύος του μουσουλμανικού δικαίου («*sharia*»), ειδικά στα ζητήματα που αφορούν το δίκαιο της προσωπικής τους κατάστασης²¹⁷.

Εν τέλει, δεδομένου ότι οι εν λόγω νομοθετικές προοπτικές, έθιγαν τον πολιτισμικό - δογματικό πυρήνα τόσο των Ινδουιστών, όσο των Μουσουλμάνων Ινδών (γεγονός που γέννησε εκατέρωθεν έντονες αντιδράσεις και διαφορές), εγκαταλείφθηκε η ιδέα της υιοθέτησης εκ μέρους του ινδικού Κοινοβουλίου ενιαίου αστικού κώδικα, που θα είχε εφαρμογή σε ολόκληρη την Ινδία και θα ίσχυε για όλους ανεξαρτήτως θρησκευματος. Αντ' αυτού, υιοθετήθηκε η λύση της θεσπίσεως ειδικών νόμων στο πεδίο του αστικού δικαίου, οι οποίοι θα ρύθμιζαν επιμέρους ζητήματα, προκειμένου να διευκολυνθεί εν τέλει η ψήφισή τους εκ μέρους του Κοινοβουλίου²¹⁸.

Από τις προηγηθείσες διεργασίες και ωσμώσεις που έλαβαν χώρα στην ινδική κοινωνία, κατέστη προφανές πως η αρχική ματαιώση της υιοθέτησης ενός ενιαίου ινδικού αστικού κώδικα, στον οποίο προφανώς θα συμπεριλαμβάνοντο και διατάξεις του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, οφειλόταν στην έντονη αντίδραση διαφόρων κύκλων στην Ινδία, οι οποίοι αφενός επιθυμούσαν να μην εγκαταλείψουν τα τοπικά παραδοσιακά τους έθιμα και αφετέρου τάσσονταν εν γένει κατά της κωδικοποίησης του δικαίου, θεωρώντας αυτήν ως κάτι «*κακό*» και «*δεινό*»²¹⁹. Ως εκ τούτου, υιοθετήθηκαν

²¹⁵ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 184.

²¹⁶ K. K. Abdul Rahiman, «History of the Evolution of Muslim Personal Law in India», *in: Journal of Dharmam Journal of Religions and Philosophies*, Vol. 11, No 3, 1986, pp 249-263, 249.

²¹⁷ George Rankin, «Custom and the Muslim Law in British India», *in : 25 Transactions Grotius Soc'y* 89, 1939, σ. 90.

²¹⁸ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 184.

²¹⁹ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 185.

ειδικοί αστικοί νόμοι που αφορούσαν το γάμο, την κληρονομική διαδοχή, τους ανηλίκους και την κηδεμονία τους, την υιοθεσία και τη διατροφή.

Ειδικότερα, από τους πρώτους σχετικούς νόμους που ψηφίστηκαν εκ μέρους του νεοσύστατου ινδικού Κοινοβουλίου, ήταν το νομοθέτημα του 1955 *περί γάμου και διαζυγίου*, οι διατάξεις του οποίου θα ίσχυαν αποκλειστικά για τους Ινδουιστές. Ας σημειωθεί πως οι ρυθμίσεις του εν λόγω νομοθετήματος, ήταν ιδιαίτερα τολμηρές και ρηξικέλευθες, καθώς εισήγαγαν στην ινδική κοινωνία αξιoσημείωτες καινοτομίες και μεταβολές, εν πολλοίς άγνωστες στο προϋφιστάμενο ινδουιστικό δίκαιο και την ινδική παράδοση²²⁰.

Έτσι, σύμφωνα με την παράδοση της ινδουιστικής θρησκείας, οι μελλοντικοί επιλέγονταν εκ μέρους των γονέων τους (οι οποίοι αποφάσιζαν και τη σύναψη του γάμου), πάντα εντός των κόλπων της ίδιας κοινωνικής *κάστας*. Επίσης, ο συναφθείς γάμος, απαγορευόταν κατ' αρχήν να λυθεί, πλην ορισμένων περιοριστικά καθορισμένων εξαιρέσεων. Εντούτοις, με το νέο νόμο του 1955²²¹, με τον οποίο επιδιώχθηκε η κωδικοποίηση των διατάξεων *οικογενειακού δικαίου* και η ενοποίηση των πολυάριθμων ινδουιστικών γαμικών εθίμων, καθώς και των πολυσχιδών σχετικών ινδικών παραδόσεων, που αφορούσαν στο δίκαιο του γάμου, επήλθαν σοβαρές αλλαγές στο προϋφιστάμενο καθεστώς και εισήχθησαν διατάξεις οι οποίες εν πολλοίς αντίκειντο στην προγενέστερη ινδική παράδοση. Έτσι, με το νόμο του 1955, θεσπίστηκαν μεταξύ άλλων, τα εξής:

α) Καταργήθηκε η απαγόρευση τέλεσης γάμου μεταξύ προσώπων που ανήκουν σε διαφορετικές *κάστες*.

β) Απαγορεύθηκε η πολυγαμία.

γ) Περιορίστηκαν οι απαγορεύσεις για την τέλεση γάμου μεταξύ συγγενών εκ πλαγίου.

δ) Καθιερώθηκε η δυνατότητα διαζυγίου, κατόπιν σχετικής δικαστικής απόφασης. Επίσης, προστέθηκαν νέοι λόγοι διάζευξης των συζύγων και καθιερώθηκε η δυνατότητα του *συναινετικού διαζυγίου*.

²²⁰ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 185.

²²¹ *The Hindu Marriage Act, 1955*.

ε) Το τυπικό της τέλεσης του γάμου (ήτοι η *ιεροτελεστία*) παρέμεινε ως είχε, με την τήρηση των εθίμων των ερχόμενων εις γάμου κοινωνία²²².

Εν συνεχεία, το έτος 1956, θεσπίστηκαν εκ μέρους του ινδικού Κοινοβουλίου τρεις νέοι ειδικοί νόμοι οι οποίοι αφορούσαν το *οικογενειακό* και το *κληρονομικό δίκαιο*, ήτοι: α) ο νόμος *περί κηδεμονίας* («*The Hindu Guardianship Act*»), β) Ο νόμος *περί υιοθεσίας και διατροφής* («*The Hindu Adoption and Maintenance Act*») και γ) Ο νόμος *περί κληρονομικής διαδοχής* («*The Hindu Succession Act*»).

Διά των ανωτέρω νόμων, επήλθαν σημαντικές μεταβολές, στα μέχρι τότε ισχύοντα και καθοριζόμενα εκ μέρους του ινδουιστικού δικαίου, αναφορικά με τα εν λόγω ζητήματα. Μεταξύ άλλων, με τους εν λόγω νόμους, καθορίστηκαν τα κάτωθι:

α) Η ενηλικιότητα του προσώπου αρχίζει με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας.

β) Η γυναίκα μπορούσε πλέον να υιοθετήσει χωρίς περιορισμούς, ενώ μέχρι τότε μπορούσε να υιοθετήσει μόνο προκειμένου να εκπληρώσει την (εν ζωή) βούληση του αποθανόντος συζύγου της.

γ) Περιορίστηκε το κληρονομικό δικαίωμα των πέραν του πρώτου βαθμού κατιόντων του κληρονομούμενου.

δ) Διευρύνθηκαν οι δυνατότητες κληρονομίας εκ μέρους γυναικών κληρονόμων²²³.

Είναι αληθές ότι οι ανωτέρω νόμοι, καίτοι βελτίωσαν τη νομική θέση της γυναίκας, επέφεραν σημαντικές μεταβολές στον πυρήνα της ινδικής δικαιοταξίας και της ινδουιστικής νομικής παράδοσης. Εν προκειμένω, οι επελθούσες τροποποιήσεις στο ινδουιστικό δίκαιο ήταν ριζικές. Πλέον, δεδομένης της θέσπισης αντίστοιχης νομοθετικής ρύθμισης, τα προϋφιστάμενα ινδουιστικά έθιμα αναφορικά με τα ρυθμισθέντα αντικείμενα, έπαυαν να

²²² Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 186.

²²³ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 187.

υπερισχύουν και η επίκλησή τους στο δικαστήριο μπορούσε να λάβει χώρα, μόνο στο μέτρο που ειδικώς το επέτρεπε ο νόμος²²⁴.

Θα πρέπει να καταγραφεί πως οι ανωτέρω νομοθετικές ρυθμίσεις ίσχυαν αποκλειστικά για τους *Ινδουιστές* κατοίκους της Ινδίας, ενώ αναφορικά με τις λοιπές θρησκευτικές μειονότητες (*Μουσουλμάνους, Χριστιανούς κλπ*), οι οποίες αποτελούσαν περίπου το 20% του πληθυσμού της χώρας, δεν είχαν καμία εφαρμογή και εξακολουθούσαν να ισχύουν τα κατ' ιδίαν έθιμά τους. Αυτή η πραγματικότητα ωστόσο, αντέβαινε στις επιδιώξεις των πρώτων «*αρχιτεκτόνων*» της ανεξάρτητης Ινδίας, οι οποίοι, όπως επισημάνθηκε, επεδίωκαν την ενοποίηση του δικαίου που αφορά την προσωπική κατάσταση και την καθολική εφαρμογή του στο σύνολο των πολιτών της χώρας, ανεξαρτήτως θρησκείας²²⁵.

Αυτός ήταν και ο λόγος, που η αρχική προοπτική ήταν, όπως τονίσθηκε, η θέσπιση ενός ενιαίου ινδικού αστικού κώδικα για όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες, εντούτοις η εν λόγω βλέψη σύντομα συνάντησε τη σφοδρή αντίδραση των διαφόρων θρησκευτικών ομάδων και δη των Μουσουλμάνων πολιτών της Ινδίας. Ας σημειωθεί πως η απόπειρα ενιαίας ρύθμισης του θεσμού της υιοθεσίας ματαιώθηκε δύο φορές, ενόψει της έντονης αντίθεσης των Μουσουλμάνων Ινδών.

Εξαίρεση σε αυτό το πνεύμα αντίθεσης στις απόπειρες ενιαίας ρύθμισης θεμάτων που αφορούσαν το δίκαιο της προσωπικής κατάστασης, αποτέλεσε η θέσπιση νόμου του 1954, ο οποίος ρύθμιζε ζητήματα *γάμου μεταξύ ανηκόντων σε διαφορετικές θρησκείες*²²⁶. Το εν λόγω νομοθέτημα αναφορικά με τους «*μικτούς*» γάμους, μολονότι το 19ο αιώνα, ήτοι κατά τη βρετανική κυριαρχία, δεν ψηφίσθηκε συναντώντας έντονο αντίλογο, εντούτοις πλέον υιοθετήθηκε άνευ αντιδράσεων.

Η προσπάθεια μεταβολής του δικαίου και εισαγωγής νέων θεσμών και προτύπων στην ινδική παραδοσιακή κοινωνία, ειδικά στον τομέα του δικαίου της προσωπικής κατάστασης, συνάντησε όπως ήταν αναμενόμενο και την έντονη αντίδραση των Ινδουιστών πολιτών της Ινδίας, των οποίων ένα μεγάλο τμήμα (περίπου το 70%) κατοικεί στην ύπαιθρο

²²⁴ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 187.

²²⁵ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 187.

²²⁶ *Special Marriage Act, 1954*.

της χώρας και παραμένει πιστό στις ινδουιστικές παραδόσεις, θεωρώντας τη μη τήρηση των τοπικών και θρησκευτικών του εθίμων ως έναν *οιωνό δεινών και δυστυχιών*²²⁷. Ομοίως, η αντίδραση των Μουσουλμάνων Ινδών ενώπιον των νομοθετικών καινοτομιών, υπήρξε σφοδρή. Οι ανωτέρω αντιδράσεις των θρησκευτικών ομάδων στην Ινδία, οδήγησαν εν πολλοίς, στην αυτοδίκαιη διατήρηση ισχύος των κατ' ιδίαν τοπικών και θρησκευτικών εθίμων, ειδικά στον τομέα του δικαίου της προσωπικής κατάστασης, ακόμη και σε ζητήματα τα οποία είχαν προηγουμένως νομοθετηθεί και ρυθμισθεί διαφορετικά, εκ μέρους της κεντρικής εξουσίας.

Ακόμη, με το νέο ινδικό Σύνταγμα του 1950 και συγκεκριμένα το άρθρο 372, καθοριζόταν ότι οι νόμοι που ίσχυαν πριν από την υιοθέτηση του εν λόγω Συντάγματος, θα εξακολουθούσαν να ισχύουν, έως ότου να καταργηθούν ή να τροποποιηθούν με μεταγενέστερες διατάξεις. Ωστόσο, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ινδίας το έτος 1954, ερμηνεύοντας την ανωτέρω διάταξη, αποφάνθηκε πως οι νόμοι που υιοθετήθηκαν προγενέστερα του Συντάγματος του 1950, θα ίσχυαν κατά το μέτρο που το περιεχόμενό τους δεν αντίκειται στο νέο Σύνταγμα. Επιπρόσθετα, η ινδική κυβέρνηση ανέλαβε την απογραφή όλων των αγγλικών νόμων οι οποίοι ίσχυαν κατά τη διάρκεια της βρετανικής κυριαρχίας και με σχετική της πράξη του έτους 1960, αποφάσισε να διατηρήσει την ισχύ στην ανεξάρτητη πλέον Ινδία, 150 τέτοιων αγγλικών νόμων²²⁸.

Γ. Η θεσμική οργάνωση του νεοσύστατου ινδικού κράτους - Το Σύνταγμα του 1950.

Μετά την ανεξαρτησία της Ινδίας το έτος 1947 και την αποχώρηση της βρετανικής δύναμης, καταρτίστηκε και υιοθετήθηκε ο θεμελιώδης νόμος του νεοσύστατου ινδικού κράτους, ήτοι το Σύνταγμά του. Ειδικότερα, στις 26 Νοεμβρίου 1949, δημοσιεύθηκε το κείμενο του προαναφερθέντος Συντάγματος. Από την εν λόγω ημέρα, άρχισαν να ισχύουν μερικές μόνο εκ των διατάξεών του, όπως για παράδειγμα ορισμένες διατάξεις για τα δικαιώματα των Ινδών πολιτών, για τον όρκο του Προέδρου της Δημοκρατίας της Ινδίας, για τις εκλογικές διαδικασίες κλπ. Οι λοιπές διατάξεις του ινδικού Συντάγματος, άρχισαν να ισχύουν στις 26 Ιανουαρίου 1950²²⁹.

²²⁷ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 188.

²²⁸ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 188.

²²⁹ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 190.

Θα πρέπει να καταγραφεί πως το Σύνταγμα της Ινδίας συνιστά το μεγαλύτερο σε έκταση γραπτό Σύνταγμα του κόσμου²³⁰. Μέχρι το έτος 1995, δηλαδή μέσα σε χρονικό διάστημα μόλις 45 ετών, είχε τροποποιηθεί με συμπλήρωση νέων ή με τροποποίηση υφιστάμενων διατάξεων συνολικά 78 φορές. Παράλληλα, μέχρι το έτος 2001 είχε τροποποιηθεί συνολικά 82 φορές και έως το έτος 2003, 98 φορές²³¹. Ο εν λόγω ρυθμός τροποποιήσεων εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι και σήμερα, λόγω του γεγονότος ότι η τροποποιητική διαδικασία του Συντάγματος στην Ινδία, είναι αρκετά απλή. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 368 του Συντάγματος, προκειμένου να αποφασισθεί η μεταβολή ή προσθήκη συνταγματικών διατάξεων, απαιτείται μόνο η επίτευξη απλής πλειοψηφίας εντός του ινδικού Κοινοβουλίου.

Ακόμη, τονίζεται πως το ινδικό Σύνταγμα του 1950, υιοθέτησε το βρετανικό μοντέλο μιας κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης, κατά την οποία ο αρχηγός του κράτους ασκεί την εκτελεστική εξουσία διά της Κυβερνήσεως και του Υπουργικού Συμβουλίου, το οποίο βρίσκεται υπό την προεδρία του Πρωθυπουργού, ενώ η Κυβέρνηση είναι υπεύθυνη ενώπιον του ινδικού Κοινοβουλίου.

Αξιοσημείωτο τμήμα του ινδικού Συντάγματος καταλαμβάνει το *περί ατομικών - θεμελιωδών δικαιωμάτων* τμήμα του, στο οποίο κατοχυρώνονται βασικά ατομικά δικαιώματα και θεμελιώδεις ελευθερίες, όπως είναι η ισότητα όλων των πολιτών ενώπιον του νόμου, η ελευθερία του λόγου και της έκφρασης, η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, της κίνησης και της διαμονής σε όλη την Ινδία, η επαγγελματική - εμπορική ελευθερία, το δικαίωμα εναντίον της ανθρώπινης εκμετάλλευσης, η θρησκευτική ελευθερία, το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη κλπ²³².

Η Ινδία αποτελεί *Ομοσπονδία* («*Federation*») ή ορθότερα μία *Ένωση Κρατιδίων* («*Union of States*») όπως ορίζεται στο άρθρο 1 του ινδικού Συντάγματος). Συγκεκριμένα, η ινδική επικράτεια διακρίνεται σε 25 επιμέρους κρατίδια («*States*»), στα οποία έχει αποδοθεί

²³⁰ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 190.

²³¹ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 191.

²³² Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 192.

ένας μεγάλος βαθμός αυτονομίας και αυτοδιοίκησης. Επίσης, τα εν λόγω κρατίδια έχουν δικό τους Κυβερνήτη, καθώς και τοπική νομοθετική εξουσία²³³.

Ο πληθυσμός της Ινδίας, κατά την απογραφή του έτους 1991, αριθμούσε 844 εκατομμύρια και πλέον κατοίκους, με τάσεις για περαιτέρω αύξηση, ενώ σήμερα υπολογίζεται ότι ο πληθυσμός της χώρας, πλέον ξεπερνά το ένα δισεκατομμύριο. Συνταγματικά, η επίσημη γλώσσα της Ινδίας είναι η «*Hindi*» με γραφή «*Devanagari*», ωστόσο είναι επιτρεπτή και η χρήση της αγγλικής γλώσσας²³⁴, η οποία μάλιστα είναι κυρίαρχη στα ανώτερα δικαστήρια της Ινδίας, καθώς και στη διοίκηση της δικαιοσύνης, ως απόρροια της προγενέστερης βρετανικής επιρροής. Πέραν τούτων, στο ινδικό Σύνταγμα αναγνωρίζονται συνολικά είκοσι δύο γλώσσες²³⁵. Ας σημειωθεί πως στα πρωτοβάθμια δικαστήρια της Ινδίας, χρησιμοποιείται η γλώσσα του ινδικού κρατιδίου στο οποίο εδρεύει το δικάζον δικαστήριο.

Ο Πρόεδρος της Ινδίας είναι ο ανώτατος πολιτειακός άρχων του κράτους και ασκεί την εκτελεστική εξουσία διά της Κυβερνήσεως (ήτοι διά του Υπουργικού Συμβουλίου, υπό την προεδρία του Πρωθυπουργού). Όπως ισχύει και με τον Βασιλέα της Αγγλίας, ο Πρόεδρος της Ινδίας, είναι απλώς ο κατά το Σύνταγμα *Αρχηγός του Κράτους* («*Head of State*»), ωστόσο δε δύναται να προβεί σε πράξεις εκτελεστικής εξουσίας, άνευ της σύμφωνης γνώμης και προσυπογραφής του αρμοδίου Υπουργού ή της Κυβέρνησης²³⁶. Ο Πρόεδρος της Ινδίας εκλέγεται με μυστική ψηφοφορία και η θητεία του διαρκεί πέντε έτη.

Τη νομοθετική εξουσία στην Ινδία ασκούν δύο νομοθετικά σώματα, ως απόρροια της βρετανικής επίδρασης. Συγκεκριμένα, η νομοθετική εξουσία ασκείται από α) το Συμβούλιο των επιμέρους ινδικών κρατιδίων («*Council of States*») και β) τη Βουλή («*The House of the People*»). Το Συμβούλιο των κρατιδίων συγκροτείται από 250 μέλη και ειδικότερα από 238 αντιπροσώπους των ινδικών κρατιδίων και από 12 μέλη, τα οποία διορίζονται από τον Ινδό Πρόεδρο και επιλέγονται μεταξύ εξεχουσών προσωπικοτήτων, στους τομείς των επιστημών, της λογοτεχνίας και εν γένει της δημόσιας ζωής. Το εν λόγω Συμβούλιο συνιστά ένα μόνιμο νομοθετικό όργανο, το οποίο δε δύναται να διαλυθεί, αλλά μόνο το ένα τρίτο των μελών του

²³³ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 192.

²³⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 343 και επόμενα του ινδικού Συντάγματος.

²³⁵ Μεταξύ αυτών και οι: *Bengali, Punjabi, Sanskrit, Sindhi, Tamil* κλπ.

²³⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 74 του ινδικού Συντάγματος.

ανανεώνεται ανά διετία²³⁷. Πρόεδρος του εν λόγω Συμβουλίου των επιμέρους κρατιδίων είναι ο Αντιπρόεδρος της Ινδίας²³⁸.

Από την άλλη η Βουλή («*The House of the People*») απαρτίζεται από τους Βουλευτές οι οποίοι εκλέγονται απ' ευθείας από το λαό, για θητεία πέντε ετών. Ο αριθμός των Βουλευτών ανέρχεται στους 543. Επιπλέον, εφόσον ο Πρόεδρος της ινδικής Βουλής κρίνει ότι η αγγλο-ινδική κοινότητα δεν εκπροσωπείται επαρκώς στη Βουλή, δύναται να προβεί στο διορισμό δύο επιπλέον Βουλευτών, προερχομένων από την εν λόγω κοινότητα²³⁹. Η πλήρης θητεία της ινδικής Βουλής είναι πέντε έτη, πλην των εξαιρέσεων κατά τις οποίες δύναται να διαλυθεί νωρίτερα, ή της περίπτωσης κήρυξης της χώρας σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης («*proclamation of emergency*»), κατά την οποία παρατείνεται η διάρκεια της προβλεπόμενης θητείας της, μέχρι ένα έτος. Για την άσκηση του νομοθετικού έργου, σε ορισμένες περιπτώσεις απαιτείται η σύμπραξη των ανωτέρω νομοθετικών οργάνων, ενώ για άλλες, αρκεί μόνο η ψήφισή τους εκ μέρους του ενός οργάνου²⁴⁰.

Επιπρόσθετα, στην Ινδία η εκτελεστική εξουσία ασκείται εκ μέρους της Κυβερνήσεως. Ο Πρόεδρος της Ινδίας αναθέτει στον αρχηγό του κόμματος, το οποίο πέτυχε πλειοψηφία στη Βουλή ή σε άλλο πρόσωπο (το οποίο είναι μέλος της Βουλής, κατά το κρατούν *αγγλικό συνταγματικό έθιμο*), τον σχηματισμό Κυβέρνησης, η οποία θα πρέπει να λάβει την ψήφο εμπιστοσύνης στη Βουλή. Επιπλέον, ο Πρόεδρος της Ινδίας προβαίνει στο διορισμό και την παύση των Υπουργών, σύμφωνα με την αντίστοιχη πρόταση του Πρωθυπουργού. Ως Υπουργοί διορίζονται μέλη από τα ανωτέρω δύο νομοθετικά όργανα.

Τέλος, ας σημειωθεί πως στα επιμέρους ινδικά κρατίδια, την εκτελεστική εξουσία για ορισμένα ειδικά θέματα, ασκεί ο εκάστοτε *Κυβερνήτης* τους («*Governor*»), διά του Υπουργικού Συμβουλίου του αντίστοιχου κρατιδίου. Επίσης, στο πλαίσιο των κρατιδίων, ο Κυβερνήτης διορίζει τον Πρωθυπουργό και σύμφωνα με τις προτάσεις του τελευταίου, τους Υπουργούς του κρατιδίου. Ακόμη, θα πρέπει να καταγραφεί πως ο Κυβερνήτης εκάστου κρατιδίου δεν εκλέγεται, αλλά διορίζεται από την κεντρική Κυβέρνηση της Ινδίας, για θητεία πέντε ετών και όπως έχει καταγραφεί, συνιστά τη γέφυρα μεταξύ του κρατιδίου που διοικεί

²³⁷ Σύμφωνα με το άρθρο 38 παράγραφος 1 του Συντάγματος της Ινδίας

²³⁸ Κατά το Σύνταγμα ο Αντιπρόεδρος της Ινδίας εκλέγεται με μυστική ψηφοφορία για πέντε έτη, από τα υπό εξέταση δύο νομοθετικά σώματα της Ινδίας.

²³⁹ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 195.

²⁴⁰ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, *όπ. π.*, σ. 195.

και της κεντρικής ινδικής εξουσίας. Ακόμη, ας αναφερθεί πως τα επιμέρους ινδικά κρατίδια, έχουν και νομοθετικό σώμα, το οποίο δύναται να νομοθετεί για ορισμένα μόνο ζητήματα τα οποία ειδικώς καθορίζονται στο Σύνταγμα της Ινδίας²⁴¹.

Αξίζει να αναφερθεί εν προκειμένω πως στην πολιτική - συνταγματική ζωή της Ινδίας, κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτισε για μεγάλο χρονικό διάστημα το κόμμα του Εθνικού Κογκρέσου («*Indian National Congress*»), το οποίο ιδρύθηκε το 1885 και το οποίο έπαιξε σημαίνοντα ρόλο κατά την επίτευξη ανεξαρτησίας της Ινδίας, το έτος 1947 (υπό τον *Μαχάτμα Γκάντι*). Επίσης, κατά τη μεταγενέστερη περίοδο, το εν λόγω κόμμα ηγούνταν πρόσωπα με διεθνή φήμη, όπως ο *Jawaharlal Nehru*, η κόρη του *Ιντιρα Γκάντι*, ο γιος της *Ρατζίβ Γκάντι κλπ*²⁴².

Ο *Jawaharlal Nehru* διετέλεσε Πρωθυπουργός της Ινδίας κατά τα έτη 1948-1964, αποτελώντας για τους Ινδούς μία ιστορική και συμφιλιωτική προσωπικότητα, ενώ παράλληλα η θυγατέρα του *Ιντιρα Γκάντι* διετέλεσε Πρωθυπουργός της Ινδίας, κατά τα έτη 1966-1977 και εκ νέου κατά τα έτη 1980-1984. Η *Ιντιρα Γκάντι*, δολοφονήθηκε το 1984, στην πρωθυπουργία δε τη διαδέχθηκε ο γιος της *Ρατζίβ Γκάντι*, ο οποίος επίσης δολοφονήθηκε το έτος 1991. Ας σημειωθεί πως το κόμμα του *Κογκρέσου* διασπάσθηκε και το έτος 1995, δέχθηκε μια σημαντική εκλογική ήττα. Το πλήθος των μικρών κομμάτων στην Ινδία και η συνύπαρξή τους με τα βασικά μεγάλα ινδικά κόμματα, καταδεικνύει τον κατακερματισμό και τις πολιτικές διαιρέσεις που υφίστανται στην ινδική κοινωνία.

²⁴¹ Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 196.

²⁴² Γεώργιος Ιω. Πλαγιανάκος, όπ. π., σ. 196.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Είναι αληθές πως οι περισσότεροι έχουμε θαυμάσει την ωραιότητα και τον πολύπλοκο διάκοσμο ενός σπηλαίου, με τους πανέμορφους *σταλακτίτες* και *σταλαγμίτες* του. Οι γεωλογικές διεργασίες εν προκειμένω, έχουν δημιουργήσει πανέμορφα φυσικά μνημεία, τα οποία ασκούν αστείρευτη γοητεία και θαυμασμό στον παρατηρητή τους. Ωστόσο, ως γνωστόν, του εν λόγω αξιοθαύμαστου αποτελέσματος, προηγήθηκε μία εξίσου θαυμαστή και πολυσχιδής διαδικασία, η οποία υλοποιείται σε βάθος χιλιάδων ετών και περιλαμβάνει τη διενέργεια σύνθετων χημικών ενώσεων και διεργασιών, κατά τις οποίες συνενώνεται πληθώρα φυσικών υλικών, προκειμένου να δημιουργηθεί το προρρηθέν σαγηνευτικό αποτέλεσμα.

Παρομοίως με τη διαδικασία δημιουργίας των *σταλακτικών* και των *σταλαγματιών* ενός σπηλαίου, το δίκαιο συγκροτείται από τη συνένωση πληθώρας πολιτισμικών υλικών και στρωμάτων, τα οποία φέρουν εντός τους εκείνο το *γενετικό υλικό*, το οποίο ενσωματώνει τα ιστορικά, κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά δεδομένα της κοινωνίας, εντός της οποίας γεννάται και ισχύει. Και μάλιστα, ομοίως με τις ανωτέρω πολυετείς φυσικές διεργασίες που οδηγούν στο πολύπλοκο αυτό αποτέλεσμα, το δίκαιο μιας κοινωνίας εμφορείται από στοιχεία τα οποία έλκονται από τα βάθη της ιστορίας της και προκειμένου να αποκτήσουν αυτά την παροντική τους κανονιστική δομή, απαιτήθηκε η πάροδος χιλιάδων ετών επεξεργασίας τους και η διενέργεια πολύπλοκων ωσμώσεων.

Σε έναν κόσμο διαρκώς αυξανόμενων επιρροών και αμοιβαίων επαφών, προκειμένου να κατανοήσουμε εις βάθος ένα «ξένο» δίκαιο, δεν αρκεί η απλή - επιφανειακή παράθεση των κανόνων δικαίου και η εξέταση της γραμματικής διατύπωσης αυτών, αλλά είναι συνάμα αναγκαίο να αναζητούμε τη μελέτη του σύνθετου και εν πολλοίς πολυσχιδούς πολιτισμικού περιεχομένου, από το οποίο συχνά συνοδεύονται αυτοί οι κανόνες. Αναμφιλέκτως, κάθε δίκαιο, αλλά και κάθε πηγή στην οποία απαντώνται δικαικές αναφορές, εμφορείται από ένα πλούσιο πολιτισμικό υλικό, το οποίο έχει εσωτερικευμένες αναφορές που ανάγονται στο ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται και λειτουργεί.

Η απομόνωση του δικαίου από το εν λόγω πολιτισμικό του περιεχόμενο, θα είχε ως αποτέλεσμα την αφαίρεση ενός αναντικατάστατου στοιχείου της σύστασής του, καθιστώντας την οποιαδήποτε προσπάθεια που σχετίζεται με τη μελέτη του, αλυσιτελή και άνευ ερείσματος.

Ο κόσμος της Ινδίας, όπως διαφάνηκε (εύχομαι..) από την προγενέστερη ανάλυση, φέρει πλούσια πολιτισμικά δεδομένα, τα οποία γεννήθηκαν και αλληλεπίδρασαν, κατά το διάβα των χιλιάδων ετών της ινδικής ιστορίας, συγκροτώντας ένα πολυσχιδές οικοδόμημα που αναπόδραστα επηρέασε και το παραχθέν τοπικό δίκαιο, καθώς και κάθε πηγή δικαϊκών και κανονιστικών αναφορών. Η ιστορία της Ινδίας, οι θρησκείες της, η παράδοσή της, τα τοπικά της έθιμα, οι τέχνες της, τα γράμματά της, ο Πολιτισμός της εν γένει, αποτέλεσαν παράγοντες που ο καθένας με τον τρόπο «δράσης» του, τοποθέτησαν το «λιθαράκι» τους στη διαμόρφωση του ινδικού νομικού πολιτισμού.

Αφαιρεθέντος του ινδικού πολιτισμικού στρώματος, από το οικοδόμημα του ινδικού δικαίου, ουσιαστικά οδηγούμαστε στην αφαίρεση του ινδικού δικαίου εν συνόλω. Κάθε μελέτη, κάθε μεταβολή, κάθε «μεταφύτευση» δικαϊκών ρυθμίσεων, οφείλει να υπακούει σε αυτήν την πραγματικότητα, καθόσον διαφορετικά, θα είναι νομοτελειακά καταδικασμένη να αποτύχει. Την πραγματικότητα αυτή, καθυστέρησαν να αντιληφθούν και να αποδεχθούν οι Βρετανοί κυρίαρχοι της Ινδίας, οι οποίοι, υπό το πρίσμα μιας ιδέας πολιτισμικής ανάπτυξης της - κατ' αυτούς - πολιτισμικά υπανάπτυκτης Ινδίας, εν πολλοίς εισήγαγαν δικαϊκές αρχές και νομικές αντιλήψεις, ξένες για τον τοπικό πληθυσμό και την παράδοσή του. Αυτός ήταν και ο λόγος που σε πολλές περιπτώσεις μεταρρυθμίσεών τους, βρήκαν αντιμετώπη τη σθεναρή αντίδραση των Ινδών πολιτών.

Η εν λόγω στάση των Ινδών δικαιολογείται και εδράζεται στο γεγονός ότι ο πολιτισμός ενός λαού και τα ιδιαίτερα στοιχεία που τον συγκροτούν, προσδίδουν στα μέλη του, την ιδιαίτερή τους ταυτότητα. Το «πολιτισμικό γίνεσθαι» μιας κοινωνίας, μέρος του οποίου είναι και το δίκαιο, αφορά εκείνες τις αντιλήψεις των ατόμων, οι οποίες συνδέονται άρρηκτα, τόσο με τον εσώτερο πυρήνα της προσωπικότητάς τους, όσο και με την εκάστοτε κοινωνία ως σύνολο, η οποία επί τη βάσει αυτών των κοινών πολιτισμικών αφηγήσεων, καθίσταται ενιαία και αδιαίρετη, συναισθανόμενη την κοινή καταγωγή των μελών της.

Η μελέτη των εν λόγω ζητημάτων αναδεικνύει και φωτίζει την εν πολλοίς ειρημένη πραγματικότητα, σύμφωνα με την οποία το δίκαιο αποτελεί τη συνισταμένη η οποία εδράζεται σε ποικίλες πολιτισμικές συνιστώσες δυνάμεις που συνθέτουν μια κοινωνία. Μία τέτοια θέαση των πραγμάτων, έχει σίγουρα πολλά να αποκαλύψει στον εκάστοτε ερευνητή της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aziz Rahman, Mohsin Ali, and Saad Kahn, «The British Art of Colonialism in India: Subjugation and Division», *in: Peace and Conflict Studies*, Vol. 25, No. 1, Article 5, 2018.

Banerjee A.C., *English Law in India*, Abhinav Publications, 1983.

Baumann Paul, *The dry monsoon of the Deccan Plateau - India*, State University of New York, 2008.

Bhan Mona, «Role and Image of Law in India: The Tribal Experience (Book Review)», *in: Political and Legal Anthropology Review*, Vol. 31, No 2, 2008.

Biradar Nagaratna, Sharma P., Pandey Sadhana, Maharaj Singh Satyapriya, Radotra S., *Livelihood analysis of livestock farmers in arid region of Deccan Plateau*, *Range Mgmt. & Agroforestry*, 34, 2013.

Βρέλλης Σπυρίδων, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1988.

Γιαννουλάτος Αναστάσιος (Αρχιεπίσκοπος Τιράνων & Πάσης Αλβανίας), *Τχνη από την Αναζήτηση του Υπερβατικού*, Εκδ. Ακρίτας, 2006.

Cohn Bernard, «Representing authority in Victorian India», *in: The invention of tradition*, Cambridge University Press, 1983

Cross Stephen, *Ινδουισμός – Βασικές Αρχές*, Εκδ. Ι. Φλώρος (1994).

Das Acevedo Deepa, «Developments in Hindu Law from the colonial to the present», *in: Religion Compass* 7/7, 2013, pp. 252-262.

Δεληγιάννη – Δημητράκου Χριστίνα, *Εισαγωγή στο Συγκριτικό Δίκαιο*, Εκδ. Σάκκουλα, 1997.

Donlan Seán Patrick, «Comparative Law and Hybrid Legal Traditions - an Introduction», *in: Comparative and hybrid legal traditions*, Swiss Institute of Comparative Law, Vol. 67, 2010.

Gandhi Mahatma, *Θρησκεία και Αλήθεια – Οικονομία και Ηθική*, Εκδ. Ποές, 2009.

Gerring John & Ziblatt Daniel & Van Gorp Johan & Arévalo Julián. «An Institutional Theory of Direct and Indirect Rule», *in: World Politics*, Vol. 63, No. 3, 2011, pp. 377-433.

Gledhill Alan, «The Influence of Common Law and Equity on Hindu Law Since 1800», *in: 3 Int'l & Comp. L.Q.* 576, 1954.

Iyer Lakshmi, «Direct versus indirect colonial rule in India: Long-term consequences», *in: The Review of Economics and Statistics*, Vol. XCII, No 4, 2010, pp. 693-713.

Jose Harris, «The liberal empire and British social policy: citizens, colonials and indigenous peoples, circa 1880 – 1914», *in: Histoire@Politique*, 2, No 11, 2010.

Kidder Robert, «Western Law in India, External Law and Local Response», *in: Sociological Inquiry*, Vol. 47, 1977, pp. 155-180.

Kulshreshtha V. D., *Landmarks in Indian Legal and Constitutional History*, Eastern Book Company (1969).

Lemons Katherine, «Sharia Courts and Muslim Personal Law in India: Intersecting Legal Regimes», *in: Law and Society Review*, Vol. 52, No 3, 2018, pp. 603-629.

Maddison Angus, *Class Structure and Economic Growth: India and Pakistan Since the Moghuls*, New York: W. W. Norton, 1971.

Mahr Theodore A., «An Introduction to Law and Law Libraries in India», *in: Law Library Journal* 82, No 1, 1990, pp. 91-128.

Mamdani Mahmood, «Historicizing power and responses to power: indirect rule and its reform», *in: Social Research* 3, 66, 1999.

Mamdani Mahmood, *Define and rule – Native as political identity*, Harvard University Press, 2012.

Mantena Karuna, *Alibis of Empire – Henry Maine and the Ends of Liberal Imperialism*, Princeton University Press, 2010.

Marx Karl, «Η Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών – Η ιστορία της και οι συνέπειες της δράσης της» (New York Daily Tribune/3816/11-7-1853), *αναδημοσιευθέν στο: Η αποικιοκρατία στην Ασία, Ινδία - Περσία – Αφγανιστάν*, Εκδ. Άγρα, 2003.

Μιχαηλίδης Απόστολος, *Η Θέση της Γυναίκας στον Ινδουισμό*, Εκδ. Καρδαμίτσα, 2006.

Μουσταΐρα Ελίνα, *Σταθμοί στην πορεία του Συγκριτικού Δικαίου*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003.

Μουσταΐρα Ελίνα, *Συγκριτικό Δίκαιο - Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004.

Μουσταΐρα Ελίνα, *Συγκριτικό Δίκαιο & πολιτισμικά αγαθά*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.

Μουσταΐρα Ελίνα, *Δικαικές επιρροές στο πλαίσιο του Συγκριτικού Δικαίου*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2013.

Μουσταΐρα Ελίνα, «Θρησκεία και Δίκαιο – Ισλαμικό Δίκαιο», στον *Τιμητικό Τόμο Σπ.Ν. Τρωιάνου*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2013, σ. 1017-1024.

Palmer V.V., «Mixed systems...and the myth of pure laws», *in: 67 La.L.Rev.*, 2007.

Πλαγιανάκος Γεώργιος Ι., *Δικαστές και Δικαιοσύνη σε Τρεις Μεγάλες Χώρες της Ασίας (Ιαπωνία – Ινδία – Λ. Δ. της Κίνας)*, Εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2009.

Quigley Declan, «On the Relationship between Caste and Hinduism», *in: The Blackwell Companion to Hinduism*, Blackwell Publishing Ltd, 2003.

Rahiman K. K. Abdul, «History of the Evolution of Muslim Personal Law in India», *in: Journal of Dharma: Dharmaram Journal of Religions and Philosophies*, Vol. 11, No 3, 1986, pp. 249-263.

Rankin George, «Custom and the Muslim Law in British India», *in: 25 Transactions Grotius Soc'y* 89, 1939.

Rattigan W. H., «Customary Law in India», *in: 10 LAW MAG. & L. REV. 5TH SER.* 1, 18, 1884.

Schmidt Katharina Isabel, *Henry Maine's "Modern Law": From Status to contract and back again*, Oxford University Press, 2017.

Shani Ornit, «The Politics of Communalism and Caste», *in: A Companion to the Anthropology of India*, Isabelle Clark-Decès, 2011, pp. 297-312.

Sharma K. K., *Civil law in India*, Washington University Law Quarterly, 1969.

Trautmann Thomas R., *Ινδία – Σύντομη ιστορία ενός μεγάλου πολιτισμού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2019.

Zweigert K., Kötz H., *An Introduction to Comparative Law*, Oxford University Press, 1998.